

SJEĆANJE NA PROSVJETU / B. SUČEVIĆ
CRtica O KOZARCU / D. KEKANOVIĆ
IN MEMORIAM, BORA ĐORĐEVIĆ / Đ. MATIĆ
STO GODINA BRETONOVOG MANIFESTA / M. ČAKAREVIĆ
BRECHT U TEATRU ULYSSES / I. RUŽIĆ

ISSN 1331 - 5439

просвјета

182

СЕПТЕМБАР 2024

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографије са
забрањене изложбе *Сусрет на тремеђи* Инње Херенчић,
Галерија Сикирица / 2024.

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем
644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине
Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике
Хрватске и Министарства културе и информисања Републике
Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Погледај дом свој, анђеле

Погледај дом свој, анђеле
и скини паучину с очију
видећеш призоре потресне
видећеш несрећне и болесне
видећес чемер, смрт и јад

Погледај стадо, анђеле
све само богаљи и просјаци
слепи тумарају у гомили
свима су кичму поломили
од тебе очекују спас

Погледај багру, анђеле
њихова душа је проклета
свима су ставили амове
себи саградили храмове
руке им огрезле у крв

Подигни мач свој, анђеле
сети се крсташких ратова
сети се прекланих вратова
кад дођеш Богу на истину
нек' ти у души влада мир

Услиши молитве, анђеле
дабогда поцркали душмани
па буди анђеосвете
нека на својој кожи осете
шта значи беда, страх и бол

(Бора Ћорђевић)

Fotografije sa zabranjene izložbe *Susret na tromeđi* Inije Herenčić, Galerija Sikirica / 2024.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатата

- 04** **OD VIDOVDANA DO MALE GOSPOJINE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 12** **USPOMENE NA OSNIVANJE „PROSVJETE“ I „OBILIČA“**
Branko P. Sučević
HISTORIJA
- 14** **STRAH**
Goran Babić
DNEVNICI (9)
- 15** **VERUJEM – NE VERUJEM**
Aleksandar Popović
DRUŠTVO
- 18** **CRTICA O KOZARCU I NJEGOVI BJSOMUČNICIMA**
Drago Kekanović
SJEĆANJA, PRIČE IZ SLAVONSKE ŠUME
- 20** **O SIVOJ FOTOGRAFIJI KOJA ČUVA NAŠE PROŠLO U SVOM SADA**
Miloš Kordić
ZAPIS SA BANIJE
- 24** **NAŠ LIJEPI TATA GOVORI RUŽNE RIJEČI**
Mirko Demić
SJEĆANJA
- 26** **KNINSKI LJETNI AMARKORD**
Branko Čolović
ZAPIS IZ DALMACIJE
- 30** **ĐE SMO POŠLI, A ĐE SMO STIGLI**
Milan Micić
HISTORIJA
- 34** **SASVIM LIČNO**
Đorđe Matić
IN MEMORIAM,
BORISAV BORA ĐORĐEVIĆ (1952. – 2024.)
- 37** **MAPA ZA ODRASTANJE I SAZRIJEVANJE**
Muharem Bazdulj
IZ PREVODILAČKE SVESKE, PJESMA AKO
- 40** **FAŠIZAM JE PONOVO POSTAO AKTUALAN**
Bojan Munjin
INTERVJU, BRUNO ANKOVIĆ
- 44** **QUO VADIS, ULYSSES?**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, *PROSJAČKA OPERA*
TEATRA ULYSSES
- 46** **HEROJ IZ RATA**
Sonja Leboš
FILM, *ČOVJEK KOJI NIJE MOGAO ŠUTJETI*
NEBOJŠE SLIJEPEVIČA
- 48** **VEK JEDNOG LETA**
Marjan Čakarević
STO GODINA BRETONOVOG MANIFESTA
- 52** **BAŠTINIK I ČUVAR**
Nikola Živanović
O POEZIJI ENESA HALILOVIČA
- 54** **VEZA IZMEĐU SLOBODE I OPASNOG ZANIMANJA**
Vule Žurić
KNJIGE, *DUŠKO TRIFUNOVIĆ: PJESME I RAZGOVORI*
- 56** **ZLO JE UVIJEK ISTO**
Đorđe Nešić
KNJIGE, *SEMPER IDEM*
- 59** **PLOD NIKAO IZ KRVI**
Goran Dakić
KNJIGE, *ŠIPAK IZ PREBILOVACA*
- 61** **BUKOVICO, MOJ DEBELI LADE**
Tatjana Samardžija
KNJIGE, *TRBUOM ZA KRUVOM*
- 63** **O TRAŽENJU SREĆE**
Milivoj Nenin
KNJIGE, *PRIVIĐENJA I „NOVA“ PRIVIĐENJA*
- 65** **ŽIVETI UVEK PROLEĆEM**
Natalija Ludoški
KNJIGE, *BILO JEDNOM U JUGOSLAVIJI*
- 68** **DOKUMENTARNE I(LI) SENTIMENTALNE POVESTI**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, *HEROJI I GUBITNICI*
- 70** **TIHI GLAS U BUCI SVETA**
Dragan Babić
KNJIGE, *ALBAHARI*
- 73** **ODLAZAK PRIJATELJA**
Slobodan Grubač
IN MEMORIAM, ZDRAVKO KRSTANOVIĆ (1950. – 2024.)
- 74** **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD VIDOVDANA DO MALE GOSPOJINE

Nenad Jovanović

RASPUST U BOROVU – U Prosvjetinoj biblioteci u Borovu 28. juna održana je jedna od radionica namijenjenih djeci pod nazivom "Raspust u biblioteci". Radionice su osmišljene s ciljem da djeca za vrijeme raspusta ispune slobodno vrijeme na zanimljiv i kreativan način, te da boraveći u biblioteci, upoznaju knjižni fond namijenjen njihovom uzrastu. Kreativni dio odnosio se na oslikavanje platnenih torbi likovima iz omiljenih bajki, pa su tako nastale "Bajkovite torbe". Djeca učesnici dobili su i članske iskaznice za biblioteku i simbolične poklone.

ŠTUKA KOD ZUBARA – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete 28. juna održano je predstavljanje knjige poezije za decu *Štuka kod zubara* književnika Đorđa Nešića iz Bijelog Brda kod Osijeka, autora desetak pjesničkih zbirki. Ovaj put se Nešić prvi put predstavio javnosti i kao autor pjesama za djecu. Zbirku čini 20 ribljih i jedna žablja pjesma, obogaćena je brojnim, šaljivim ilustracijama riba i žaba, a izdali su je Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske i izdavačka kuća Besjeda iz Banja Luke u tiražu od 300 primjeraka. O knjizi su, osim autora, govorili recenzenti Dragan Hamović i Blagoje Baković.

VIDOVDAN U POGANCU – U Velikom Pogancu 28. juna tradicionalno se obilježava Vidovdan, koji je slava tog sela. Organizatori kulturno-umjetničkog programa "Vidovdanske svečanosti" bili su pododbor Prosvjete u Velikom Pogancu, VSNM Koprivničko-križevačke županije i VSNM općine Rasinja, na čijem se području nalazi Veliki Poganač. Osim domaćina, nastupili su i muška pjevačka grupa Poganačani, članovi pododbora Prosvjete iz Zagreba, Siska i Garešnice te folklorni ansambl Sveti Nikola iz Rijeke.

BRŠADINSKO VESELJE – Tradicionalne manifestacije pododbora Prosvjete iz Bršadina i KUD-a "Vaso Đurđević" iz Bršadina "Letnji koncert" i "Đeram – deca čuvari tradicije" održane su 29. juna u Domu kulture u Bršadinu. Uz domaćine, na sceni su se predstavili i gosti iz KUD-a "Petar Petrović Njegoš" iz Lovćenca, Udruženja "Folklorika" iz Novoga Sada, KUD-a "Jovan Dučić" iz Nove Gajdobre i KUD-a "Dr. Mladen Stojanović" iz Mladenova, prikazavši običaje i igre iz različitih krajeva nekadašnje Jugoslavije.

OSJEČKO KREATIVNO ČOŠE – U prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku 29. juna održana je izložba radova Likovne sekcije “Kreativno čoše”. Kroz 12 radionica u ovoj godini prošlo je 15-ak ljubitelja kreativnog izražavanja. Snježana Fuis, kao voditeljica, kazala je da su se na radionicama izrađivali nakit i privjesci od fimo mase, tapiserije makrame tehnikom, ukrašavala su se jaja *quilling* tehnikom ili šarama i izrađivalo cvijeće od krep papira i mini ruže.

“PROSVJETAŠI” U KOLU – U organizaciji Ansambla narodnih igara i pesama “KOLO” 29. juna održana je “KOLOva dečija KOLONija” u MTS dvorani u Beogradu. Na manifestaciji održanoj u punoj dvorani, među ostalim učesnicima, nastupili su mladi folklorasi pododbora Prosvjete iz Vukovara, Krnjaka i Vojnića. Nastupili su i mladi folklorasi iz nekoliko KUD-ova iz Slovenije, BiH i Srbije, koje također obučavaju koreografi KOLA.

CRNE MAMBE U RIJECI – U Rijeci je krajem juna održan Porto Etno festival čiji su partneri ove godine bili tamošnji pododbor Prosvjete i VSNM Primorsko-goranske županije. U okviru festivala nastupile su i Crne Mambe iz Niša, orkestar pokojnog Šabana Bajramovića, kralja romske muzike. Ove godine Crne Mambe slave 40 godina rada, a zabilježile su preko 6.000 nastupa.

RAZIGRANO LETO U BOROVIOM NASELJU – Posljednje nedjelje u junu u organizaciji Prosvjete iz Borovog Naselja održan je program pod nazivom “Razigrano leto u naselju 2024”. Nastupile su najmlađe grupe KUD-ova i dramsko-recitatorske sekcije, a osim domaćina, u programu su nastupili i

članovi KUD-a „Ostrovo” i „Đoko Patković” iz Bobote. Pododbor Prosvjete iz Borova Naselja najmlađi je od Prosvjetinih pododbora na istoku Hrvatske i nastoji organizacijom različitih programskih sadržaja obogatiti društveni život u tom prigradskom naselju, okupljajući prvenstveno decu i mlade, ističe sekretar Tatjana Lipovac.

NAGRADA ZA ČIKARU – Godišnja nagrada „Branimir Kurucić”, koju dodeljuje regionalni Koordinacioni odbor Prosvjete sa sjedištem u Vukovaru, ove je godine uručena Zdenku Čikari iz Osijeka, dugogodišnjem predsjedniku pododbora Prosvjete u Osijeku. “Dobijanje ovakve nagrade je nešto što vrijedi, što ostaje iza mene i iza nas. To je motivacija, poticaj i odgovornost da se nastavi istim putem”, rekao je za Radio Banska kosa Zdenko Čikara i pohvalio da se osječki pododbor Prosvjete jedini može pohvaliti sa dva laureata nagrade „Branimir Kurucić”, koju je ranije dobio i osječki pjesnik Milenko Vasiljević – Čiko. Čikara je rođen 1966. godine u Vršcu. Završio je Pedagošku akademiju i radi kao učitelj u Osnovnoj školi Ante Starčevića u Viljevu. Od 2010. do 2016. godine bio je predsjednik pododbora, a na istu dužnost ponovo je izabran 2018. godine. Pokretač je inicijative za izgradnju Srpskog kulturnog centra u Osijeku koji je nedavno otvoren. Vijećnik je VSNM-a Osječko-baranjske županije od 2019. godine, vijećnik VSNM-a Grada Osijeka i od 2020. potpredsjednik Koordinacionog odbora Prosvjete za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srem.

ČUVARI HARMONIKE U VUKOVARU – Već tradicionalni festival Prva harmonika Slavonije, Baranje i zapadnog Srema okupio je krajem juna u Vukovaru tridesetak mladih solista harmonike, koji su se predstavili publici u takmičarskom i revijalnom dijelu. Manifestaciju organizira udruženje Čuvari srpskog identiteta. Po odluci žirija, od mladih pionira najuspješniji je bio Darko Nikolić, među pionirima Dušan Šakota, a starijim pionirima Filip Popović. Najbolji mlađi junior bio je Kristijan Gavrić, dok je najbolji junior bio Strahinja Radonjić, a najbolji senior i apsolutni pobjednik festivala Lazar Stanojević.

FESTIVAL FOLKLORA U BOROVI – Na 25. Međunarodnom festivalu folkloru u Borovu, osim domaćina KUD-a „Branislav Nušić”, nastupili su i KUD-ovi iz Sente u Srbiji, Stančeva u Rumuniji, Petrova u Republici Srpskoj, a tu su bili gosti iz Iloka i Silaša. Poštovaoci kulturnog amaterizma imali su priliku da uživaju u njihovim izvođenjima narodnih igara.

PROSVJETA U MATICI – U svečanoj dvorani Matice srpske u Novom Sadu 1. jula predstavljeno je djelovanje SKD “Prosvjete” na polju kulturne

politike Srba u Hrvatskoj. Uvodnu riječ održao je Milan Micić, generalni sekretar Matice srpske, a pozdravnu riječ prisutnima je uputio Dragan Stanić, predsjednik Matice srpske. Čedomir Višnjić, urednik izdavačke djelatnosti, i Siniša Tatalović, potpredsjednik Društva, govorili su o historiji i djelovanju Prosvjete danas.

SRPSKA KULTURA U DARUVARU – U Daruvaru su od 4. do 9. jula održani peti “Dani srpske kulture u Daruvaru” u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete i gradskog VSNM-a u prostorijama Srpskog kulturnog centra “Isidor Dobrović”. Počeli su predavanjem na temu “Post, tradicija i savremeno doba” daruvarskog paroha Đorđa Teodorovića, dok je učiteljica Rada Božić održala radionicu za djecu “Različito, a jednako” kroz koju su najmlađi imali priliku učiti o ćirilici i latinici. Dan kasnije održana je predstava *Pokondirena tikva* po djelu Jovana Sterije Popovića koju je izvela amaterska dramska sekcija Udruge srpske nacionalne manjine Uranak iz Varaždina. Program je završio radionicom pod nazivom “Vez i vezenje” Slavice Buzdum i predavanjem pripovjedača sveštenika Luke Bosanca “Od konoplje do tkanine”.

ČUVARI DOBILI SLAVU – Folklorni ansambl “Čuvari tradicije baranjskih Srba” iz Belog Manastira, pod vodstvom predsjednice Svetlane Žarković, priredio je 6. jula u amfiteatru Etnološkog centra baranjske baštine treću po redu manifestaciju “Ivanjdanski susreti”, koja je ove godine imala svečarski karakter. Njome je obilježena petogodišnjica djelovanja ansambla, pa je taj jubilej bio prilika da se odredi krsna slava ansambla. Osječkopoljski i baranjski episkop Heruvim odobrio je i blagoslovio da slava bude Ivanjdan, to jest praznik Rođenja svetog Jovana Preteče. U dvosatnom programu uz domaćine učestvovali su i pobratimski KUD „Kruna” iz Srpskog Semartona kod Temišvara, KUD „Čajavec” iz Banjaluke, KUD „Diša Đurđević” iz Vreoca kod Lazarevca te mladi harmonikaš Momčilo Laketa iz Belog Manastira, student prve godine Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu, na Katedri za harmoniku.

VREME ZA... IZLOŽBU – Na godišnjoj tematskoj izložbi otvorenoj 8. jula u Središnjoj biblioteci Prosvjete u Zagrebu članovi likovne sekcije zagrebačkog pododbora predstavili su se radovima na temu “Vreme; budućnost, prošlost, sadašnjost”. Nakon prigodnog nastupa Zborxopa, o temi i konceptu izložbe govorila je voditeljica sekcije Lana Kovačević, istaknuvši da se radilo o vrlo zahtjevnoj temi s kojom se u koštac uhvatilo sedamnaestero članova u 30 radova.

MORAVIČKI DANI LAVANDE – Od 8. do 14. jula u Moravicama su održani Dani lavande na kojima su izrađivani suveniri od lavande, nakit od tkanine i prirodna kozmetika, a učesnici su uživali uz likovne, fotografske, putopisne, stvaralačko-znanstvene i glazbene radionice za djecu i odrasle. Bila su tu izlaganja goranskih proizvođača lavande i drugih autohtonih proizvoda, koncert klasične glazbe u polju lavande, kao i degustacije zanimljivih jela i pića. Pod vodstvom Natalije Dokmanović održana je radionica za djecu “Lavanda u oku promatrača”, dok je putopisnu radionicu “Održivost projekata u području kulture” i promociju knjige *Kofer misli* održala Dragana Martinović. Zadnjeg dana na nasadima lavande OPG-a Goransa u Dokmanovićima održan je koncert klasične glazbe Gudačkog kvarteta Rucner s gostima. Organizatori su SNV, VSNM Grada Vrbovskog, Udruga “Plodovi gorja Gorskog kotara” i OPG Goransa.

PRAVOSLAVLJE U BUKOVICI – U Biovičinom Selu pokraj Kistanja, u organizaciji lokalnih mještana, Općine Kistanje i Crkvene pravoslavne opštine Đevrske održana je manifestacija Pravoslavlje u Bukovici. Tom prilikom održana je izložba povodom 500 godina hrama Svetih apostola Petra i Pavla, te crkvene biblioteke u Biovičinu Selu autora Nataše Mandić Bulatović i Srbojuba Opačića. Postav izložbe, zamišljene po konceptu “slikom i riječju”, sastojao se od 30 dizajniranih plakata. Održana je i tradicionalna petokilometarska trka oko sela u kojoj su učestvovali i članovi Prosvjete te drugih

srpskih organizacija. Manifestacija je okončana izradom mozaika za djecu, te bukovačkim kvizom za djecu i odrasle.

ĐEDOVA KOSIDBA U VRGINMOSTU – U Vrginmostu je 13. jula u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete održana tradicionalna 15. po redu manifestacija Đedova kosidba na kojoj se tradicija košnje na ovom dijelu Korduna povezuje s narodnim običajima, pjesmama i folklorom te teškim poljoprivrednim radovima usred ljeta, kada se prikuplja sijeno kao stočna hrana za čitavu godinu. Takmičenje u košnji održano je usprkos velikoj vrućini i gotovo nesnosnim uslovima za veće fizičke napore, uz više stotina posjetilaca koji su pratili i večer folkloru, igara i pjesama. U kulturno-umjetničkom dijelu programa nastupilo je više od deset KUD-ova i pododbora SKD-a „Prosvjeta“ s ovog područja, kao i predstavnici srpskih organizacija iz Srbije i Republike Srpske.

NIMA SPLITA DO KRAGUJEVCA – U organizaciji splitskog pododbora Prosvjete, VSNM-a Splita i VSNM Splitsko-dalmatinske županije, u Gradskom kazalištu mladih 13. jula održana je kulturna manifestacija „Večer folkloru u sklopu Dana srpske kulture u Splitu“. Osim ženskog pjevačkog zbora splitskog pododbora, publici su se predstavili gosti iz Kragujevca – Ženska pjevačka grupa „Nikola Tesla“ koja djeluje u sklopu Udruženja Srba iz Hrvatske „Nikola Tesla“, ženska i muška pjevačka grupa „Studenac“, Akademski folklorni ansambl „Svetozar Marković“, te glumac Knjaževačkog srpskog teatra Saša Pilipović sa svojim bratom Slobodanom. Na početku koncerta publici se obratio predsjednik pododbora Marko Veselinović. Gosti iz Kragujevca tom su prilikom posjetili gradsko Vijeće, obišli centar grada i pravoslavnu crkvu.

LJETNA ŠKOLA U VIRU – Od 13. do 31. jula na otoku Vir kod Zadra održana je Ljetna škola srpskog jezika i kulture „Sava Mrkalj“ koju organiziraju SKD „Prosvjeta“ i VSNM Grada Zagreba. Ljetne škole održavaju se od

1996. godine, a posljednjih deset godina provode se na Viru gdje učenici srednjih i osnovnih škola učestvuju u radionicama historije, geografije, srpskog jezika i književnosti te umjetnosti. Prva od tri smjene bila je posvećena srednjoškolcima koji pohađaju neki od oblika manjinske nastave, za koje se škola organizira treću godinu. Od 33 srednjoškolca iz cijele Hrvatske, najviše ih je bilo iz Baranje. Po riječima voditelja Bojana Lazića, učenici su posjetili Manastir Krka i Nacionalni park Krka, kao i Zadar i Islam Grčki s Kulom Jankovića, kao specifičnom znamenitosti tog kraja. Nakon srednjoškolaca, održane su i dvije smjene za osnovnoškolce s ukupno 138 učenika. Oko dvije trećine ih je već ranije pohađalo Ljetnu školu i vratili su se po nova znanja i prijateljstva.

SIJELO TROMEĐE U STRMICI – U Strmici kod Knina 20. jula održano je već tradicionalno 28. po redu Sijelo tromeđe, jedna od najvećih etnokulturnih i folklornih manifestacija Srba u Hrvatskoj posvećena otklanjanju, tradicionalnom pjevanju Dalmacije, Like, Banije, Korduna i Bosanske krajine. Nakon tradicionalnog izvođenja pjesme *Volim Bosnu, u srcu mi Lika, Dalmacija ljubavi velika*, na bini smještenoj u zajedničkoj porti crkava posvećenih Svetom Jovanu Krstitelju i Maloj Gospojini, na sceni su nastupile brojne pjevačke grupe iz Drvara, Korenice, Žegara, Kranja i drugih mjesta, pjevačke grupe pododbora Prosvjete iz Splita, Zagreba, Udbine, Korenice i Knina, KUD-a „Nikola Tesla“ iz Beograda, kao i guslar Saša Lukić. Izvorna pjevačka grupa Strmica izvela je pjesmu *Strmica nebeska* Anđelka Kneževića, komponiranu u čast preminulih Strmičana koji su stvorili Sijelo. I ove godine nastupila je etno-pjevačica Svetlana Spajić; nakon zajedničkog nastupa s diplarom i ojkajem Obradom Milićem, izvela je *Smrt majke Jugovića* i izmamila ovacije prisutnih. Aplauze publike polučila je i Ženska pevačka grupa SKUD „Izvor“ iz Stanišića kod Sombora, koju čine potomci kolonista iz Dalmacije te je prvi put nastupila na Sijelu tromeđe. Plaketu „Rade Matijaš“ za izuzetne zasluge očuvanja tradicije i kulturnog identiteta Srba u Dalmaciji, Lici i Bosni dobio je KUD „Mira Lukač“ iz Drvara.

LIKOVNA KOLONIJA U UDBINI – U Udbini je u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete održana dvodnevna likovna kolonija „Rodu u naslijeđe

– Udbina 2024.“. Na koloniji je učestvovalo više slikara iz Hrvatske, BiH i Slovenije, među kojima i 11 njih iz udruženja Moslavački štrk iz Popovače. Koloniju je vodila Marija Pukec Žigic. Slikari su svoje radove slikali u prostorijama pododbora Prosvjete, a nakon završetka djela su izložena u prostorijama udbinskog Srpskog kulturnog centra, pri čemu je pododbor postao bogatiji za 21 rad.

ANTIFAŠISTIČKI HOROVI – Na komemoraciji i parastosu žrtvama ustaškog masakra u Banskom Grabovcu, uz polaganja vijenaca brojnih delegacija te prigodnih govora, muzički doprinos dale su članice pjevačke grupe sisačkog pododbora Prosvjete, kao i zbor Ljeb koji okuplja članice iz Dvora i Novog Grada u BiH. Sedam dana kasnije na obilježavanju godišnjice ustanka naroda Hrvatske i BiH u Srbu održana je svečanost uveličana kulturno-umjetničkim programom u kojem su sudjelovali zbor Praksa iz Pule, hor Srpskog kulturnog društva Prosvjeta – pododbor Split, i Prosvjetina folklorna sekcija pododbora Krnjak.

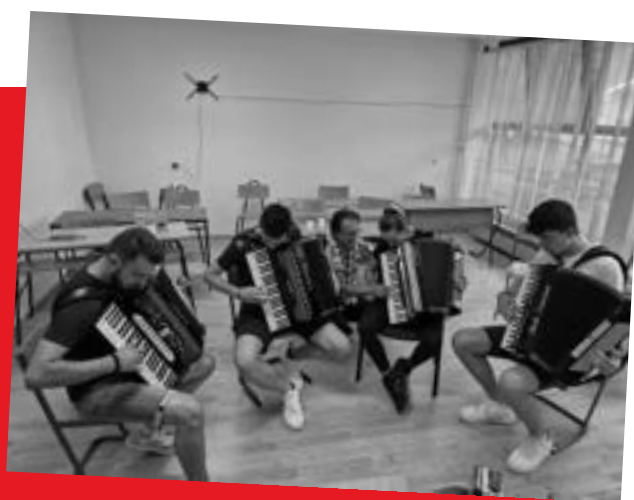

SVEDOCI VREMENA U DARDI – U Dardi je 24. jula ove godine održana promocija pete knjige iz edicije *Svedoci vremena*, nastale u okviru projekta Odbora za kulturu ZVO-a. Okupljenoj publici o knjizi s podnaslovom *Istorijski pregled razvoja naselja Darde* govorili su urednik knjige Veljko Maksić i autor Siniša Đuričić iz Darde. Knjiga na 282 stranice prati razvoj Darde od prahistorije do 1991. godine. Uz ostalo, sadrži vrlo opširan “Spisak optanata doseljenih u Dardu 1921–1931” u kome je nabrojano čak 991 ime optanata, uz koje se većinom navode i članovi porodica.

DANI KULE U ISLAMU – Ovogodišnji Dani Kule u Kuli Jankovića u Islamu Grčkom, održani od 25. do 27. jula, u organizaciji Društva za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi, u svom su programu obuhvaćali širok dijapazon: od nezaobilazne baštine Kule i njenih vlasnika, preko šahovskog turnira i promocija knjiga do predstave i razgovora o pti-

cama. Dani Kule počeli su 25. jula održavanjem šahovskog turnira za mlađe od 20 godina: “Kralj, dama, Kula!”, prvi put održanom 2023. godine koji se pokazao kao izvrstan programski iskorak u onome što se sve može organizirati u Kuli Jankovića kao kulturnom dobru i kao posveta Urošu Desnici, prvom predsjedniku Društva i šahovskom majstorskom kandidatu. Drugog dana predstavljeno je više publikacija – knjiga *Uroš Desnica: Djela iz 2022.* koju je priredio mr. Milorad Savić, drugo kolo *Sabranih djela Vladana Desnice* u izdanju Narodne biblioteke Srbije koje sadrži tri sveska izdana ove godine, a u njima se nalaze “Poezija”, “Ljestve Jakovljeve”, “Koncert”, “Kritike” i “Ogledi” i na kraju brošura *Kula Jankovića u Islamu Grčkom – Etnološka zbirka* iz pera magistre etnologije i antropologije Vanese Sikore.

FESTIVAL HARMONIKE U GOMIRJU – Krajem jula uspješno je održan šesti Harmonika mundijal Gomirje. Otvoren je koncertom Merime Ključo i solistice Jelene Milušić, a u dvorištu manastira Gomirje nastupao je Mješoviti pjevački zbor “Gimpl”. Sve prisutne pozdravio je iguman Mihail Vukčević arhimandrit manastira. U okviru festivala u parku ispred prostorija Prosvjete prikazan je dokumentarac *Da je meni ono što mi nije*.

SUSRETI NA BANJI – U Malom Gradcu kod Gline 27. jula održani su već tradicionalni “Susreti na Baniji”. Organizator manifestacije, koja se održava 22. put, je tamošnji pododbor Prosvjete. Uz domaće folklorne nastupile su pjevačke grupe pododbora Prosvjete iz Zagreba i Siska, folklorši i pjevačka grupa iz H. Kostajnice, KUD “Treća sreća” iz Gline koji čine stanovnici tog kraja starije životne dobi, kao i folklorši Prosvjete iz Benkovca kojima je to bio prvi nastup na Baniji nagrađen gromkim aplauzom.

DIKLJ U MORAVICAMA – U okviru Festivala Sinehil, u suradnji sa Odjelom za kulturu SNV-a i Mjesnim odborom Moravice, 28. jula u večernjim satima na igralištu domaćeg NK Željezničara projiciran je film *Gori vatra*

(2003.) bosanskohercegovačkog redatelja Pjera Žalice. Filmu je prethodio razgovor s glumcem Bogdanom Diklićem koji je vodio Jurica Pavičić.

VUKOVARSKI DŽEZ – Džez koncert kvarteta Dragana Ilića održan je 30. jula u dvorištu Srpskog doma u Vukovaru, u organizaciji Zajedničkog veća opština (ZVO). Organizator koncerta Veljko Maksić smatra da je džez koncert pre svega idealna prilika za druženje građana u jednom prijatnom muzičkom i letnjem ambijentu što je, pored upoznavanja sa spomenutom džez grupom, bio glavni motiv organizacije ovakve vrste događaja.

KOLO PRIJATELJSTVA U SEMARTONU – Drugog avgustovskog vikenda belomanastirski Folklorni ansambl „Čuvari tradicije baranjskih Srba“ gostovao je u mjestu Srpski Semarton u Tamiškom okrugu u Rumunjskoj na petom izdanju Međunarodnog festivala folklor „Kolo prijateljstva“ u organizaciji tamošnjeg KUD-a „Kruna“. Ta dva društva pobratimila su se 2022. na „Ivanjdanskim susretima“ u Belom Manastiru pa međusobno redovito razmjenjuju gostovanja.

PJESMA U ŠUMETLICI – U Gornjoj Šumetlici 17. avgusta održani su Susreti pjevačkih grupa koje su organizirali pododbor Prosvjete Pakrac – Lipik i VSNM Požeško-slavonske županije, uz podršku SKD-a „Prosvjeta“ i SNV-a te pomoći manjinskih vijeća i mještana. Pored domaćina, nastupile su pjevačke grupe iz Zagreba i Daruvara uz frulaša Nenada Mišića i recitaciju Ane Romanić.

LIPOVLJANSKI SUSRETI – U Lipovljanima su 24. avgusta održani jubilarni 50. „Lipovljanski susreti“ kao najstarija kulturna manifestacija

nacionalnih manjina u Hrvatskoj, na kojoj se prikazuju bogatstvo običaja, nošnji, pjesama i igara nacionalnih manjina. Boje srpske zajednice branili su belomanastirski SKUD „Jovan Lazić“, članice sekcije žena „Suljošanka“ i članice suljoškog KUD-a „Živojin Žiko Mandić“. Etno-gastrosajam održavao se u središnjem parku, gdje su „Suljošanke“ izložile različite gastrodelicije, slane i slatke domaće kolače, uz obaveznu domaću rakiju i ručne radove, stolnjake i peškire, dok su članice suljoškog KUD-a izložile zlatovez.

VUKOVARSKJE BOJE U OSIJEKU – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete 30. avgusta otvorena je retrospektivna izložba s likovne kolonije Boja Vukovara 2000. – 2024. autora i predsjednika pododbora Prosvjete u Vukovaru Milenka Živkovića. Na izložbi je zastupljeno 18 slikara sa 25 radova različite tehnike i motiva. Spektar slikara koji su predstavljeni seže od akademskih slikara do amatera. Likovna kolonija Boja Vukovara 2000. – 2024. je međunarodnog karaktera, a otvaranju je prisustvovalo dvadesetak članova i gostiju.

PRIPREMA ZA ŠKOLU U GIMNAZIJI – Zadnjeg avgustovskog petka u Srpskoj pravoslavnoj općoj gimnaziji „Kantakuzina Katarina Branković“ u Zagrebu održan je stručni skup za nastavnike pod naslovom „Prostor i vrijeme kao faktor sigurnosti i orijentacije u razvoju“. Skupu je prisustvovalo 20 prosvjetnih radnika iz više županija, a organizirali su ga Agencija za odgoj i obrazovanje RH i Odjel za obrazovanje SNV-a. Nakon uvodnih riječi Natalije Koprenice, više savjetnice za srpsku nacionalnu manjinu, slijedio je niz predavanja o problemima školske prakse i rada s učenicima kao obavezujućeg fokusa svakog nastavnika i obrazovne ustanove.

„ZATIRANJE MEMORIJE“ NA KORČULI – U okviru obilježavanja 80. godišnjice oslobođenja otoka Korčule 2. septembra u Gradskoj knjižnici Ivan

Vidali, u prisustvu velikog broja zainteresiranih, održana je promocija knjige Ante Lešaja *Zatiranje povijesne memorije*, koju je izdao Savez antifašističkih boraca i antifašista RH, uz pomoć Grada Korčule i lokalne udruge antifašista. Knjigu, koja govori o preko 30 godina prakse uništavanja spomenika, i drugačijim vidovima zatiranja memorije i sjećanja na antifašističku borbu, predstavili su kustosica Davorka Perić i Ivan Viđen, historičar umjetnosti koji se, između ostalog, bavi pokušajem zaštite onog što je na Korčuli ostalo od spomeničke baštine.

NOVOMUČENICI U JASENOVCU I ZAGREBU – Dvodnevni deseti po redu naučni skup "Novomučenici: Poliperspektiva", koji je u organizaciji Eparhije pakračko-slavonske, u suradnji sa SNV-om, održan u okviru proslavljanja praznika Svetih novomučenika Jasenovačkih, započeo je 5. septembra otvaranjem stalnog postava izložbe o ustaškoj bolnici, kao dijelu kompleksa logora u Jasenovcu. Na otvorenju izložbe, smještene u jednoj od bolničkih kuća, vladika pakračko-slavonski Jovan podsjetio je da se bolnica nalazi u sastavu manastira Jasenovac te da je tokom vremena SPC otkupio kuće. Simpozij koji se bavi pitanjem stradanja i žrtava održan je u Istraživačkoj biblioteci u Jasenovcu jedinom koja se bavi prikupljanjem građe o Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji. Drugog dana simpozij je održan u prostorijama Srpske pravoslavne opšte gimnazije u Zagrebu.

LIKOVNJACI U BOROVCU – U organizaciji KUD-a „Branislav Nušić“ iz Borova od 6. do 8. septembra održana je 33. po redu Međunarodna likovna kolonija koja je ove godine ugostila brojne slikare, kako sa šireg borovskog područja tako i one koji su došli iz Apatina, Sombora i Beograda. Svoje učeske na koloniji imali su i mladi, talentovani slikari, poput Vanje Nikić, učenice vukovarske Gimnazije. Govoreći o dvodnevnom radu umetnika, predsjednik KUD-a „Branislav Nušić“ Rado Bosić naglasio je da su ove godine na koloniji nastala 52 umetnička dela. Specifičnost ovogodišnje kolonije bio je mural koji je napravio umetnik Nenad Stojkov iz Beograda na zidu borovske Prosvjete i KUD-a.

SMOTRA U MILANOVCU – U Društvenom domu prigradskog naselja Milanovac, u organizaciji virovitičkog pododbora Prosvjete, 14. septembra održana je 14. Smotra folklor nacionalnih manjina na kojoj su učestvovali poddobra SKD-a „Prosvjeta“ iz Siska, Pakraca – Lipika, Hrvatske Kostajnice, Grubišnog Polja i Virovitice, Kulturno društvo „Grigor Vitez“ iz Okučana, Demokratska zajednica Mađara iz Novog Graca i KUD „Dubičanke“ iz Kozarske Dubice u Bosni i Hercegovini. Prva smotra održana je 2008., a zbog epidemije korona virusa, tri godine susreti nisu organizirani. Društvo ima tridesetak aktivnih članova u folklornoj i pjevačkoj sekciji, a s ponosom ističu da su među njima članovi drugih nacionalnosti i da su otvoreni za svakog dobronamjernog čovjeka.

PODIZANJE STRČNOSTI – U suradnji sa Ansablom narodnih igara i pesama Srbije „KOLO“ od 13. do 15. septembra održan je još jedan u nizu seminara Podizanja stručnih kapaciteta SKD-a „Prosvjeta“ koje se svake godine organizira kroz četiri modula. Na ovom je obrađivan repertoar Zapadne Srbije – Valjevske kolubare i Užica. Kroz seminare je tokom dosadašnjih sezona održavanja prošlo više desetaka folklorša koji su tako osposobljeni da budu još bolji igrači, voditelji i koreografi. Tog vikenda je održana i deveta po redu Škola folkloru u organizaciji Odbora za kulturu i sport ZVO-a u organizaciji KUD-a „Mladost“ iz Trpinje.

BRANKOVI DANI U VUKOVARU – U Vukovaru se od 15. do 29. septembra održava tradicionalna kulturno-duhovna manifestacija "Brankovi dani" posvećena slavnom i prerano umrlom pjesniku Branku Radičeviću. Svečano su otvoreni besedom o njemu i Etno sajmom na kojem su se predstavila brojna udruženja i sekcije žena. I ove godine "Brankovi dani" imaju nekoliko programskih cjelina, od integriranih dana učenika osnovnih i srednjih škola, programa "Kroz pesmu i igru" te svečanosti zatvaranja, na kojoj će biti dodijeljene nagrade najuspješnijim učenicima. Nagrade se dodjeljuju u okviru konkursa "Ružica Radičević" za najbolji literarni rad te "Mina Karadžić" u kategoriji likovnih ostvarenja.

JAVORČIĆI I SANJALICE U OSIJEKU – U Osijeku je ove godine otvoren Srpski kulturni centar kao mjesto na kojem će pod jednim krovom djelovati sve srpske institucije u gradu koje do sada nisu imale zajednički prostor. Četiri mjeseca od otvaranja, 15. septembra, realiziran je prvi program u organizaciji osječkog pododbora Osijek – godišnji koncert dječjih horova "Javorčići" iz Vukovara i "Sanjalice" iz Borova. "Javorčići" djeluju u sklopu Srpskog pevačkog društva „Javor“ iz Vukovara, a "Sanjalice" u sklopu pododbora Prosvjete u Borovu.

PAKRAČKI MALOGOSPOJINSKI DANI – Od 16. do 21. septembra u Pakracu je u organizaciji pododbora Prosvjete Pakrac – Lipik i VSNM-ova Požeško-slavonske županije i Pakraca održana manifestacija Malogospojinski dani koja je svojim bogatim i kvalitetnim programom polučila velik interes. Prvog dana u Srpskoj kući održana je tribina i izložba o srpskom naučniku Mihajlu Pupinu. U utorak, 17. septembra održano je Dječje večer, kao i prezentacija Programa plus u Srpskoj kući u Pakracu. U Srpskoj kući održana je i promocija knjige Čedomira Višnjica *Dvadesete*. Dan kasnije otvorena je etno soba sa preko 120 eksponata, a u Gradskoj vijećnici Kurije Janković održana je Svečana akademija povodom krsne slave VSNM-a Grada Pakraca. Tom prilikom predstavljene su aktivnosti Vijeća i srpskih organizacija u gradu, održano predavanje profesorice Aleksandre Kučeković "Sakralna

baština pakračko-lipičkog kraja” te podijeljena priznanja uz prigodan program. Generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković koji je primio plaketu “Slobodan Selenić” u ime SKD-a čestitao je svima koji vode brigu o Prosvjeti i svemu što srpski narod baštini na ovim prostorima. “Broj prisutnih i kvaliteta programa daju mi veliki optimizam da smo na pravom putu i da imamo sposobne ljude koji mogu ovaj posao izneti na najbolji mogući način”, rekao je. Manifestacija je zaključena narodnim okupljanjem i liturgijom na crkvi Rođenje presvete Bogorodice na Gavrincima.

DOŽUDIĆEVI DEMINUTIVČIĆI – U izdanju SKD-a „Prosvjeta“ ovog je ljeta objavljena šesta knjiga advokata i pisca Radovana Dožudića, zbirka od pedeset kratkih priča Deminutivi. Objašnjavajući u vrlo kratkom zapisu na kraju knjige zašto se odlučio na deminutive, dakle umanjene, autor navodi da knjiga ne mora imati namjenu, ali mora imati namjeru. “Namjera mi je bila napisati knjigu koja se piše tri godine, a pročita za pola sata. Namjena ostaje nepoznata”, piše Dožudić. Do sada su mu objavljene tri knjige kratkih priča: *Kratak za priču* (2002.), *Žene i pozdravi* (2009.) i *Zaturena pisma* (2021.), roman *Oploviti zemlju magije* (2013.) i knjiga eseja *Zapisi iz Vretanije* (2018.). Aktivan je u VSNM-u Bjelovara i tamošnjem pododboru Prosvjete.

O ZABRANI IZLOŽBE *SUSRET NA TROMEĐI*

META ZA POTKUSURIVANJE

PIŠE: **Goran Borković**

Odluka sinjskog gradonačelnika Mira Bulja da zabrani održavanje izložbe *Susret na Tromeđi* fotografkinje Inije Herenčić, zbog toga što je u njejoj pripremi financijski sudjelovalo i Srpsko narodno vijeće, presedan je koji bi mogao otvoriti Pandorinu kutiju i dati inspiraciju drugim kabadahijama da naprave slično u svojim gubernijama. Radi se prije svega o šovinističkom činu s elementima ekstremizma jednog lokalnog čelnika i zastupnika koji je nedavno u Saboru uzvikivao „Za dom spremni“. Ionako izražen nacionalizam kod Bulja, a i ne samo kod njega nego je to slučaj u cijelom Mostu, izrazito je povećan nakon što je ta blaže desna stranka odlaskom bračnog para Marije Selak i Nina Raspudića izgubila bitan dio svoje prepoznatljivosti. Njihovo klizanje prema radikalnoj desnici povećano je rascjepom dotadašnjeg lidera u tom političkom polju Domovinskog pokreta. Ublažena oštrica DP-a samim ulaskom u vladajuću koaliciju, dodatno je otupljena odlaskom stranačkog financijaša Marija Radića, zastupnika Stijepe Bartulice i još nekoliko vodećih ljudi. Zabavljeni sami sobom u borbi za prevlast u stranci, DP je ostavio prazan prostor u koji je spremno uletio najprije Bulj, a onda i ostali „mostaši“ tražeći koji postotak u DP razočaranih birača, kako bi i oni na valu antisrpskog raspoloženja ušičarili štogod. Slično kao u Sinju, Most je postupio i u Šibeniku optužujući lokalnu HDZ-ovu vlast da podupire ljevičarki festival FALIŠ i književno okupljanje pod imenom Škure, prozivajući ih za zastupanje ideje zajedničkog jugoslavenskog jezika, ma što to značilo. Most udara na sve strane, ali prije svega po pripadnicima srpske nacionalne manjine. Baš kao i DP, oni pritom optužuju SNV, lažno tvrdeći da im ne smetaju hrvatski Srbi, nego Milorad Pupovac i vodstvo Vijeća. Problem takve tvrdnje, sve da je i istina ono njihovo laprdanje, nalazi se u tome što SNV nije samoproglašena institucija. SNV, naime, čine izabrani predstavnici srpskog naroda u Hrvatskoj koji su prošli izbore na više razina – od općinskih preko gradskih i županijskih do nacionalnih. Zato prozivanje SNV-a i njegovih čelnika nije ništa drugo nego prozivanje Srba u Hrvatskoj i politike koju oni podržavaju. U tom smislu valja gledati i na zabranu jedne benigne izložbe fotografija koja prikazuje baštinu Srba s tromeđe Like, Bosne i Dalmacije koja, kao takva (čitaj srpska!) u Sinju kako ga Bulj zamišlja nema mjesta. Liberalna javnost osudila je takav Buljev potez, reagirala je i ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek, ali nakon svega ostaje činjenica koju valja konstatirati s priličnom gorčinom u ustima: izložba nije održana, a jedva tri posto Srba u Hrvatskoj i dalje služi kao meta za potkusurivanje.

ДОНОСИМО РЕПРИНТ ТЕКСТА ИЗДАНОГ 18. НОВЕМБРА 1945. У 284. БРОЈУ СРПСКЕ РИЈЕЧИ, ОРГАНА ГЛАВНОГ ОДБОРА СРБА У ХРВАТСКОЈ

УСПОМЕНЕ НА ОСНИВАЊЕ „ПРОСВЈЕТЕ“ И „ОБИЛИЋА“

Оснивање Српског пјевачког друштва „Обилић“ и Српског културног просвјетног друштва „Просвјета“ оставили су дубок, позитиван, утисак на народ, као видни доказ равноправности у правој социјалистичкој земљи. Оне су биле темељ на коме ће се изграђивати даљњи културно-просвјетни рад Срба у ослобођеној НР Хрватској

пише: Бранко П. Сучевић

Година 1944. била је година стварања ширих основа за културни живот у слободној социјалистичкој домовини. Пobjеде и успjех наше Народно-ослободилачке војске отворили су нам зато велике могућности. Све смо, и најтеже оброче разбили, истина о нашој борби продрла је у најзабаченији кутак земаљског шара, наша нова власт већ је функционисала, судови радили, школе спремале нове кадрове. Коначна пobjеда је била на прагу и с њом нови велики задаци. Ослобођену и порушену земљу ваља обновити, треба је изградити на социјалистичким основима. Били смо сигурни у пobjедоносан завршетак, јер су нас водили Партија и Тито. Надасве име Тита, хероја и мислиоца, било је име, које нас је водило кроз борбу, којим смо се поносили и које име је било програм обнове и изградње новог живота.

У Кестеновцу, одмах послjе офанзиве, у једном штагљу, сједио је административни и управни дио ЗАВНОХ-а. Свако вече, у шест сати, поједини руководиоци одјела износили су досадашње резултате рада и стварали планове за будућност. Чланови ЦК КПХ присуствовали су и слушали реферате, давали сугестије и дискутовали сjедећи на сијену у штагљу у свјетлим прољетним вечерима, кад је вjетар дувао кроз оба отворена врата и кроз све пукотине и између сасушених дасака. Вођена је увече, у сумрак и додуго у мрак, дуга и плодна дискусија, о новом, слободном животу. Једног мајског дана посједали смо сви

у камион. Навече смо почели III засједанье ЗАВНОХ-а. Цијелу ноћ, у свечано окићеној дворани, у присуству највиших руководилица нове Југославије, донешени су предлози, вођене дискусије и створени историски закључци. ЗАВНОХ се претворио у прави историски сабор Хрватске. У свитање је донесена Резолуција о правима грађана Федералне Хрватске којом је озакоњена равноправност Срба у Хрватској што је већ стварно и постојало у току цијеле Борбе. То је одавно био један од основних принципа КПЈ.

Српски клуб је почео интензивније да ради у Топуском, у једној вили према Маликаријеву врелу. Окупљао је пјеваче гусларе и писмене људе. „Српска ријеч“ постаје садржајнија. Чланови Клуба водили су дуге разговоре о положају Срба у Хрватској, њиховој прошлости и будућности. Кад се Клуб преселио у Народни дом у Топуском и смогао угледне просторије, разговори су се настављали. Ту су, често, присуствовали чланови Извршног одбора ХРСС и радовали се чврстој другарској и братској сарадњи Хрвата и Срба у слободној домовини. Чланови Српског клуба писали су чланке за „Слободни дом“, а чланови ХРСС за „Српску ријеч“.

Набачена је идеја у Клубу, да се изда збирка српских борбених пјесама. Мисао је прихваћена, али је није било лако остварити. Наслова пјесама и имена пјесника сјећали смо се добро. Поједине стихове знали смо. Али, цијеле пјесме било је тешко саставити. Тражили смо збирке и антологије по школама, али се ништа није налазило. Усташе су биле врло савјесне при уништавању српских књига. Банија и Кордун су спаљени и нема библиотека. Помогла је нешто Глинска гимназијска библиотека, али нам није пружила све што треба. Да се саставе неке познате пјесме, требало је да се састане више људи, да сваки говори шта зна, не би ли се направила целина. Негдје је било више, а негдје мање успjеха. Сви су жељели да се, безусловно, репродукује пјесма „Сабљо моја димискијо!“ Као нека врста химне. То је ишло и најтеже, јер се много позаборављало. Ипак је, коначно, састављена збирка и штампана у Петровој Гори у издању „Српске ријечи“, под насловом „Пјесма борбе и славе“. Потешкоће око штампања су биле велике јер није било довољно ћирилских слова. Она што су била у Лици, уништио је непријатељ приликом офанзиве и остала су само у Петровој Гори. Па ипак, запреке су свладане и збирка је штампана.

Некако у исто вријеме набачена је идеја да се оснује српско пјевачко друштво, које ће обилазити српске крајеве, соколити их, разбијати

четнички шовинизам и припремати народ за коначно ослобођење. Ваљало је обилазити војне јединице по Лици, Кордуну, Банији, Славонији, сабрати пјеваче и приступити солидном систематском раду. Послан је један друг да тај посао обави. Долазиле су обавијести и пријављеним друговима. Међу њима је било Срба, Хрвата и Муслимана. Понеко је сумњао у успех, не вјерујући да би Лика, Кордун и Банија могле дати добре хорске пјеваче.

Кад је скупљена група пјевача, организирана је као војна јединица, са својим диригентом, политичким руководиоцем и економом. У Глини је добила зграду и приступила увјежбавању. Радило се озбиљно, дисциплиновано. Цијели дан су били заузети пјевањем, учењем, политичким уздизањем. Показивало се да ће се постићи добри успјеси. Разбијене су све сумње.

У току рада, Српски клуб вијећника ЗАВНОХ-а је и даље дјеловао. Срби у Хрватској никада у историји нису створили културни центар. Објективни услови то нису дозвољавали. Али сада, у социјалистичкој држави гдје све израста на новим основама, створене су могућности да се оствари у Загребу центар који ће прикупљати све Србе у Хрватској на послу културно-просвјетне изградње. То је утолико потребније што је просвјетни ниво српских маса врло низак, а стара Југославија није о томе водила рачуна. Народна власт ће имати много посла на просвјетном уздизању, а Срби су дужни да јој у том пруже највећу помоћ. Културне традиције Срба донесене из старе постојбине приликом досељавања, сачувале су се добро и прилагодиле новим приликама у Хрватској. Позитивне традиције ће требати његовати и усавршавати у слободној домовини, усклађивати са традицијама хрватског народа и уклопити у развитак опште српске културе. Да се то оствари, нужно је основати организацију која ће на се примити задатак културно-просвјетног уздизања и уједно помоћи економској и политичкој изградњи, која је заједничка за све грађане без обзира на националну припадност.

Облик организације, у први мах, није био сасвим разрађен. Неко је то замишљао као неке врсти академију наука. Други је изнио као примјер Матицу српску. Трећи је упозоравао на босанску „Просвјету“ и њене традиције. Било је и других приједлога. Из обиља тих форми требало је одабрати једну која неће трпјети од застарјелих традиција, која ће прикупити од сличних установа све што је добро, која ће одговарати социјалистичком духу нове Југославије.

Стога је састављање правила био дуготрајан и мучан посао. Ваљало је преправљати и прекрајати. И после много савјетовања, још увијек је понеко стављао своју примједбу у Клубу. Па ипак, појмови су се кристалисали и ствар је напредовала. И интерес је био велик, ЦК КПХ је пажљиво пратио и помагао тај рад.

Дотле је пјевачко друштво у Глини показивало да ће бити солидна културно-умјетничка установа. Репертоар је увјежбаван. Грађани Глине, и Срби и Хрвати, с пажњом су пратили напредак. Омладина Глине већ је припремала заставу. Наћи свилу за заставу био је један проблем, наћи свилу за вез био је други проблем. У нормалном животу ситни проблеми били су овдје тешки, али су се радосно савладавали.

22. октобра 1944. свечано је освећена застава Српског пјевачког друштва које је добило име „Обилић“. На рушевинама глинке цркве, у којој је поклано 1200 Срба, служене су свечане задушнице, на којима

је „Обилић“ пјевао. Мноштво народа, српског и хрватског, из Глине и околних села, присуствујући овој свечаности, гушило се у плачу помишљајући на невинне жртве и мијешајући плач с поносом да је све прошло благодарећи упорној борби, братству и јединству створеном у борби, имајући непрекидно на устима и у срцу име Партије и Тита.

Навече је одржана академија на којој је „Обилић“ (нечитко) концерт с обилним борбеним програмом и стао одмах у ред најбољих културно-умјетничких друштава. У програму је учествовало Културно друштво Баније и Централна казалишна дружина, осим гуслара који је отпјевао борбене пјесме.

Тражили смо збирке и антологије по школама, али се ништа није налазило. Усташе су биле врло савјесне при уништавању српских књига. Банија и Кордун су спаљени и нема библиотека

Послије академије приређен је банкет у Хрватском дому. Био је обилан јер су Хрватице сељанке из околине Глине донијеле мноштво јестива и колача, осим што су грађани и сељаци уложили све снаге да се одуже овој великој свечаности.

Иза тога „Обилић“ је кренуо на дужност. Обилазио је војне јединице и села. Својим пјевањем вршио је политичку и патриотску функцију.

18. новембра 1944. основано је у Глини, у просторијама кина, Српско културно просвјетно друштво „Просвјета“. Дворана је била препуна народа из Глине и села. Као домаћин био је Окружни НОО Глина. Оснивачку скупштину отворио је Мићан Прибичевић, члан ОНОО за Банију. Предавања о значењу „Просвјете“ одржао је др Миле Медаковић. Правила су прочитана и примљена, и изабран је Управни одбор. Умјетничком програму који је слиједио учествовали су: „Обилић“, Централна казалишна група и оркестар IV корпуса Народно-ослободилачке војске Југославије.

Послије подне истог дана приказан је филм „Дуга“. Како је кино био пун, а народа много, многи се сељаци нису мицали са својих мјеста само да виде филм.

Све ове свечаности оставиле су дубок, позитиван, утисак на народ, као видни доказ равноправности народа у правој социјалистичкој земљи. Оне су, уједно, биле темељ на коме ће се изграђивати уз помоћ народних власти, даљњи културно-просвјетни рад Срба у ослобођеној НР Хрватској.

СРПСКА РИЈЕЧ: орган Главног одбора Срба у Хрватској, (година VII) број 284, 18. новембра 1945. / (преписала: Сњежана Чича)

DNEVNICI (9)

STRAH

Već poodavno ne napušta me osjećaj da odasvud vreba smrt. Krije li se u ormaru ili zidu, hoće li se prikazati danju ili noću, povesti me za ruku ili blago gurnuti u ponor – najmanje je važno. Ne znam zašto je vežem za Sarajevo

PIŠE: **Goran Babić**

7. 5. 2024.

Kad jednom (ako ikad) odem na nebesa (jer u nebesa ne vjerujem – tako su me učili roditelji) ne znam hoću li prepoznati oca. Hoću li ga zateći mladog, fićfirića iz Dubrovnika i Beograda ili će se pojaviti izboran, bolestan starac što iz bolničke postelje jedva vidi sidro, koje sam mu donio, kupljeno od studentske zarade.

Vide li oni odozgo što su ostavili za sobom? Jesu li zadovoljni ili tužni? Bi li promijenili išta, sad kad ne mogu ništa?

Vidim da više zuri u mene, nego u sidro, pa možda ni u čamac (kad ga donešem) neće duže gledati. Ali nisu važni ni sidro ni brodić.

Otac (ono u šta se stvorio) kaže meni (onom u šta sam se pretvorio): „Sine, nije važna forma, oblik. Važna je suština, bit. Vjeruješ li ti u ovo, u maglinu iz koje ničemo, ni ljudi ni duhovi?“

„Ne vjerujem. Na vlasti nisu sablasti, već zlotvori“ – ote se meni, a ono poskoči – „Tako je, to sam te učio“ – i ja prepoznah glas Mate Babića, onog što me je začeo.

„Oдох, oče, moram da se smjestim. Ako život neće, smrt smještaj čini vječnim. A vlast se i bezvlašće smjenjuju.“

15. 8. 2024.

Godinama sam mislio (čak i u vrijeme kubanske krize) da neće biti velikog rata. U tome, u toj zabludi, ponajviše me podržavala tzv. ravnoteža straha, osjećanje koje je govorilo da nema koristi od tuđe štete. Danas se to promijenilo te veliki rat može (a možda i hoće) izbiti svakog časa. Šta je dovelo do takve promjene? Ozbiljniji analitičar će kazati kako je od svih civilizacijskih novosti u nekoliko zadnjih decenija ponajveća ona koja uzrok vidi u porastu čovječanstva, u trijumfu Maltusove formule (bogatstvo se povećava od dva do tri – ako se ne varam – a ljudski rod od dva na četiri). Premda u formuli ima mnogo tačnog, ona svejedno nije savršena, jer moderna tehnologija, razvoj znanosti i opšti napredak ljudskog znanja nadoknađuje nestašice do kojih može dovesti demografska ekspanzija o kojoj govori Maltus, a i mnogi drugi.

Ljudski rod je narastao na osam milijardi koje valja nahraniti, obučiti, liječiti, obrazovati, ugrijati preko zime, ljeti rashladiti.

Kako priroda rješava takav problem? Najčešće nekom katastrofom, a šta je veliki rat no najveća katastrofa ravna potonuću mitske Atlantide?

Jedni će reći da do nesreće dovodi glupost, drugi će kazati pohlepa, a najmanje se spominje nužnost.

Smjenjuju se epohe na zapadu, od starog Egipta do danas a da nije posve razjašnjeno kakva nužnost pokreće te smjene. Da li je uvijek jedna te ista ili ima više lica i sadržaja? Onaj kineski car (zaboravih mu ime) što je naredio da se spali njegova flota, inače za svoje doba vrlo respektabilna, možda je htio da suzbije nužnost. Jer što bi flota radila nego ratovala. Zar nije i veliki zid podignut u tu svrhu jer bi divlja sibirski plemena, tjerana nužnošću, navrla sa sjevera. Primjera ćemo u historiji naći mnogo, ali nas muči sadašnja bolest. Koja muka dovodi danas do dugmeta na atomskom obaraču? Kakva nužnost?

21. 8. 2024.

Već poodavno ne napušta me osjećaj da odasvud vreba smrt. Krije li se u ormaru ili zidu, hoće li se prikazati danju ili noću, povesti me za ruku ili blago gurnuti u ponor – najmanje je važno. Ne znam zašto je vežem za Sarajevo. Nekada sam veoma volio taj grad, varoš mojih drugara, jarana kojih više nema. Otišao Sidran, otišao Nogo, otišli Marko i Stevan, Mak i Kiko, Ivan i Osti, Čučak i Nenadić, ode Dara i Duško, ode i Anđelko. Radovan je na robiji, a za Memiju i ne znam gdje je. Ode debeli Tomo i prije vremena Dutina i Ilija Ladin, to divno stvorenje. Kako je moguće da nestadoše Džema Alić i Alija Isaković, čeljad sa kojima sam često divanio?

Tolike sam zaboravio. Smrt, zlobna i surova, kesi se i šapuće da mi, svi zajedno, nikad i nismo postojali. I upire prstom u gomilu bezimernih lubanja.

POST SKRIPTUM

Kao što je poznato, Tito je (iako već osamdesetogodišnjak) smijenio hrvatsko političko rukovodstvo, odgovorno za maspok. O tome se u proteklom periodu mnogo pisalo (i još više raspravljalo) ponekad vrlo površno i tendenciozno. Zbiivanja do kojih je došlo dvadeset godina kasnije (kad Tita više nije bilo) pokazuju da je pogrešna analiza sedamdesetih uveliko pridonijela katastrofi devedesetih. Rekao bih da se takva, loša praksa nastavlja do danas, proizvođači najgore rezultate. Uostalom o tome dovoljni govore tragični izborni rezultati lijevog pokreta s jedne strane uz istodobni trijumf Thompsona i ostale ustašije s druge (strane).

O greškama Račana i družine objavio sam knjigu prije tridesetak godine (Pismo zidu na kojem je Maršalova slika, Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd,) te tome danas ne bih imao što dodati. Karikaturalne primjerke poput ustašoida Tomca kao potpredsjednika SP Hrvatske ubrajam u galeriju izdajnika (likova koje svaki rat stvara) tako da takvoj pojavi ne treba pridavati pažnju.

Postoji, međutim, nešto drugo, „vrijedno prezira“, rekao bi Džoni Štulić, vodeći autor svoje generacije, i o tome bi nešto da kaže ovaj post skriptum.

12. 9. 2024.

Laž. Bilo je toga oduvijek. Od najstarijih vremena, ali imam dojam, utisak da nije do sada preplavljivala svijet ovako kako to danas čini.

Laž. U svemu i u svakom trenu. U obitelji i u poslovnom svijetu. U ljubavi i drugarstvu, prijateljstvu i poznanstvu.

Lažni su ugovori i dogovori, sporazumi država i vlada, promijenjena lažna obećanja, lažna radovanja. Laž kao normalno stanje, kao tek neznatno promijenjena istina. Laž je magla pala po čovječanstvu koje sad u njoj diše. Laž – carica vlada nad ljudskim rodom i ništa više i ništa se drugo ne događa.

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О РУДАРЕЊУ И ПРЕРАДИ ЛИТИЈУМА

ВЕРУЈЕМ – НЕ ВЕРУЈЕМ

„Рио Тинто“ нетранспарентношћу, ароганцијом, и чак неком врстом интелектуалног зачикавања, можда чак и солидан пројекат чини несолидним. То незнање, скривање података, чак и отворене лажи, доводе до реакције, ширења теорија завере и потпуно непроверених и чак застрашујућих података о последицама пројекта

пише: Александар Поповић
РЕДОВНИ ПРОФЕСОР НА ХЕМИЈСКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Овај текст пишем неколико дана након савршеног концерта Бајаге и инструктора у Београду. Четрдесет је година од изласка *Позитивне географије*. Наравно, примедби на концерт, као и на ма шта друго, увек има, превруће је лето у целом региону, постојао је опште присутни неспоразум око тога када предгрупе завршавају, а главна ствар почиње, па је створен утисак о кашњењу. Није ово текст о концерту, није ни о Момчилу Бајагићу, мада га он вероватно заслужује, и заслужује да га пише неко вичнији од потписника ових редова. Није ни о бјеловарским Србима, а Бајага је сплетом околности у Бјеловару рођен. Бајагина песма која је насловила овај текст није на првом албуму ни била. Појавила се на четвртом, на *Продавници тајни*, и изведена је на концерту 31. августа. Дала је наслов тексту о рударењу и преради литијума, питању које је у Србији подгрејало страсти, а који покушавам да напишем.

У међувремену су, од Бајагиног концерта, овај свет напустили, и то учинили у истом дану, двоје мојих познаника. Бора Ђорђевић, човек за кога је Матија Бећковић написао да се његово име на енглеском пише Боб Дилан, и Рада Ђуричин, лепа кћи вршачког протје. Заслужили су, велики, громки песник и благ и добар човек, и дивна глумица, у мојим сећањима пристојна, насмејана госпођа у правом смислу те речи, свако за себе, одвојене текстове. Можда ће их у броју *Просвјете* у коме ово читате и бити. Заслужује драма косовскометохијских Срба текст. Можда не у *Просвјети*, можда негде другде, не један текст, серију

текстова, по један сваког дана, заслужује звоњаву звона и бесни урлик, да обележи громко ћутање званичног Београда. Признајем да се, због драма и олазака које нас окружују, не осећам баш најбоље испуњавајући обећање које сам главном уреднику *Просвјете*, једног претоплог београдског дана у „Театротечи“ дао. Да напишем текст о пројекту „Јадар“. Чини ми се, помало и на трен, да је тема мање важна од печата који су у претходним недељама лупљени у пасоше нашег постојања.

Имам двоструку улогу у целој овој причи. Хемичар сам, професор на Хемијском факултету у Београду, бавим се хемијским процесима у животној средини, један од предмета који предајем се и зове „Хемија животне средине“, мислим да понешто знам о хемијским технологијама, процесима и утицајима, и њих и других фактора, на ваздух, воду, земљиште, жива бића. Не треба читалац да се превише уплаши, цео ће текст бити написан уз минимално спомињање свега онога што је ствар чисте струке. Трудим се да га напишем тако да буде разумљив. Поштено је рећи да имам и другу, пуно пута спомињану од стране тренутне владајуће структуре у Србији, улогу. Пре седамнаест година сам, на позицији у Влади Србије на којој сам био, на захтев „Рио Тинта“, продужио њихову дозволу за истраживања руде литијума. Имали су је већ, добили су је законито, моја је законска обавеза била да је продужим, све би друго било кршење закона. Учинио сам то тада, и урадио бих то опет. Поштовао бих закон.

„Рио Тинто“ је, дакле, у Србији радио истраживања. Прво је разумно питање због чега су стране, или домаће свеједно, приватне компаније уопште истраживале? Одговор је једноставан: зато што држава није истражила све, а имала је јако много времена. Зато што истраживања и јако много коштају. Или зато што је можда истраживала давно, а у међувремену су развијене друге, напредније, прецизније технологије. Можда и зато што, у време када је истраживано у ранијим раздобљима, није истраживано оно што је данас интересантно. Наравно, онај који истражује, који у то улаже не мали новац, ради то не зато што је дангубан, већ зато што жели да оно што ће можда пронаћи, експлоатише. Ризик је његов, његова је и могуће корист. То што истражује не значи да ће штети да експлоатише, нити значи да мора добити дозволу да експлоатише. Дакле, дозвола за истраживање не значи дозволу за експлоатацију. За државу је свакако добро да зна шта има, макар то и приватне компаније нашле и одредиле, зато што ће можда оно што је испод нас за 10, 15, 50 или 100 година бити кулурно или ће постојати

добра, прихватљива технологија за рударење и прераду руде. Ако је данас нема. Имао је „Рио Тинто“ дозволу за истраживања, она никако не значи да икада морају да добију дозволу за експлоатацију.

Руда је нађена, зна се и где је. Друго је питање шта са том рудом ваља чинити? Ствар је финансијски једноставна. Ако би се само руда копала и одвозила ван земље на прераду, као што се ради највећим делом са рудом бабра у Бору, то би Србији, по процени самих људи из „Рио Тинта“, доносило мање од 200 милиона евра директних и индиректних прихода. Највећи би део новца и профита, као и у већини других привредних грана, попут пољопривреде или текстилне индустрије, остајао тамо где се добијају полупроизводи и коначни производи. Дакле, за Србију би финансијски најповољније било да се у самој земљи, осим рударења, организују и прерада руде, добијање литијум-карбоната, борне киселине и натријум сулфата (а то су планирани производи прераде јадарита, облика, руде у којој се налази литијум у деловима Србије и Републике Српске), након тога употреба литијума у, на пример, изради батерија, и њихова коначна употреба, рецимо кроз индустрију електричних аутомобила. Сасвим је јасно да би овакав ланац, у идеалном свету, где би се нашле компаније које поседују технологију и новац да инвестирају у батерије и аутомобиле, креирао највећу вредност у самој земљи, запослио највише људи, и свакако креирао највећи профит.

У деловима Србије и РС-а је утврђено присуство јадарита, руде, облика у коме се литијум налази, који је јединствен. Нигде другде у таквом облику литијум није нађен. Јединствен облик захтева и јединствен метод

Шта је спорно, питање је треће? Заштита животне средине, имајући у виду озлоглашеност рударства када се о заштити животне средине ради, а поготово када се има у виду пракса „Рио Тинта“ диљем света, и што се тиче последица по воду, ваздух, земљиште и жива бића, и што се тиче склоности ове компаније да улази у коруптивне послове. Да не гњавим читаоце текста, написала ја најумнија српска глава да је вријеме увијек мајсторско решето. Да не би чекали време да нам расуди, некада је пристожно решето и гугл, па свако може да истражи и корупцију „Рио Тинта“ у Португалу, и праксу ове компаније диљем света.

Питање бих четврто могао да формулишем као: „А где је конкретан проблем у заштити животне средине?“ Одговор овде није сасвим једноставан, и то је питање око кога се ломе копља. Ако говоримо о преради руде у Србији, онда је њу потребно изрударити, прерадити, и нуспроизводе прераде и рударења, отпад, депоновати. Након тога

иду наредне карике у ланцу, и једино је ово, као што је већ написано, са економског становишта, смислено. Ако је рудник подземан, готово је извесно да се његове последице по животну средину могу контролисати, минимализовати, на начин на који се то са сличним рудницама са подземном експлоатацијом ради. Није једноставно, али је вероватно мање спорно у односу на наредна два корака. Долазимо до, по животну средину вероватно компликованијих питања: прераде и депоновања.

У деловима Србије и Републике Српске је утврђено присуство јадарита, руде, облика у коме се литијум налази, који је јединствен. Нигде другде у таквом облику литијум није нађен. Јединствен облик захтева и јединствен метод прераде руде, другачији од оних који су до сада коришћени. Због тога је, у преради јадарита, заправо немогућа сору-paste метода, немогуће је копирати неко постојеће постојење за прераду, на њега се угледати и узети га као пример, добар или лош. Због тога су бесмислени позиви председнице Скупштине Србије Ане Брнабић да парламентарне делегације, са све опозицијом, иду у Немачку, Финску и где све не, и виде да је литијум могуће добити и прерадити без последица, или са минималним последицама по животну средину. Једноставно то што би тамо видели, ако би уопште видели, зато што у тим земљама копања и прераде литијума још увек нема, нема никакве везе са Србијом. Исто се односи, и подједнако је бесмислено, када поједини политички противници садашњих власти позивају да се виде треће, четврте или пете локације. Оне могу да говоре о пракси „Рио Тинта“, не о Србији и преради јадарита. Другачија је руда. Другачија је технологија. Као што добијање соли у Улцињу и оно у Тузли благе везе једно с другим немају, осим што је крајњи производ и у једном и у другом случају со.

Зато што је руда јединствена, јасно је да потребно више времена за развијање процеса за њену прераду, јасно је и да се тај процес током самог развоја мења, да се траже бржа, боља, ефикаснија, можда и јефтинија решења. Због тога је „Рио Тинто“, логично, више пута мењао концепте, њихове делове, па је можда, због излазака у јавност са сегментима рударења и прераде, стварао конфузију.

Шта данас знамо, питао би, као пето питање, радознали читалац? Не много. Заправо, врло мало. „Рио Тинто“ одбија да објави све детаље своје технологије, конзистентан план који закони Србије препознају као Идејни пројекат. Идејни пројекат, дакле документ који до детаља описује шта се и како ради и гради, са свим материјалним и енергетским билансима и токовима који се на будућем објекту могу појавити, а који подразумева и ископавање руде и технолошку прераду и одлагање отпадног материјала у било којој форми „Рио Тинто“ нема завршен, и сам то потврђује. Након што такав Идејни пројекат, урађен по свим правилима, усвоји надлежно државно тело, добијају се услови које мора да испуни Студија о процени утицаја на животну средину, она се ради, бива изложена суду јавности, усваја или не усваја. У теорији је све једноставно.

У пракси међутим није. Почетком овог лета је „Рио Тинто“ објавио три документа која су представљена као нацрти „Студије о процени утицаја на животну средину“ (један се тиче рудника, односно ископавања руде литијума, други постројења за прераду, трећи одлагања отпада) за

пројекат „Јадар“. На укупно 2200 страна је представљено нешто што би требало да да одговоре на сва питања везана за угрожавање и заштиту животне средине, на чему је „Рио Тинто“ радио наводно шест и по година. У овим документима, истина јесте, заиста постоји јако много података.

Међутим, на почетку сва три документа, „Рио Тинто“ наводи следеће: „Ни једна изјава нити гаранција се не даје, експлицитно или имплицитно, у вези са садржајем овог нацрта, укључујући, али не ограничавајући се на тачност, адекватност, време, потпуност и/или поузданост садржаја представљеног у овом нацрту... Овај нацрт и његово објављивање... није и не може се сматрати, експлицитно или имплицитно као позив, понуда, обећање или обавеза...“ У документу који говори о утицају на животну средину прераде руде, „Рио Тинто“ иде и даље и каже: „Идејни пројекат на основу кога је урађена ова Студија и различите анализе које су урађене по областима, као што су вода, ваздуха, отпад, бука и слично, а на основу којих је рађена Студија нису за исте материјалне билансе и просторни распоред објеката у постројењу. Из овога потичу различите разлике у подацима који се налазе у тим документима... Ово се нарочито односи на биланс вода... разликују у неким случајевима и за ред величине.“ Све у свему, порука је „Рио Тинта“, ево вама 2200 страна документа који нема никакву подлогу, који је немогуће проверити, иза чијих навода ми не стојимо, као ПР гест да смо добри момци и да ћемо водити рачуна. Због чега би се такав документ више односио на пројекат „Јадар“ од, рецимо, последњег броја Бијеле пчеле? Нема дате детаљне технологије, пише се о њеним последицама, непровериво, и тражи се да се верује да на реч. Када би то и занемарили, сами су документи пуни грешака, логичких празнина и рупа. Могуће је компанија мислила да је њихова реч довољна, да документа, обесхрабрен дужином, нико неће читати, а ако их и чита, они ни за шта, лепо су написали, не гарантују.

Дакле, „Рио Тинто“ нема завршен идејни пројекат, не жели да открије детаље и технологију, онда објави документа о заштити животне средине иако нема завршен идејни пројекат, па се логично не могу, када нису познати сви детаљи о технологији, ни знати сви аспекти утицаја на животну средину. Објави ипак неке документе који о овом утицају говоре, помпезно их назове, али у старту каже да не гарантује ни за шта из тих докумената, али да, без обзира на то, они показују да ће све бити у најбољем реду. И замоле се они који би их читали да баш не упоређују бројке, зато што се могу разликовати резултати провере и за ред величине. Десет пута.

Сасвим је, дакле, јасно да не знамо ништа, или знамо сасвим мало, да без обзира на невероватан број текстова и јавних наступа људи из власти или овако или онако са властима повезаних који пропагирају пројекат, позивања на дијалог на речима, а потпуни недостатак истог (са изузетком једном скупа који је организовала САНУ и који се по представнике „Рио Тинта“ није добро завршио), не постоји критичан ниво података који је познат и за које „Рио Тинто“ гарантује, а који би могао да послужи као основа за научно валидан закључак. Додатно, „Рио Тинто“ нетранспарентношћу, ароганцијом, и чак неком врстом интелектуалног зачикавања, можда чак и солидан пројекат чини несолидним. То незнање, скривање података, чак и отворене лажи,

доводе до реакције, ширења теорија завере и потпуно непроверених и чак застрашујућих података о последицама пројекта.

Остају, међутим, у ваздуху неколико једноставних питања: Ако је технологија за коју се „Рио Тинто“ залаже добра, ако се ништа не скрива, због чега се, једноставно, не открије јавности, и то учини са поносом? Због чега се сви детаљи које ће садржавати Идејни пројекат скривају? Или, још директније питање: сам „Рио Тинто“ је урадио анализе отпада који ће се депоновати на депонију, а који ће се добити током процеса рударења и прераде руде, урадио је, такође тврди, и анализе утицаја депонована таквог отпада на животну средину. Одакле „Рио Тинту“ отпад који је анализирао, ако никада и нигде јадарит није прерађиван? Компанија тврди да је направила пилот постројење у Аустралији, да је у њему прерађен јадарит, да је добијен отпад који је касније испитиван. Зашто, ако је све истина и све сјајно, „Рио Тинто“ није позвао десет, двадесет, педесет научника да дођу, виде и посведоче да је све добро и сјајно? Много је још тога...

**Зато што је руда јединствена,
јасно је да потребно више
времена за развијање процеса
за њену прераду, јасно је и да се
тај процес током самог развоја
мења, да се траже бржа, боља,
ефикаснија, можда и јефтинија
решења**

Није ово заправо тексту о литијуму. Текст је о Србији, као што би неки сличан, рецимо везано за хидроелектрану на врелу Уне, могао да се напише о Хрватској. Због тога је и наслов такав какав је. Текст је заправо о апсолутном недостатку веровања (или слепом веровању) у институције у Србији. У нормалној, сређеној земљи, земљи владавине права у којој су закони исти и важе подједнако за све, нормално би било да се без буке, заправо само уз анализе шта би пројекат попут овога држави могао да донесе, усвоји Идејни пројекат, да се након њега уради Студија о процени утицаја на животну средину, да се онда, можда у помало подгрејаној атмосфери, сви детаљи расправе. У нормалној, сређеној земљи би било какво искакање из законских оквира, укључујући и загађење, било кажњено моментално, можда и затварањем постројења, можда и затворским казнама за кривце. Верују ли грађани Србије у институције и владавину закона у земљи у којој се годинама рушио (а искрено, не знам ни је ли срушен) нелегални угоститељски објекат на врху Копаоника? У земљи у којој је група људи, са све булдожерима, ишла кроз главни град, рушила и Савамали шта им падне на памет и нико, баш нико од њих није одговарао? Примера попут ових је пуно. Поверења, очигледно, код огромног броја људи има колико и транспарентности код „Рио Тинта“. Нимало.

PRIČE IZ SLAVONSKE ŠUME (1)

CRTICA O KOZARCU I NJEGOVI BJSOMUČNICIMA

**Tena je slavonska Venera, fatalna
ljepota. Jabuka u zrenju. Do muškog
bola sočna. A naša je Tena došla na
prvu klapu sva nagnječena i otucana,
s ožiljcima preko čela i s podljevima
krvi ispod očiju, tamnim masnicama
po obrazima i po vratu da je, ni inače
profesionalne i vješte šminkerke nisu
uspjele osposobiti za prvu scenu**

PIŠE: **Drago Kekanović**

10 668 stabala hrasta lužnjaka (*Quercus robur*) markirao je šest vrelih i sparnih ljetnih tjedana upravitelj Kraljevske šumarije požeške županije u Lipovljanima Josip Kozarac. Gazeći dakle u pratnji dva lugara od stabla do stabla kroz smrdljivu poplavnu vodu i blato i mulj, nadšumar Kozarac procjenjivao je njihovu debljinu i visinu, orijašku visinu dakako. Triput je ponavljao rezultate svojih izmjera prije nego što ih je upisao u službene tablice. Tablice su bile štampane na gotici, a hrastovi su bili slavonski, naravno. Ni taj se ionako tegoban i mučan posao, međutim, nije dao obaviti bez dodatnih nevolja, jer su ih *bjesomučnici* komarci pratili u stopu i ulijetali u oči. Kako bilo da bilo, meni su u onom prvom, osmoškolskom požeškom čitanju *Slavonske šume* baš ti *bjesomučnici* ostali u pameti. Na ponovljene i blagonaklone sugestije profesorice hrvatsko-srpskog da se vratim temi i suštini odnosa Slavonca i šume, ja sam se stalno vraćao baruštini, sparini i komarcima. Ako me sjećanje ne vara, a ne vara me, profesorica je bila vidno razočarana mojom *analizom*, tim više što je pročitala moje dvije crtice u podlistku za mlade i djecu *Požeškog lista* i očekivala je puno poetičniji odgovor od *budućeg našeg mladog književnika*, kako me je neoprezno pohvalila u Zbornici; što se naravno odmah pročulo po cijeloj školi, pa su me vršnjaci otada tako i oslovljavali: pjesniče, daj griz peciva, pjesniče, dodaj tu loptu, piskaralo, daj mi dvije-tri rečenice za pismeni sastav, književniče, i sve tako. Uvijek s blagom porugom, dakako, kako se već u tim godinama obraćalo s magarče, budalo, konju. Eh, ne sjećam se više kako je to završilo sa mnom i dragom profesoricom, vjerojatno sam se („reci mi to, učenice, svojim rije-

čima!“) iskupio s *analizom* sljedeće lektire, ali mi se danas s pravom čini da je to bio jasan nagovještaj mojih budućih nevolja s klasikom hrvatske realističke proze. Samo što ga nisam prepoznao.

Da se odmah razumijemo, u te nevolje ne ubrajam onu početnu, recenzentsku recepciju *Večere na verandi* i *Ledene šume* koja je moje pripovijesti i priče po nekakvom lokalpatriotskom ključu obavezno dovodila u vezu s pripovijedanjem Josipa Kozarca. Ne, nisam se tome obradovao, naravno, kao i svaki mladi pisac koji je sa strepnjom donio svoje prve radove javnosti na ogled, priželjkivao sam da ocjenjivači, ma kako strogi bili, potraže (i prepoznaju) onu iskricu, zrnce makar autentičnosti novog glasa u sveopćoj galami i graji, a ne da me uspoređuju sa slavnim prehodnicima i odsajima njihova djela u mom rukopisu. Pokušao sam, zatim, naivno, kao što samo mladi autor može biti naivan, da u onim sporadičnim i rijetkim intervjuima, na promocijama i tribinama odbacim takve aluzije koje su bacale uvredljive sjenke na moje rečenice, tumačio sam i obrazlagao da s Kozarcem dijelim samo općinjenost Slavonijom i ništa drugo, niti više. A onda sam odjednom, preko noći, što se kaže, odustao. Onda mi je sve to postalo pomalo smiješno. Jer kako to da su mi po jednim (kritičarima) uzori Horhe Luis Borges, Kafka i ostala bratija fantastičara, a po drugima sam književni potomak Josipa Kozarca?! Nešto tu ne štima. Pusti sve to i idi svojim putem, rekao sam samom sebi, ne opterećuj se tuđim mišljenjem, sve će to ionako doći na svoje ukoliko nađeš svoju stazu i svoj put; a zabasaš li i skreneš s njega ništa ti i niko neće biti kriv. Razumio sam čak i taj napor književne kritike da vas brže bolje strpa u neku ladicu, udare vam žig i zaborave vas. Nije, uostalom, bilo na meni da (više-manje nepoznate) recenzente razuvjeravam kako je moja priča, ako već nikako ne možemo izbjeći sjenke lokalpatriotizma, puno bliža onom drugom, mlađem Kozarcu, Ivanu. Piscu *Đuke Begovića*, *Gnjilih ljudi*. Njega, Ivana, niko nije ni spomenuo.

Bilo kako bilo, od Slavonije nisam mogao pobjeći. Kako sam se u tim svojim tridesetim služeno vodio pod šifrom *slobodne profesionalne djelatnosti*, što će reći da sam imao službeni status slobodnog umjetnika, ma šta to značilo, a za mene je to značilo da sam morao zarađivati za život na nekom području koje mi omogućavalo da usput, ako mi je baš do njih, pišem i svoje priče od kojih se ne može živjeti. To paralelno, drugo područje za mene je bio scenarijski rad na televiziji i filmu, što je drugim riječima značilo da sam u onom našeg umjetničkog trgovištu bio na tržištu i u potpunoj zavisnosti od ponude i potražnje. Stoga me ni danas ne čudi što sam, smetnuo s uma onu nevolju sa *Slavonskom šumom* i komarcima; objeručke sam prihvatio poziv Dramskog programa Televizije Zagreb da ponudim svoju adap-

taciju Kozarčeve novele *Tena*. Da ne duljim, scenario je, uz manje dorade (urednik Tomislav Lalin) prihvaćen, a recenzentski potpis Veselka Tenžere rastjerao sve moje (svakom autoru valjda svojstvene) sumnje o tome jesam li ili nisam obavio dobar, dobro de, solidan posao u tako osjetljivom zadatku vizualizacije jedne kulturološke fantazme o glavnoj junakinji za koju sam Kozarac priznaje da je imao milosti prema njoj, kao prototipu (sjetimo se da je sam Šenoa iz *Vienca* poručio mladom piscu: *kopirate narav, a ne knjige!*) jer su stvari s Terezijom, Tenom i oko nje bile puno skarednije i gore nego što ih je opisao. Režije se prihvatio (onda slavni, danas zaboravljeni) Mario Fanelli, muziku je već skladao Arsen Dedić, a jugoslavenska glumačka zvijezda u usponu Milja Vujanović (koja se nije stidjela svoga tijela pred kamerom) trebala je iznijeti svu nesreću mlade Šokice. Koja se, takođe, nije stidjela odraza svoje nage ljepote u ogledalu.

Sve je, međutim, krenulo naopako i po zlu, što se kaže, od prvog dana snimanja. Ima takvih projekata, znao sam već, koje prate raznovrsni i neočekivani maleri, ali se naš peh (njem. *Pech*) niko nije mogao predvidjeti. A kamoli onaj totalni obrat u narativu pripovijetke kao predložka i scenarija nastalog po njenim motivima, bez većih odstupanja inače od originala. Tena je, naime, lijepo i čisto lice. Tena je zavodljivo i bistro oko. Skladno tijelo, takođe. Preljepo djevojačko tijelo željno poljubaca. Tena je podrugljiv smijeh koji mami i ljepota koja zrači. I osvaja sve oko sebe. Tena je, da, slavenska Venera, fatalna ljepota. Jabuka u zrenju. Sočna. Do (muškog) bola sočna. A naša je Tena došla na prvu klapu i set sva nagnječena i otučana, s ožiljcima preko čela i s podljevimima krvi ispod očiju, tamnim masnicama po obrazima i po vratu da je, ni inače profesionalne i vješte šminkerke nisu uspjele osposobiti za prvu scenu, prvi kadar. Ono što se u televizijskom filmu trebalo dogoditi na kraju, (kazna i poniženje, unakaženje ljepote), ovdje se dogodilo na početku. Prije prvog kadra, ponavljam. Da stvar bude još grotesknija, ona nije došla na filmski set u to đakovačko selo (kom sam zaboravio ime). Dovezena je. U nekakvoj bijesnoj bijeloj limuzini stranih registracija. Takvu limuzinu nikada nisu vidjeli ni dežurni scenski radnici na setu ni znatiželjni seljaci s druge strane jarka, pod velikim orahom. A ni vozaču nisi raspoznali lice, imao je rokera bujnu crnu grivu, bio je zaklonjen sunčanim naočalima, u skupom stranjskom (italijanskom?) bijelom odijelu. I kako da ga opišete, kad je tako brzo okrenuo automobil doslovce u mjestu, zasuo ih blatom i odjurio prema autoputu Zagreb–Beograd. Miodrag Mici Stojanović, Fanellijev vjerni asistent režije dočekao nas kao da smo došli na sprovod. Posao je posao, međutim, dan snimanja puno košta. Da sve bude još tužnije, Milja nas je dočekala u šarenoj odori slavenske djevojke odjevene za prvi ples. I plakala je ko kišna godina. Za ono što se lijepoj Milji Vujanović kasnije dogodilo u privatnom životu, još uvijek ne nalazim pravu riječ, jer je nikada i nikako nisam mogao zamisliti nepokretnu u invalidskim kolicima kad sam je gledao uživo kako (oporavljena i zakrpljena koliko-toliko) nasmijana trčkara filmskim setom, kroz šumu i livade, svejedno.

Televizijski film *Tena* prikazan je u nekom kasnom i groznom terminu, poslije onih, ako se iko toga još sjeća, prijenosa zamornih, dosadnih i maratonskih sjednica nekakvog Centralnog komiteta nečega o nečemu koje traje dugo u noć, a sutradan se već u *Vjesniku*, pojavio oštar napad na Dramski program i na autora scenarija, dakako, koji su *duboko* povrijedili i oblatili Slavoniju, kao niko do tada. Brzina takve reakcije upućivala je na bjelodanu činjenicu da takav tekst bio naručen od same Televizije Zagreb, koja se

ogradila od svog produkcijskog promašaja i još gore: ideološkog skretanja. Ili kako se to zvalo. A sve zbog toga što je Tena u međuvremenu, od 1894. kada je prvi put objavljena pa do ove filmske Tene 1975. prerasla okvire književnog djela i postala simbol, danas bi se reklo brend Slavonije. U međuvremenu je ona dakle od nesretne i neoprezne djevojke koja nerazumno rasipa bogatstvo svoje ljepote zadobila status tabua, svetica. Kako to?! Pa, tako! A sveticama se naravno ne zaviruje pod suknju. Bila su to vunena vremena, pa su zaredali orkestrirani napadi, Tena je postala kulturološki slučaj, a kako i ne kad je tada čitani VUS cijelu stvar dosolio objavljivanjem presude SUBNOR-a grada Vinkovaca koji traži zabranu ponovnog prikazivanja i drakonske kazne za sve one koji su tako duboko povrijedile tobožnji ponos nacionalnog nasljeđa današnjeg socijalističkog slavenskog čovjeka i prikazale u koliko-toliko realističkom pa time i *crnom*, negativnom svijetlu. U zaštitu *Tene* stao je tada jedan jedini čovjek žive kulture. Igor Mandić. Kao urednik kulture notornog državotvornog glasila *Vjesnik*, pozvao je autora scenarija da odgovori na napade. Morate mi vjerovati da se ne sjećam što sam napisao u odgovoru. A i ne da mi se kopati po arhivi *Vjesnika*, valjda postoji, ali se sjećam da se uskoro sve to oko *Tene* nekako stišalo, pa i prestalo s napadima. Ne zbog mog odgovora, naravno. Daleko bilo. Ne utvaram si toliko da si pripisujem lažne zasluge. Prije će biti da je sve teklo po logici: svakog čuda tri dana dosta...

Sve je, međutim, krenulo naopako i po zlu, što se kaže, od prvog dana snimanja. Ima takvih projekata, znao sam već, koje prate raznovrsni i neočekivani maleri, ali se naš peh nije mogao predvidjeti

Slučaj je, međutim, htio da se deset godina kasnije nađem u redakciji istog Dramskog programa Televizije Zagreb i da mi prvo službeno radno mjesto bude urednik dramaturg. Redakcijskom svežnju ključeva (da se Vlasi ne dosjete) nedostajao je i jedan Slavonac. I tako se taj Slavonac našao ponovo u blizini Josipa Kozarca. Za njegov projekat *Mrtvih kapitala* nije bilo ni velikog interesa, a ni financijskih sredstava, tobože. Ni za mini-seriju o životu šumarskog inženjera i klasika hrvatskog realizma takođe nije bilo interesa, a ni sredstava, takođe. Preimenovan sam za urednika mladim scenaristima i redateljima debitantima. Za nagradu ili za kaznu, ne znam. Toliko ovdje o tome. Dramaturgu (i scenaristi *Tene*) ostaje za utjehu da su njegovom zaslugom ipak realizirana dva vrijedna projekta slavenske književne baštine. Oba u režiji Branka Schmidta: *Gospodski život Stipe Zvonareva* i *Đuka Begović*. Oba, da, prema Ivanu Kozarcu. Sa Josipom očigledno nije bilo sreće.

(nastaviće se)

МОЈ VIIa ОШ У ПЕТРИЊИ, ШКОЛСКЕ 1957/58. ГОДИНЕ

О СИВОЈ ФОТОГРАФИЈИ КОЈА ЧУВА
НАШЕ ПРОШЛО У СВОМ САДА

И били смо Хрвати и Срби. Сједили смо у истим клупама. Иако се нисмо пропитивали о томе, Хрвата је било много више, знали смо ми једни за друге ко смо и шта смо. И, колико се сјећам, никад међусобно нисмо расправљали о томе да ли су нам очеви у рату били у партизанима, усташама, домобранима, четницима...

пише: **Милош Кордић**

Ролан Барт, француски теоретичар књижевности, филозоф и шта све не, аутор је вјероватно једне од филозофски најпрецизнијих и најпоетскијих изрека, мисли, свеједно, о фотографији, која гласи: „Свака је фотографија потврда присуства.“

За овај из сјећања извучени запис о једној мени драгој, сивој (а не жутој, пожутјелој, како се обично говори) фотографији, заиста се може рећи да је утемељен у потврди присуства. Јер присуство на фотографији не значи само оно презентско које потврђује да сам, док је гледам, ту гдје сам, него потврђује да сам био, живио и радио у оној садашњости коју је она записала. И сад је чува као непоткупљиво свједочанство тог присуства. Као свједочанство његове прошлости. Без обзира какве.

Тешко да постоји ствар која тренутак нашег бившег живота може да живи толико дугојекно као што то може фотографија која је успјела да преживи пожаре, поплаве, ратове, цијепање и бацање у контејнере, на крапуташка сметлишта, депоније... И која је успјела да преживи љуто цензорско брисање са својих површина, из својих садржаја, владајућој идеологији непожељних и од ње одметнутих, дисидентских синова и кћери, често и грешно оптуживаних, без суда и суђења кажњаваних и по тајним пасјим гробљима безимено покопаваних, у јаме безданке бацаних.

И посебно она на папиру. Она која је, као фотографија коју држимо у руци, потврда да је то заиста фотографија. Да је то дисај срца наше постојаности, један бивши тренутак у њеном *сада*.

*

Овај сјећајући запис о моме VIIa разреду осмогодишње школе у Петрињи извлачи се из тишине фотографије снимљене школске 1957/58. године. Био је то мушки разред. У коме смо, осим двојице другара из Покупља и једног из Горског Котара, сви други са Баније: из Петриње, из неколико њених села и моја маленкост с тадашњег костајничког котара. Били смо рођењем са обију страна ријеке Купе. И сви са заувјечно усвојеним богатством њених трептећих и у исто вријеме смирујућих боја. Као да су те сунчеве, водне и свјеже биљне боје са слика петрињског академског сликара, професора Петра Салопека. Али и многих других сликара Купе. Између осталих, и озаљске сликарке Славе Рашкај, карловачких Алфреда Крупе и Ђорђа Петровића, једног (по оценама врских познавалаца ликовних умјетности) од најбољих југословенских акварелиста, затим Петрињца Славка Јурињака, загребачко-сисачких Зденка Градиша, Вјекослава Славе Штригла...

Живимо у кућама – старим и старијима, новим и новијима: и Петрињци, и они који из својих села путују до школе и ми који смо на стану и храни у том старом граду, чије је житеље *потоп* земљотреса по Банији, 2020. године, односно шездесет и двије године касније, преселили у јеврејску Нојеву барку, или у сумерански *Еп о Гилгамешу*, или у индијску *Махабхарату* или у грчки *Деукалион*. И ко ће га знати куда и гдје још.

Фотографија нас, ето, наглим, загонетно оштрим и брзим кликом дугмета на фото-апарату, чува зрнцима свога искреног историјског писма.

Ту вјечну и вјерну потврду, понављам, *свог присуства*.

*

У вријеме мога предшколског – пастирског, и школског – *општепољопривредног* дјетињства (у Јошавици, петрињској – до око половине другог полугодишта првог разреда, и у родној Комоговини – до завршеног петог разреда), у Петрињу су ме (у многим причама Јошављана често спомињана, у мојој дјечјој машти била је нешто велико, далеко, с много народа, доктора, учитеља, милиције, војске... била је с великим водама... с нечим што се зове циркус у коме се лети до неба а да се никад не падне... гдје се могло купити оно чега ни у једном селу нема...) довозили и доводили, по мом сада већ нарушеном сјећању, докторима: више пута, и у Котарски суд: једном.

*

Село Меченчани, наша тадашња општина, а причам из угла живота у поратној (то *поратно* односи се на вријеме послје Другог свјетског рата) каменој бајти у Комоговини, удаљени око пет километара од ње, нису 1956. године имали осмогодишњу школу. Постојала је само годину дана

раније озакоњена обавезна шестогодишња. То је било и за Комоговину као њену подручну школу. У којој су тада учитељи били – брачни пар: Драга и Зоран Кајгана. А онда ће у Меченчанима, двије године касније, почети с радом осмогодишња школа... Недалеко од центра села изграђена је прилично велика, једносpratна зграда: с пет за то вријеме модерних и свијетлих учионица, с три кабинета, радионицом за технички, просторијом за зборницу и помоћном просторијом поред зборнице, канцеларијама за директора и тајника, с прилично великим подрумским простором, са станом за директора и земљишном површином за парк испред и за игралиште иза школе, гдје је ударен и темељ за школску спортску дворану, која никад није изграђена... (Својим коњима и у запрежним колима, калавету, возио сам из Комоговине шодер, товарићи га у ријеци Суњи, за градњу те школе. У којој ћу, школске 1964/65. године, започети свој радни вијек.) У Костајницу (наш тадашњи котар, срез), удаљену око 15 километара, нисам желио: због француског језика. За који су ми они који су ишли у њену осмогодишњу школу (недуго прије тога четири виша разреда осмогодишњих школа били су *нижа гимназија*) говорили да је толико тежак да... ма какви... ни чути...

Па су ме (а морало се са мном даље, прије свега због тога да не бисмо, брат и ја, дијелили оно земље што се стекло после рата – био сам одличан ђак и у породици најстарије дијете: сестра ће такође у школу, брат је предвиђен за останак на селу – тако се то тада планирало) одвели у Петрињу. У чијој се осмогодишњој школи учио њемачки језик. Јесте да је то био језик фашиста, непријатеља, могло се и то понекад чути – домаће издајнике уз тај језик нико није спомињао – али га је, причало се, било лакше учити па нешто и научити. (На једини поправни у животу ишао сам управо из њемачког. И то добровољно. И нисам био једини. А њемачки нам је тада, у петом разреду петрињске Учитељске, предавао мој омиљени професор, академски сликар, горе споменути Петар Салопек.) Па су моји родитељи договорили стан и храну (за *живежне намирнице*, које су се понекад могле чути и као *живежне намирнице*) код наших Шимулија – ујака Јанка и ујне Смиље.

И уписао ме у ту школу. Њен тадашњи директор био је строги (такав ми се тада чинио) Симо Салкај. (Касније смо, кад је он био директор Дома културе „Моша Пијаде“ у Петрињи, а ја организатор културно-просвјетних дјелатности у Металуршком комбинату Жељезара Сисак, веома добро сарађивали. Ни трага од оног строгог и *опасног* Симе. А онда сам му једном, тих каснијих година, испричао како ми је *херојски* дјеловао кад је сутрадан, после 15. марта 1957. године, а тог, 15, у Паризу је, на повратку из Велике Британије, умро револуционар, народни херој и тадашњи председник Савезне народне скупштине Моша Пијаде, говорио са врха краћих степеница школске зграде којима смо излазили у школско двориште, о животу и дјелу Пијадеовом... Како га никад нисам видио да се насмијао, након што сам му то рекао, није себи допустио ни да се тада насмије, а ни да било шта о томе... Касније је судбина хтјела да постане директор значајне петрињске културне установе која је носила име управо тог револуционара.) У школи ме распоредише у шести а разред, чији је разредник био Славко Славо Марковић, наставник физичког одгоја. Тада познати фудбалер (десно крило) петрињске Младости, а касније и Карловца, кад се тај клуб пласирао у Другу лигу. И у тај разред прва три дана нисам ни заварио, него сам се смјестио у шестом д. У коме ме нико није прозивао. Милина! Мени је било важно да је шести... Све је то дуга, мање тужна а више смијешна прича. Или је, можда, и обрнуто?! А и писао сам о томе, па да...

Пети разред Основне школе у Комоговини – да се још малко вратим

на тај период – похађали смо нас двојица, једини ђаци, Вукашин Дабић, касније сјајан рукометаш петрињске Славије, и моја маленкост. И у тој својој школи нисмо учили ни њемачки језик, ни музички одгој (онај *прави*, с нотама), ни *праву* математику, ни... Наша учитељица Драга није ни могла да нам то предаје јер није ни школована за учитеља, односно за наставника у вишим разредима шестогодишње школе. А имала је у једној учионици, уз нас двојицу у петом, Душанку Дабић, јединог ђака у шестом, и више њих у трећем и четвртном разреду.

Прво тромјесече мога петрињског школског живота није могло да крене горе од онога како је кренуло: у дневнику су почеле да ме као права напаст слаптавају баш оштре јединице. Оне што личе на кључ за вађење сијена из пласнице. А за те јединице, те негативне оцјене, у Петрињи се чешће говорило: други ред, колац, бугер... (О том ванземаљском – данас би казали: виртуелном – свијету првог полугодишта шестог разреда, али и о многим тадашњим школским другарима, наставницима и о много чему у вријеме поласка моја три виша разреда те школе, детаљније сам писао у првој књизи *Било једном на Банији*. Овдје само подсећам на поједине детаље.) Школа ми је била нешто посљедње на памети. А и шта имам да учим кад не знам ни одакле да почнем... Па су поједини наставници били мишљења да ме се врати у пети разред. Али су неки други наставници, а поготово мој разредник Славо и Јелена Чакарић, наставница повијести и њемачког језика, били против тога... И у све то умијешала се и моја мајка, која се умало није онесвијестила кад је дошла у школу и видјела како јој се син, комоговањански одликаш, окитио с неколико јединица. Па је на веома садржајном кућном састанку, код ујака, казала, кратко и јасно: Или књига или кући! Ено ти коњи па с њима у шуму – извлачи дрва по Шамарици са самарашима из Босне, или киријај – вози шодер за градњу путева у Бадушници и уза Суњу... (За цијело вријеме тог по мене тешког, рибарућег састанка, мотала ми се у глави и реченица нашег строгог наставника математике Степана Зебића, коју ми је код табле, кад нисам знао ни да почнем да рјешавам оно што ми је задао, ударивши ме и расклопљеним шестаром по задњици... дакле, његова реченица: Јуне јено блекаво, иди дома и чувај гуске! И није он то само мени тако говорио... Неколико година касније, као пензионера, затицао сам га како се одмара на клупи у хладовини парка. Сједнем поред њега и причам му анегдоте о времену кад нам је у шестом разреду предавао математику и технички одгој. Ја причам, а он се задовољно смјешка.) И на крају те заврзламе, у школи одлучише да наставим у шестом. Полугодиште сам дочекао с јединицом из музичког. Разред сам завршио с тројком.

*

У седмом и осмом разреду било је већ много лакше и успешније: књига је полако улазила у мој живот као радост и, да ли на моју срећу или несрећу, не знам, а и не жалим се, у њему је, том животу наиме, и остала. У ствари, нисам ја у та два посљедња разреда нешто много учио – више сам био посвећен пажљивом слушању и памћењу на настави, као и читању књига лектире и других занимљивих књига. Али се нисам одрекао ни обилазака петрињских брда, *истраживања* града, околних села, скупљања и продаје дивљег кестена, гвожђа и стакла... Ту је и даље, готово на другом мјесту мог тадашњег живота, као и у шестом разреду, била лопта. Па опет лопта: у паркићу на углу Архове улице (преко пута куће Срнакових), гдје смо до бесвијести набијали било какву лопту – најчешће са својим школским

другом из разреда, али и из првог разреда у Лошавици, Миланом Чакарком (становао је у оближњој кући, код породице Пријатељ); у слијепој улици, у коју се улазило из Радићеве улице, између кућа Михољевића, Млађеновића, с једне, Миоциновића, с друге стране (у једној од двију њихових кућа становали су и моје Шимулије – у шестом и седмом разреду код њих сам био и ја, а у осмом код Михољевића, родитеља каснијег хрватског филмског и телевизијског глумца Бориса), а завршавала се, та слијепа улица, код капије куће Мажића; у Посраној улици, у коју се такође улазило из Радићеве улице, између кућа у којима су живјели, колико се сјећам, Кнежићи и Цоклини (Никола Цоклин био је у то вријеме и предсједник петрињске Општине), и високе црвене зграде у којој су становали – столар Габро Алтман (не знам кога је још имао), још неке породице, као и моја наставница (у седмом разреду) хрватско-српског, односно српско-хрватског језика Десанка Дивјак и њен супруг Милан, који је тада био начелник Секретаријата унутрашњих послова у Сиску; на Јанковићевом, ледини код Циганског Села (ми из Радићеве, односно Мајданаца, и они из Циганског Села), таман довољно за малофудбалско игралиште, с головима од наше обуће, нечега од одјеће, од каквог камена или цигле; редовно се пратило и утакмице и тренинге ногометних клубова Младости и Радника (каснији „Гавриловић“), Рукометног клуба Партизан (каснија Славија), затим такмичење Рвачког клуба Радник (каснији „Гавриловић“)...

Све се стизало.

*

Будући да су све моје раније као и касније породичне фотографије остале онде гдје смо до септембра 1991. године живјели, фотографију седмог а разреда (мислим да нас је снимео чувени петрињски фотограф, мајстор Мифек) добио сам (мејлом) од Сандре Пашић, рођене Стојчевић. Кћерке мога тадашњег школског друга Јосипа Стојчевића, рођеног у Цепелишу.

(Занимљиво је, а близу је и овој причи, да је Јосипова рођена, старија сестра Јованка, удата Бојанић, била учитељица мојој дјечи у нижим разредима Основне школе „Браћа Бобетко“ у Сиску: Сандри у сва четири разреда, Зорану у три. А након тога морали смо у избјеглиштво. Јованка је Учитељску школу у Петрињи завршила школске 1954/55. године. Из те генерације добро се сјећам, али и из каснијих година: Дане Гривичића, Раде Поповића – био је на пракси у нашој школи у Комоговини кад сам био ученик четвртог разреда, касније је био учитељ, наставник и директор Основне школе „Народних хероја Фиће Кљаића и Стеве Дошена“ у Јабуковцу, Николе Пјевалице, Душана Радуловића, Звонимира Туцеља, Славка Јузбашића... А Јосипу и мени, у шестом разреду, пионерски руководилац била је Милка Стојчевић, његова рођакиња из Цепелиша, ученица исте Учитељске школе, коју је завршила школске 1958/59. године. Из те, њене генерације, између осталих, познавао сам, добро познавао и неких се и добро сјећам: Маре Кекуш, Петра Ананића – био ми је директор у вријеме мога меченчанског наставниковања, Томислава Матића, Драгутина Шоштарича, Љубомира Ћирића, Боже Јудаша, Мирослава Лицитара, Ивана Маловића, Владимира Шимуновића... За свакога од њих могло би се и нешто опширније написати, али се то, вјероватно, не би дало зауставити, па сам одустао... Подсјећајући на Јованку и Милку, користим прилику да их барем споменем.)

Сандра Пашић организовала ми је и сусрет са својим оцем приликом његовог доласка к њима, Пашићима, у Земун, гдје живе. Никад се Јосип и ја нисмо видјели послје осмог разреда – све до тог сусрета. Иако смо

живјели и радили у истом граду. Али на другим крајевима тог града, тог тадашњег Сиска. А у вријеме поласка виших разреда петрињске осмогодишње школе били смо баш добри пријатељи. У његовом родном Цепелишу, из кога је прешао до школе (наш другар Мирко Думбовић и он), био сам више пута... И – нисам га препознао. А он се о препознавању мене није изјашњавао. Вријеме је, у односу на вријеме које је забиљежено на фотографији, ретуширало наша лица, очи на њима, косе, наше висине, ширине, боје гласа... Ретуширало је све оно што је на фотографији и што је могло и сном да се надограђује.

Тај седми разред похађала су нас, ако се не варам, четрдесет четворица – на мом попису има нас 46. Што значи да су двојица вјероватно остала у мом сјећању из осмог разреда. Мада је питање да ли је и моје сјећање, везано за број 44, тачно – на фотографији је један мање... Разредник нам је био наставник Стјепан Матијашевић. Предавао нам је математику, а у том, седмом, и ликовни одгој. И он је један од оних који су ме невидљиво уводили у вјеру у школу, у стицање знања. Захваљујући његовим једноставним слицицама од ријечи, заволио сам све што се односило и на ликовно. Изузетно сам га цијенио и поштовао. А његов син Драго био је ђак истог разреда. У осмом разреду сједили смо у истој, старој тросједној клупи. У којој је, с нама двојицом, сједио и Ивица Марушевац... Било нас је, понављам, и да подсетим: са Баније – из Петриње и из више банијских села, двојица из Покупља, а један из Горског Котара. Неки смо били на стану и храни у Петрињи, а неки су из својих села, која су припадала петрињском котару, касније општини, прешаčili, путовали бициклима – ко их је имао, путовали возом „ћиром“, аутобусима – гдје је било аутобуских линија.

А сада је ред да се суочим с фотографијом тог свог разреда. Да се суочим с том *потврдом присуства*. По сјећању, дугом 68 година, уписујем наша имена, мјесто из кога смо, уз навођење да ли смо путовали из својих села или смо становали у граду... Био сам или пролазио кроз сва села из којих су моји другари – неке сам и посјећивао.

Грешке код препознавања на овој прилично блиједој фотографији наравно да су могуће. Неке нисам успио да препознам. Код неких нисам био баш сигуран код навођења имена. Неке сам можда и замијенио... Код њих сам се служио упитницима. И за сваку грешку искрено се извињавам. А и овај запис припремљен је искључиво с намјером да сјети и подсети.

Дакле, седми а разред Осмогодишње школе у Петрињи, школске 1957/58. године:

– први ред, слијева (сви се набрајају слијева на десно), сједе и леже: ? – Ђуро Балија (Табориште, путовао; нисам баш сигуран да ли је њему било име Ђуро и да ли је то заиста он), Мијо Коларић (Брест, путовао), Михајло Карага (Храстовица, путовао „ћиром“ и прешао), Ивица Ликер (Чешко Село, путовао), Владимир Бендековић (Петриња);

– чуче: Милош Кордић (Комоговина, становао), Јосип Павичић (Нова Дренчина, путовао), Вјекослав Шмит (Мала Горица, путовао; да не буде забуне: Балија је, ако је он, испред Павичића и Шмита), Јосип Стојчевић (Цепелиш, путовао), Војислав Ћорић (Бијелник, становао), Стево Ковачевић (Чешко Село, путовао) – другара до Стеве не могу да се сјетим... на фотографији су вјероватно и ови које нисам успио да препознам, а били су с нама у том разреду: Ивица Визец (Чешко Село, путовао), Јосип (?) Папеж (Нова Дренчина, путовао), Јосип Доленац (Нова Дренчина, путовао), Јосип Петрик (Петриња), Фрањо Брезовар (Петриња; е код њега нисам баш сигуран да ли је и он био у том нашем разреду, јер кад сам дошао у шести,

он је био у седмом, а заједно смо се нашли у првом Учитељске у Петрињи), Томислав Каменски (Петриња), а у сјећање ми је наишао и Славко Бијелић (можда и Бјелић, без „и“)... њих, дакле, нисам препознао на фотографији, а вјероватно неки тог дана нису ни били у школи... а ми идемо даље са овима који чује: Владо Марковић (Петриња), Мирко Думбовић (Цепелиш, путовао), Ромео Бајт (Петриња), Владимир Павелић (Горски Котар, становао), Берислав Штајцер (Петриња);

– стоје, први ред: Јосип Гудић (Чешко Село, путовао), Иво Павичић (Будичина, путовао), Јосип Станић (Криж, путовао; каснији сликар и књижевник Станиос), Мирко Шубић (Жупић, путовао), Милан Чакара (Јошавица, становао), Јосип Марјановић (Чунтићи Прњавор, путовао: пјешнице до Жељезничке станице Краљевчани, а до Петриње „ћиром“), Никола Млинаревић (Чешко Село, путовао), Станислав Лоргер (Петриња), Вилко Бегич (Криж, путовао), ? – не могу да га се сјетим, Михајло Пуцовић (Мошћеница, путовао), Маријан Аугустић (Петриња), наставник и наш разредник Стјепан Матијашевић (Петриња), Драго Јанековић (Петриња), Марио Скомержа (Петриња), ? – другара што стоји до Скомерже, а види му се дио главе и тијела, не могу да се сјетим: можда је то био Томислав Вујасић (Табориште, ако јесте, и он је путовао), Иван Ловрековић (Хрватски Чунтић, путовао: до Жељезничке станице Краљевчани пјешнице, а до Петриње „ћиром“);

– стоје, посљедњи ред: ? – не могу да га се сјетим, Владимир Колић (Петриња), Јосип Бребрић (Петриња), Душан Пречаница (Петриња), Ивица Пиркер (Петриња), Ивица Марушевац (Петриња; много ми је помагао у шестом разреду, дружила нас је и лопта, а сад нисам баш најсигурнији да ли је то заиста он), Жарко Роксандић (Петриња; у његовој кући, код Женског плаца, први пут у животу играо сам стони тенис, један од мојих каснијих омиљених спортова), Божидар Блажевић (Петриња), Јосип (?) Клубучар (Чешко Село, путовао), Драго Матијашевић (Петриња; посљедњи, иза Клубучара).

*

Наставници том нашем седмом а разреду били су (пишем их по сјећању па се и код њих извињавам за евентуалне грешке): споменути наш разредник Стјепан Матијашевић, споменуте Десанка Дивјак и Јелена Чакарић, затим Златко Чакарић, Лидија (?) Љуљко, Вјера Иванић, Ђуро Тинтор, Ана Ламза, Катица Чермак, Марија Мрган, Мато Бучар, Ратко Попац, наставница (?) Јанековић...

*

Био је то доста *горопадан* разред. Живахнији и више него што се смјело. Мада је наш разредник Матијашевић ту нашу живахност, понекад и ђаволски несташну пубертетску младост, очински, педагошки, веома смирено усмјеравао и водио. Били смо из сиромашнијих и нешто имућнијих породица. Али никад ми сиромашнији нисмо доживљавали било какво подозрења, ругања... Мада се понекад, али само понекад, некакво *припадајуће* мјесто знало осјетити. Међутим, ништа озбиљно. Сиромашнијима сам, па и сиромашнима, и сам припадао. Али се никад због тога нисам повлачио у себе или да сам осјећао било какву своју нижу вриједност. Јер то сам још у селу научио, савладао. Са свима сам, и не размишљајући о томе, био на *равној нози*... Мало нас је било који нисмо имали надимке... Били смо и другари и пријатељи.

И били смо Хрвати и Срби. Сједили смо у истим клупама. Иако се

нисмо пропитивали о томе (Хрвата је било много више), знали смо ми једни за друге ко смо и шта смо. И, колико се сјећам, никад међусобно нисмо расправљали о томе да ли су нам очеви у рату били у партизанима, усташама, домобранима, четницима... Неки од њих били су ми и једни од најбољих пријатеља... Мада смо ми, дјечаци из српских села Баније, знали да је Петриња у вријеме Независне Државе Хрватске била јак усташки центар. А и нека Петрињи ближа села била су позната као усташка... Ма било је да ме неко од старијих назове крџаном, граничарем... Али... Та прошло је од рата пуних једанаест година. Па неће, ваљда...

**И у тај разред прва три дана
нисам ни завирио, него сам се
смјестио у шестом д. У коме ме
нико није прозивао. Милина!
Мени је било важно да је шести...**

Послије осмог разреда разишли смо се на многе стране школовања, учења, рада. Доста нас је уписало петрињску Учитељску школу (будући да сам је и сам уписао, знам их: Аугустић, Бендековић, Брезовар, Коларић, Колић, Лоргер, Марјановић, Петрик, Пиркер, Ћорић, Чакара, Шмит), неки су отишли у Гимназију у Сиску, неки у економске и техничке школе, неки у школе ученика у привреди, неки у теолошке... Касније, послје завршених занатских, средњих и виших школа, факултета, били смо добри мајстори у својим предузећима, учитељи, наставници, професори, дипломирани инжењери шумарства, економисти, католички свештеници... А било нас је, уз редовне послове, и сликара, музичара, писаца, фудбалера, рукометаша...

А где је ко био у вријеме грађанског рата у Хрватској, деведесетих, то не знам и о томе овдје и не пишем. Јер сад сам овдје где сам. Као што су и они ондје где су. Расправљати о томе да ли се то заборавља, опрашта, било би узалудно. Или питати по наслову америчког филма из 1966. године: *Шта си радио у рату, тата?*, у режији Блејка Едвардса, такође би било узалудно... И баш у том разреду постали смо чланови Савеза социјалистичке омладине Југославије. Скоро па људи. А и Бранко Миљковић, велики српски пјесник, написао је стих у коме каже: „Кад би народи знали шта је требало да се њихови јунаци попну на коње, срушили би њихове споменике.“ И тако даље.

*

Фотографија је, дакле, што рекао мудри и изузетно учени Ролан Барт, *потврда присуства*.

Неки од тих мојих другова с фотографије нашега VIIа разреда осмогодишње школе у Петрињи, и чуо сам, за неке и читао, отпутовали су на другу страну живота. А таква страна на фотографији, било којој и било чијој, па и на овој, не постоји. На њој смо сви који смо били тог дана у школи – присутни.

Јер овдје је била ријеч о једној сивој фотографији која чува наше *прошло* у свом *сада*.

POST SCRIPTUM КЊИЗИ РУЖА ПОД ЛЕДОМ

НАШ ЛИЈЕПИ ТАТА ГОВОРИ
РУЖНЕ РИЈЕЧИ

Наш лијепи тата годинама није умио да остари. Имао је мање сиједих власи од своје дјеце. А заправо, то његова пријека нарав није старила у њему. Низак раст ишао је под руку са њом. Ономоћало тијело је све теже пратило изливе бјесомучности, па је у њима знао да буде и смијешан

пише: **Мирко Демић**

Једном, давно, сестри се омакло да каже: — Лијепи наш тата! А ми смо се, у чуду, згледали. Као да смо тек тада постали свијесни његове љепоте. А он је, на то, само одмахнуо руком: — Хм, лијепе ли сиротиње.

Док је мајка била жива, као да се скривао под њеном сјенком. Његово присуство се више подразумјевало него што смо га били свијесни.

Она није дала на њега: — Јест да је тежак као црна земља, али има добру душу.

Постајао је видљивији тек пошто је остао сам. То ме је навело да се почнем прибојавати времена када ће почети његова агонија. Нисам знао да је одавно почела и да ће постати приметна тек са својим завршним акордима.

Наш лијепи тата годинама није умио да остари. Имао је мање сиједих власи од своје дјеце.

А заправо, то његова пријека нарав није старила у њему. Низак раст ишао је под руку са њом. Ономоћало тијело је све теже пратило изливе бјесомучности, па је у њима знао да буде и смијешан.

Прастара је мудрост да се човјек читавог живота руши и осипа. Али та појава постаје видљива тек кад се убрза. Тако је било и са оцем.

Најпре се жалио на болове у куковима и на кољена која га издају, па

је из самоће и досаде почео да ниже пијанства и мамурлуке. Пио је као смук а јео као врабац.

Настојао је од нас да сакрије своје повремене колапсе.

Онда је током породичног ручка наочиглед свих „повратио душу из себе“, заједно са зубном протезом.

До тад смо били слијепи, нисмо видјели да се почео смањивати на наше очи. Гледали смо га, занијемили, док пипа своје окоштале подаклице и чуди се. Доспио је у стање кад је све постало разлог чуђењу и невјерици.

Наш лијепи тата почео је да одлази са овог свијета, осмјехујући се, и све чешће говорећи ружне ријечи.

Наступили су дани његове деменције у којима се кидају коријени.

Цвилио сам попут стабла које силом чупају из земље.

Поредим тај бол са оним давним, у кругу београдског интерната, док сам уздицао за мајком и завичајем.

За овај бол наш лијепи тата није имао ни кривице ни заслуге.

Бољело је нешто веће и од мене и од њега.

Бдио сам над њим, загледан у бескрајне пустилине његовог заборавља. Сваког дана су се у мени гложила осјећања ропства и дужности, кривице и кајања. Као да сам га више његовао због оног што је могао да буде.

Његова усредсређеност је била нестална; у једном трену никог не би препознавао, у другом би нам се обраћао као да је у пуној менталној кондицији.

Давни дани су били лога у коју се склонио. Отуда се смјешкао на ово вријеме у којем се заглавило његово ономоћало тијело. Није нас препознавао или нас је бркао са давним познаницима. Све ријеђе је сједио испред тријема и посматрао трагове млазњака на небу.

То више није био он.

Чудан је начин на који је показивао стид кад се унереди. Покушавао је да буде љут, одбијао да говори, заташкавао трагове... По дубоком уздаху судио сам колико тешко подноси своје ново стање.

— Е, Боже, Боже, шта сам дочекао?! — знао је да прослови, будећи се из све чешћих дријемежа.

Нисам могао да му помогнем. Вријеђали су ме начини на који су то радиле установе и људи чији је посао лијечење.

Била је запањујућа равнодушност која настаје кад чују одговор на питање „колико деда има година?“.

Сједили бисмо у чекаоницама један поред другог и ћутали. Понестало нам је питања и одговора. То су она ћутања која долазе послје испричаних прича или након спознаје да је свако приповједање залудно.

Схватио сам да је голо трајање један од облика ништавила. Ослушкивао сам кућу како дише и крцка под теретом топлоте, а заправо – хук млинова времена. Нас двојица смо свједочили древну истину по којој је мало дивних старца и захвалних синова. Прогонила ме је мисао да је отац посљедња карика са завичајним језиком. Пред њим ме је било срамота да се ачим еквицом.

Говорили смо „по нашки“, гутајући самогласнике као дрењине. „По нашки“ смо и ћутали.

Кад бих дошао да га обиђем, нисам имао ништа паметније да га питам до: – Како си?

Он би помирено одговорио: – За боље би се мијењао.

Једног поподнева на кров куће, у којој је лежао наш лијепи тата, слетио је унезвјерени голуб. Накратко би полетио увис, па би се опет вратио, очигледно намјерен да уђе испод тријема или у саму кућу.

Мрвио сам комадиће хљеба и бацао на кров, мислећи да је гладан. Голуб није јео, није ни бјежао.

Гледао сам у његове очи и због нечег помишљао на мајку. Учинило ми се да ме она кроз њих гледа и нешто ми поручује. Полијетао би и слијетао, а онда бјесомучно ходао по цријепу. У том неспретном лепршању одломио је комадић цријепа који је пао тик изнад моје главе, док сам сједио испријед тријема.

Остао је још неко вријеме на крову, а онда се стријелимице виноу у небеса.

Причао сам са пријатељем о облицима и дубинама очеве деменције, а он би ме тјешо да нам Господ, прије него што нас позове к себи, одузима сјећање, како бисмо били чистији и лакши.

– Зар је сјећање једина човјекова имовина? – питам се и не очекујем одговор.

Наш лијепи тата више ни о чему није водио рачуна, осим о стању своје браде. Инсистирао је да га бријем сваких четири-пет дана. Био је то добар повод да га уцијеним како бријање не иде без купања.

Увијек би невољко пристајао. Када бисмо све то обавили, осјетио бих задовољство, као да сам у њему побјеђивао невидљивог демона.

Читавог живота нас је ускраћивао за разумјевање, а поготово за њежности. Отуда ова изнуђена тијелесна присност са њим личи на ново упознавање.

Сваким даном постајао је неосјетљивији на свијет око себе, а тиме и на сваки бол. Иако се опсесивно плашио игала и љекара, није давао знака да осјећа бол док су му вадили крв или кад би му удјенули браунилу. Као да су пробадали неког другог.

Једино на шта је реаговао била је хладноћа. Стресао би се читавим тијелом и ускрнуо кад би му руке пошкропили алкохолом.

Током тог тужног и врелог љета на себе је непрестано навлачио јорган, а преко њега и ћебад. Зебао је од хладноће ван овог свијета, унапријед дрхтећи од леда који долази и под који иде.

И доиста, имао је ријетку способност да се у одсутним тренуцима прољепшава.

Био је једнако лијеп на својим војничким фотографијама, као и онда кад ме је, петнаестогодишњака, остављао у београдском интернату.

Прољепшавао се и кад смо га смијештали у Дом за стара лица, као и у болничком кревету, дан прије него што нас је напустио.

– Лепо се подесило. Сутра је празник, слава нашег дома – рекла је власница објекта названог по архангелу Гаврилу.

Помислио сам на оног голуба. И на комадић одломљеног цријепа.

Нашем лијепом тати је добро стајало чуђење над туђим поступцима. Никад према својима. Био је затечен околином и људима око себе, па је стао да се повлачи још дубље у себе.

Прије него што смо га оставили у Дому, неочекивано се распричао. У њему су претекле трунке сажалења спрам људи у соби који су у горем стању од његовог.

Гледали смо га док лежи на кревету и чинио нам се све љепши. Одлазио је везаних руку и на пасји реп псовао државе, без господара. Ону које га је протјерала и ову која га је примила као туристу.

Нико не зна колико тај одлазак траје ни колико овај свијет заслужује да буде рђен.

Наш лијепи тата је са псовком на уснама одлазио са овог свијета.

Тог јутра докторка је казала: – Ваш отац је јутрос просто експлодирао. У крви!

Није рекла – као кад преко ноћи из пупољка букне румени цвијет. Та ми је слика сама дошла пред очи.

И сад се тјешим очевом навиком да умире више пута. Чинио је то у мом сну, али и сваки пут кад би повисо глас на мајку, кад би одоцио са посла и кад би равнодушно испратио сва наша усхићења и младалачке успехе. Надао сам се да је и ово тек једно у низу његових умирања.

Није био ни налик ружи кад сам га посљедњи пут видио. Лежао је залеђен у храстовом сандуку, сићушан попут голубчића.

Кад сам се сагнуо да пољубим његово хладно чело, омакло ми се: – Збогом, тата.

Ријечи „наш лијепи“ су ми се заглавиле у грлу.

Август, 2024.

ЗАШТО СЕ ГРАДИСКА ИПАК УВИЈЕК ВРАЋА У СВОЈ РОДНИ ГРАД

КНИНСКИ ЉЕТНИ АМАРКОРД

Као матичном потоку лососи, тако се и Книњани, разбацани по свим дијеловима планета, за вријеме дугог топлог љета враћају свом граду. Чине то не да би оставили икру са изгледима да ће изродити неки нови живот, толико свакако нису наивни, већ да би оживјели успомене, вратили се барем накратко у топлу матерницу познатог им града

пише: **Бранко Чоловић**

Разлог зашто ово казивање не започети као што бајке увијек започињу, типском реченицом – био једном један град, лежи колико у властитој несклоности клишеима толико из увјерења да се његова потоња судбина више уклапа у други, драмски жанр. Истину говорећи, био је и то више није.

Као матичном потоку лососи, тако се и Книњани, разбацани по свим дијеловима планета, за вријеме дугог топлог љета враћају свом граду. Чине то не да би оставили икру са изгледима да ће изродити неки нови живот, толико свакако нису наивни, већ, слутим, да би оживјели успомене, вратили се барем накратко у топлу матерницу познатог им града. Не треба олако помишљати да је већина њих жртва властитог биологизма, прије би се у том гесту могао препознати стваран доказ да још увијек номинално постоје као грађани напуштеног града. Јер да није тако како би се могло протумачити да се сваке године све више и више људи макар накратко враћа, без обзира што више нема живих родитеља, а куће и домови нису увијек условни за живот.

Човјек је прије неголи постане биће историје по свему биће сјећања. Уосталом, историја је према потреби владајућих моделирано колективно сјећање, корисно тек у ситуацијама покретања маса у остварењу политичких, а заправо материјалних интереса. Мада стварна жртва друштвене историје архетипски Книњанин задржава право на своју властиту, сваким потезом потирући претходну и њене објективне учинке. Он се вратио, било привремено, било стално, тамо одакле је уз простачку халабуку дивљака, у које убрајам и највећи број медија и њихових новинарских перјаница, кокошију и пјетлића, безобзирно најурен силом оружја, са јавно исказаном жељом да се никада не

врати. Ипак у одабрано вријеме, надилазећи повријеђени понос усљед изгнанства дошао је, нимало тријумфално, на оно што сматра изворно својим, на родно тло, кућни праг, у окриље познатог поднебља. Знам случајеве из касних деведесетих и раних двијехиљадитих кад су се појединци, углавном под окриљем ноћи, напуштајући возила којима су тек пристигли из својих прекојавских станишта, сами, пјешке упутили у своја брдима сакривена села, праћени хором зрикаваца и тако пријатељском мјесечином. Притом их није дочекао нити лавез паса, нити стара мајка, тек обриси рушевина и постојани мирис паљевине. Требало је то доживјети и поднијети у исто вријеме. Електрификација је тада још била у повојима, а национализација на врхунцу. Тада готово па обавезан ред мука представљале су и учестале посјете постајама, званични назив за полицијске станице, гдје сте ишли на тзв. обавјесни разговор, е да би неки овлаштени службеник са доказаним ратним background-ом евидентирао потенцијалну опасност од тзв. повратника и сазнао углавном оно што већ зна. У јавност су изишле само оне ријечи које су ишле у прилог говорнику, микс непатвореног јунаштва и сељачке духовитости. Шта су забиљежили полицијоти засад остаје тајна иако, искуство говори, све што је било тајно једном ће постати јавно. То је једна од незгода повратка, трајног или привременог, од које су незаслужено биле ослобођене жене, пошто сам више него сигуран, да су оне чуле и начуле више корисних информација, што за кавом са једнако упућеним пријатељима, што на јастуку уз свог драгог, силом мобилисаног бојцију. Надлежни би због тражене ефикасности свакако требали преиспитати правила полицијског рада.

Книн двадесетпрвог вијека година напросто оживи у љетно доба.

Његових пописних осам хиљада градских становника, стална брига демографа и забринутих политичара, попне се до више од десетак хиљада душа, опет на жалост поменутих, али са апстрактним стањем бројки човек никада није начисто. То је нешто у чему се статистика и стварност никако не слажу. Љети јутарњи Книн напросто куља, поподневни дрема, а вечерњи са изузетком неколико кафића посљедњих шанси, спава. Доњи Книн умире у немару рушевина, средњи животари на приземној економији кинеских дућана и парковима – дјечијим игралиштима доказом да ипак постоји каква-таква продуктивност, а горњи се тек ствара, не у архитектури, него у авлијама новопридошлих. Школски распусти и годишњи одмори су они временски отвори кроз које преко граница надиру масе људи који ће се сручити на његове улице посебно у околна села. У првом реду зато што су некадашњи станови узурпирани, да баш не кажем по начелу ратног права покрадени, а куће су дјеломично или потпуно обновљене, овисно о томе да ли се око тога zaloжила увијек шпарна држава или појединци. Сасвим сам свикао на слику у којој од кружног тока, некадашње раскрснице, па до Робне куће, данашњег Конзума, без обзира на доба године, послје осам сати увечер нећете видјети баш никога. Нажалост, нити книнских ориџинала који су или институционализовани или већ покојни, што са становишта њихове јавне видљивости заправо исто.

Доњи Книн умире у немару рушевина, средњи животари на приземној економији кинеских дућана и парковима, а горњи се тек ствара, не у архитектури, него у авлијама новопридошлих

Једна од разлика између старих и нових становника управо је однос према граду као отвореном простору или конкретније као шеталишту. Они први без обзира на вријеме и околности учестало шетају, они други напросто немају потребе, а нити навике за ту доколичарско-господску радњу, осим можда када иду у цркву. Онда је то ипак мало ходочашће. Данас су новосаграђена шеталишта, као и све у модерном Книну финансирана из европских фондова, помакнута уз рукавце ријеке Крке, поплочана незграпним бетонским плочама и оплочницима које успут речено покривају читаву земљу, украшена клупама које хулигани непрестано руше, модернизованим канделабрима са паметном расвјетом и што је свакако вриједно споменути, називају се шетницама. Није ми јасно зашто је толико овјештали појам у средњем, замјењен женским родом, па би, претпостављам, по истој тој логици мушки облик био шетник. Овако ме то посеђа на жену која је шетна, кад већ није штетна. Након увођења њежника у званичне вокабуларе ништа више није за чуђење.

Прије неголи је постао покорен, освојен, ослобођен, овисно о томе ко о њему говори и коме се у том говору обраћа, Книн је сасвим подијељен град. Осим, наравно у тржним центрима гдје су, без обзира на платежну моћ или испољени културни ниво, сви купци. Посељачење града је систематично изведено, а осим у жупанијској панорами ноторног ХРТ-а Книн је све само не град. Језик његових данашњих становника је пастиш свих могућих дијалеката и форсираног новоговора, јер у истом простору се може чути најридикулознија икавица далматинске Загоре и отегнути болан говор средње Босне, а кад томе придодате језик Јањева и Летнице, са обавезном загребачком акцентуацијом онда сте пред кулом бабилонском. Љети се томе лингвистичком чуду придружи елегантна бр-екавица Калуђерице и Батајнице удружена с тврдом ђекавицом дојучерашњих Стрмичана и Голубићана, да баш не занемаримо све остале средине, са изнимним дијалекталним особеностима. Истински Книњани и даље остају при усвојеном некад парадигматском књижевном идиому, усталом нека се зна да је један број његових некадашњих становника задужио ту умјетничку грану. О томе свједоче тиражи и бисте. Остављајући по страни носталгију која оптерећује говор о прошлим временима мислим да постоје сасвим реални параметри који, у многим сегментима друштвеног живота ако држе до чињеница не могу данашње стање претпоставити прошлом. Упркос разнобојној расвјети, мостићима, тобоганима и пропагандним лажима. С том чињеницом планери са уграђеним оптимизмом позних родитеља очито нису рачунали, социолози је виде, али из опортунизма не коментирају, политичари који су све то и припремили сада перу руке и из свега извлаче материјалне пробитке, јер раздјелница, где чуда, постоји и међу истовјернима. Тзв. Босанци, злосрећници које је рат и пораће чудесним путевима довело у ову варош, групишу се на властитим мјестима, са увијек препуном Црквом као кључним мјестом окупљања. Кафе барови су једнако сегрегирани према порјеклу гостију, а домороци се још како тако држе заједно. Ништа чудно, мада живе у новом граду досељеници се најсигурније и најприсније осјећају међу својима. Са поменутих саосјећај као ратним страдалницима, међутим како разумјети мотиве и разлоге свих оних поријеклом из других дијелова земље и иностранства, који су напустили своје дотадашње животе, адресе, какве-такве статусе и дошли у Книн. Са чињеницом вољног или случајног доласка у Книн нису се догодиле битне промјене у вриједносним системима, језику и менталитету и ма како великодржавна политика жељела и узнастојала помирити те разлике програмираним идеолошким и националним моделом јединства, то ниуколико није успјела постићи. Нити школа, нити медији, па чак ни свеprisутна Црква у свом свом напору нису успјели културолошки објединити дошљаке и старосједиоце јер упркос расположивим средствима то напросто нису задаци једне генерације. А правити нови град сировом силом или несолидним материјалом није захвална радња, дапаче, у многочему се види да је намјера у основи промашена. Каткад помислим да је Книн занемарен управо стога што је покраден град и лопов напросто не зна шта би с њим, да га препрода – ниска је цијена, да га обнови – скупо је, или да га напусти док су њему стасали његови потомци и помало се саживјели са средином, ни то баш није сретно рјешење. И док је тако град, или оно

што је од њега остало, љштура од оронулих зграда и жилица улица, осуђен на трајно животарење. Згасле су политичке амбиције ако их је икада и било да се од њега направи некакав регионални центар, јер видљиво је да из дана у дан Книн губи урбане функције, школе, судове, обашка становништво које се ионако никада није сродило с њим. Само некадашњи становници са краткотрајним љетним доласцима, неки и трајним повратом имају озбиљну намјеру одржати га живим. Сигурно не европски пројекти, инвестициони циклуси, бирократске папазјаније о одрживом повратку, само људска воља. Не прави се град, нити се кад у историји правио некаквим алкемичарским или данас преовлађујућим инжењерским поступком, он се ствара од људи који осим потребе за одговарајућим стаништем и економским претпоставкама имају јасну свијест о себи и властитој припадности. Како другачије тумачити чињеницу да град живи на кисуку, издашно дотиран, било да се ради о пензијама, платама и стипендијама који потичу директно из државне касе, у њему ако изузмемо некадашњу вијчару, десет пута мањих капацитета не постоји озбиљна производна активност. Осим дјеце у Книну се посљедњих деценија ништа од значаја, ако ту не сврставамо сувенире, не производи.

**Језик је пастиш свих могућих
дијалеката, јер у истом простору
се може чути најридикулознија
икавица Загоре и отегнути
болан говор средње Босне, а кад
томе придодате језик Јањева,
са обавезном загребачком
акцентуацијом, онда сте пред
кулом бабилонском**

Али зато Книн данас има велеучилиште по свему слабије од некадашње гимназије и подузетничке инкубаторе, другове и удруге за све и свашта. На крају, зашто становништво, бројке су у том смислу непобитне, из града младих, потентних и пресретних, неповратно одлази.

На једном од својих честих путовања од радознале сапутнице, Славонке иначе, чуо сам примједбу да локал у који залазим колоквијално називају српским и мада тај час нисам имао нити најмању намјеру да је у било шта разувјеравам, слиједећи дан, управо трагом те изјаве покушао сам погледом пребројити госте по тзв. националном кључу. Како се појединци осјећају, у том тренутку није било важно, али сам лако закључио да је у српском кафићу за вријеме класичне утарње каве било више Хрвата неголи Срба. Причамо о гостима, а не о попису становништва. Дакле, осим што још увијек постоји неразумљива подијељеност по уско националном принципу,

изнад свега још увијек жилаво опстаје малограђанштина, окорјели паланачки дух. Сасвим свеједно да ли је потекао из неког буквачког села, сплитског залеђа или котлине централне Босне. Истих ускогрудности нису лишене нити веће, наоко урбанизоване средине, што нас увјерава да је овдашње друштво трајно застало у предграђанском издању, без изгледа да се помјери према прокламованим западним мјерилима. Понекад ми се чини да већина, не само да није одболовала социјализам као привидно егалитарно друштво с подразумијевајућом униформношћу мишљења по питањима државе и друштва, него своје европејство разумију само као возњу, углавном половних, волксвагена, аудија или реноа. Једнако и ношење фирмираних прња произведених у далекоисточним магацима, на које Европа пришива своје коњиће, крокодиле и монограме другоразредних спорташа. Притом заборављајући да су им ти производи у свој својој скупоћи доступни искључиво посредством кредита и картица поријеклом из матичних земаља, али шта то мари у свијету незауостављиве економске пропаганде гдје је бренд све. Нимало другачије се не владају и Книњани придошли са разних страна и просперитетних земаља, међу које сасвим невољко сврставам и Србију јер они, јунаци новог доба, готови да чим прије, пред што већим аудиторием представе своје друштвене успјехе. Али тек ту лежи квака. Нико као старовремени Книњани не презиру ту врсту друштвене разметљивости или тзв. успјеха, јер ако се неко тако представља, сасвим сигурно, биће симболично поливен катраном и засут перјем. У Книну се никада нису овјеравали успјеси, због те потребе било вам је допуштено каагод отићи из њега, зарадити новце, стећи име и, ако баш желите да се вратите, учините то на најпонижнији могући начин. Препричава се ситуација када је један студент, син осредње пласираног комунистичког апаратчика у жару слијеђења западне моде од стране градских згубидана био поштено исципеларен и дословно вучен по цести. Зашто, само зато што је био потпуно обучен у бијело!? Тада сам у целини схватио појам бијеле вроне. Са црним овцама филозофска наука за разлику од чобана приступа на нешто суптилнији приступ. Многима је одлазак у озбиљно организоване земље омогућио не само солидан материјални статус неголи и примјерену професионалну потврду, поред осталог и заслугом знања стеченог у локалној гимназији и доиста добро фондираним универзитетима бивше земље. Но вратимо се самозваним и самопроглашеним успјешним Книњанима. Како је прошло готово четврт вијека од напуштања града, многи од њих су се снашли у својим новим срединама и уносним пословима, углавном монополној трговини, грађевинарству ако се под тим подразумијева много уносније рентијерство и криминалу, што је на крају резултирало и видљивим материјалним постигнућима. Колико знам нису се посебно обогатили лијечници, инжењери, нити мајстори разних фела, па чак ни адвокати ако иоле држе до себе, а не до новца. Један од њима сличних, али неостварених богаташа, саставио је попис дојучерашњих суграђана који су у међувремену постали милионери, а међу њима је, не знам којом методом, разоткрио и двојицу милијардера, вјероватно несвјестан инфлаторности валута и властите опседнутости новцем. Ваља нагласити како је више њих иметак стекло у Србији и Босни, неголи у Америкама, Канадама и Аустралијама. Дивљи капитализам

посткомунистичке земље је доказано најбољи амбијент за богаћење. Покушавам се ставити у главу, што вјерујте није нимало лако, неког од овдашњих професионалних домољуба који су љети присиљени гледати поршее, јагуаре и ферарије београдских таблица и због тога остати крајње разочарани исходом рата који им је представљен као потпуни тријумф нације и вјере, напосе као крајње рјешење питања Срба у Хрватској. Ако је тако, па којег онда врага ти Срби парадиреју нашим градом! Кад већ не могу мимоходирати. Отишли су на ИМТ тракторима и натрпаним приколицама, а вратили се са моћним џиповима!? Парадокс се понекад разрешава и на индивидуалним нивоима зашта имам сасвим zgodну причу из Книну оближњег села. Власник куће је запослио радника, сасвим случајно босанског Хрвата, честитог и марљивог мајстора, јер кад је у питању квалитет рада ту дискриминације нема, а овај је у паузи видјевши да газда дозиђује лијепу, притом укусно опремљену камену кућу, испред које стоји угланчани статусни BMW, у паузи посла допустио себи опрезно питање послодавцу гдје је све то стекао. Овај је једва дочекао да му у лице каже како све захваљује њему и сличнима, јер да га нису отјерали и да није отишао у Велику Британију не би имао ништа, а овако има кућу у Лондону, стан у Београду, растрошну љубавницу, приличан возни парк дво и четврточкаша, а понешто се нађе и на рачуну. Мислим да се дотични до дана данашњег није престао чудити тој логици. Језик моћи, напосе новца свима је једнако разумљив, а његово посједовање омогућује пролаз кроз живот чак и у оваквом граду, глатко отвара врата не само једнакости, неголи и својеврсној супериорности. Посебно јер добар број новопридошлих становника Книна уколико није био награђен милошћу никад довољно хваљене државе, послом у њеној служби или јавним подuzeћима, није имао друге могућности неголи поново отићи у иностранство, почети испочетка и понадати се да ће макар друга генерација понешто зарадити за достојан живот. Давно прије, у нежељено иностранство отишли Срби, стекли су тако временску предност и властиту невољу, с временом, претворили у очиту добробит. Како оно што вриједи, у шта убрајам и завичај, не може да се купи преостало им је да намјеравано остваре нечим тако људским, добром вољом. У свој град не упућују се као јеховини свједоци спремни да у свакој невољи окрећу други образ ненавиднима, већ да као прави хришћани постојано буду на страни правде, лишени страха од новог и охолости према слабима. За разлику од дошљака истински Книњани осјећају поднебље, њему се враћају, а не држави, јер да није тако да ли би се уопће враћали на мјесто страдања или понижења, тамо гдје нимало нису посебно пожељни, понекад и отворено дискриминирани. Подсећања ради, моја баба по оцу у свом деветдесетогодишњем трајању формално је живјела у седам држава, а да притом није макла из свога села. Срастао са крајоликом, својим селом, долином, човек овог поднебља не мари за тзв. више облике, не клања се држави и застави, њега радује очврсли храстић, који обећава подношљиву зиму, високи стог сијена за благо и препуна одрна грожђа за утажити жеђ. Засигурно не жели живјети од привилегија, него од свог рада, па ма како мукотрпан био. И кад бих покушао дефинисати идеалног становника овога града, могао бих за њега рећи да никад не престаје вољети град свог дјетињства, да упорно наставља памтити слике прошлости којима ништа што се касније догодило није ни

приближно равно, који остајући трајно везан за емотивне репере радосно заокружује своју животну путању. У томе лежи један од разлога што се враћа у Далмацију и Хрватску, а не зато што је она земља Дембелија. Сасвим је ефемерно шта званични подаци говоре по питању повратка, расап између папира и стварности у овим крајевима је опште мјесто, но тренд ма како незнатан био ипак постоји. Штавише, неријетко се догађа да и друга генерација, рођена назовимо то у избјеглиштву, а није јер је иностранство њихово мјесто рођења и одрастања, показује интерес за повратком који је из практичних мотива понешто малаксао код њихових родитеља. Независно од разлога за повратак, ма био то стечени иметак и остварена пензија, разочарење, несналажење, засићење Западом – у посљедње вријеме доста чест разлог, догађа се да су многи у старом крају изградили или купили куће, обновили оне сеоске, доказујући одавно потврђену антрополошку чињеницу да је само на једном мјесту на свијету човек свој. Било је и наоко парадоксалних примјера када се касних деведесетих продата, поново откупљује властита кућа.

Нити школа, нити медији, па чак ни свеприсутна Црква у свом свом напору нису успјели културолошки објединити дошљаке и старосједиоце јер упркос расположивим средствима то напросто нису задаци једне генерације

У читавој свјетској кинематографији тешко да постоје носталгичније сцене од оних када на крају чудесног Фелинијевог филма готово козмички вјетар на великој пјешчаној плажи Риминија разгрће остатке Градискине свадбе, у лијепој жени утјеловљена маскота град, разбацива сунцобране и салвете, док се лунатици растрчавају, извикујући различите бесмислице, а непоновљива музика Нина Роте у једноставном шлагерском низу нота подцртава неподношљиву етиду пролазности. На нивоу умјетничког дјела завршна ријеч, потез, камен, кадар, слово, то и остаје, сваки крај уколико је заиста крај има свој разумљив изглед довршености, гасе се свјетла, оставља перо у тинтарницу, склапају корице, диригент спуста свој скиптар на утихли оркестар, међутим у стварности, међу људима и непоновљиво се углавном понавља. У Книну, свакога љета, свједочимо истој, толико пута одсвираној фрази која упркос томе не губи своју музикалност, болеровску упорност варијација. Не мали број примјера људи и судбина из Книна доказује да јесте све пролазно, али и много шта од тога је и повратно.

Тешко замисливи сценарио книнског амаркорда Градиску ипак враћа у родни град.

СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921. – 1941.) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (3)

ЂЕ СМО ПОШЛИ, А ЂЕ СМО СТИГЛИ

Са женом Стаком и троје деце дошао је Петар 1923. године у околину Старе Моравице да буде у близини брата и других личких досељеника јер су се само у међусобној помоћи могли преживети тешки услови колонизације. Кућу у Бачком Соколцу направио је 1925. године и био надељен са 9. к.ј. земљишта. Стака и Петар родили су деветоро деце од којих је петоро умрло

пише: **Милан Мицић**

Станко Булат из Бузета код Глине на основу америчке документације рођен 1881. године. Последње место боравка Станка Булата уписано је као село Стаза, у близини Глине. Земља порекла Хрватска. Дана 13. јула 1913. искрцао се на острво Елис у Њујорку. Путовао је сам, бродом *Каронија* који је приспео из Ливерпула. Након искрцавања и обавезног карантина, упутио се код свог рођака чије је презиме убележено као Бадак. Станко није имао карту до места Мидвил у Пенсилванији, те ју је морао накнадно купити. Са собом је понео 25 долара. Био је ожењен, у 32. години живота, висок 174 центиметара, смеђе косе и тамних очију.¹ Станко је као ожењен, у старијим годинама за почетак 20. века, дошао у САД. Његов полазак из Ливерпула говори о томе да је вероватно радио у Енглеској да би зарадио за пут преко океана.

Станко је као добровољац дошао из САД-а у српску војску. Вођа српске војне мисије за прикупљање добровољаца за српску војску у

САД-у био је Банијац потпуковник српске војске Милан Прибићевић који је од јесени 1916. године активно радио на прикупљању добровољаца у САД-у. Од новембра 1916. године до марта 1917. године Милан Прибићевић путовао је САД-ом и боравио је у држави Пенсилванији радећи на прикупљању добровољаца и ослањајући се највише на српски савез *Србодран* који је окупао исељене Србе из Хрватске. Према извештају Милана Прибићевића од 28. марта 1917. године „људи је до сада отишло свега стотину. Они су сви из Аустрије, већином Бановци, но има их и из других провинција. Сви су одушевљени и није било са њихове стране, док су се овде скупљали и чекали ни најмањег испада. У броју који је отишао има Хрвата и Словенаца само неколицина.“²

Видљиво је да је активност Милана Прибићевића највише одзива у почетку имала међу Србима са Баније јер им је он био познат и у њега су имали поверење. Међу добровољцима српске војске који су из САД-а дошли у Бизерту, у Тунису на обуку, а потом били распоређени по регуларним пуковима српске војске био је и Станко Булат.

По завршетку рата, са породицом, доселио се у колонију Војвода Степа у Банату где му је намењена добровољачка земља од 8 к.ј. и 1.100 кв.хв. Станко се населио у Војвода Степу око 1930. године. 1. фебруара 1931. године тражио је зајам од 3.000 динара да би купио коња за обраду земљишта, а исте године остао је без хране, па је тражио зајам да прехрани породицу. Колонисти би обично остајали без хране у касну зиму, фебруара – марта месеца и тада су се морали задуживати или код аграрне заједнице која им је обезбеђивала кредите или код локалних трговаца када су продавали жетву унапред „узелен“ како се говорили. О путевима задуживања Станка Булата сведочи чињеница да је био изложен егзекуционој наплати у висини од 1.200 динара, када му се узимала пшеница за дуг, и то у корист Манојла Шарца кафеџије у новом насељу, колонисте из Лике, од којег је вероватно узео позајмицу за преживљавање у новом завичају коју није вратио.³

По казивању између два светска рата одлазио је из Баната на Банију и враћао се из ње у Банат пешице.⁴

¹ www.libertyellisfoundation.org (Истражио историчар Димитрије Михаиловић)

² Милан Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914 – 1918)*, Београд – Ново Милошево 2014, 162–165

³ Архив Војводине (у даљем тексту: АВ), ф. 119 Савез аграрних заједница за Банат, к. 59 Војвода Степа

⁴ Казивање Остоје Мицића, сина Јована Мицића, Војвода Степа

Станко Булат из Бузета...

Станко Булат из Бузета, код Глине,
пешке је из Баније за Банат иша’.

У торбаку парче крува је носио,
парче шпека и ракију
да га на завичај сјети.

До Петриње цестом је доша’,
па је на исток, у свијет заокрено.

Далеко је Банат.

Далеко је земља обећана.

Кад ћу стићи, а кад ћу се вратити.⁵

Ђорђе Делић доселио се у колонију Александрово у Банату из Горњег Бабиног Потока код Оточца. Међу добровољцима који су 13. фебруара 1929. године основали Добровољачку аграрну заједницу у колонији налазило се његово име, а његов утицај и углед у новом селу значио је његов избор за члана Надзорног одбора заједнице.

Година дана касније на следећој скупштини аграрне заједнице 9. марта 1930. године изгласан је као писмен човек за њеног деловођу са платом од 250 динара месечно. Ђорђе је као деловођа имао добре контакте са аграрном администрацијом у Великом Бечкерку па је и његов приступ зајмовима Савеза аграрних заједница за Банат био већи него другим досељеницима. Његов дуг износио је Савезу аграрних заједница за Банат 19. августа 1932. године 5.010 динара.⁶

Ђорђе је био имућан човек. У улици Краља Петра бр. 61 у Александрову, где се налазио магацин за чување житарица добровољачке аграрне заједнице, 9. фебруара 1932. године имао је 6.600 кг пшенице. Његов утицај био је велик јер је поседовао гостионицу у којој се одвијао друштвени живот новог насеља. Драгић Лапчевић, добровољац са Кордуна, насељен у Александрову жалио се на општинске егзекуторе који су му узели имовину за неплаћен општински порез и навео је у жалби да су 26. септембра 1940. године седели у гостионици Ђорђа Делића где их је и нашао.⁷

Почетком 1932. године Ђорђе се разболео јер се према извештају добровољца и колонисте Данила Боснића, председника Добровољачке аграрне заједнице, није одазвао седници Савеза аграрних заједница за Банат у Великом Бечкерку. Данило Боснић је написао да је Ђорђе „био болестан не само ових дана него и пре и тек што га је мало попустило и премда није смео да иде на хладан зрак настало је лифровање пшенице због које је морао, онако хрђав да ради премда је одвећ хладно време.“

У просторије аграрне заједнице у Александрову 29. септембра 1937. године дошао је представник Савеза аграрних заједница за Банат. Допутовао је возом на линији Петровград – Кларија. У просторијама није затекао деловођу аграрне заједнице Ђорђа Делића. Речено му је да је деловођа отишао у Лику јер је „добрио депешу из родног места и на две недеље је морао да одпутује.“⁸

Веза са родним крајем у Лици првих деценија по досељавању у Банат била је интензивна. У завичају је остао део породице, рођаци, бивше комшије и пријатељи и свет за који је колониста био емотивно везан. Али, ка родном крају колонисте су водили и многи несвршени поседовни односи настали услед сеобе у Банат.

Петар Јанчић из Отока код Плашког родио се 1892. године од оца Ђуре Јанчића. Као и други Личани 1913. године кренуо је у САД, у печалбу. Претходно боравио је на острву Прожури у Јадранском мору што значи да је радио пољопривредне послове да заради за бродску карту. До Њујорка путовао је бродом *Турањ* и са собом у Америку носио је 25 долара што је била знатна сума. Био је висок 177 сантиметара, смеђих очију и смеђе косе. Ишао је у Спринг Вели у држави Њујорк где га је чекао посао.⁹ Из Америке пријавио се као добровољац у српску војску 18. новембра 1917. године.¹⁰

По завршетку рата вратио се у Лику а земљом од 9. к.ј. надељен је у колонији Бачки Соколац код Бачке Тополе. Оженио се Милицом рођ. Момчиловић из Плашког (1902), али се није селио у Бачку. Земља у Бачкој је представљала могућност, али не и животно решење за Петра и дуго се, услед тегобне сеобе о којој је слушао, премишљао да ли да се сели у ново насеље. У Лици родио је четворо деце: Љубу 1921, Даницу 1924, Милку 1926. и Ђуру 1931. године. У Бачкој чекала га је земља, али недоумица око пресељења предуго је потрајала и Петар је остао распет између завичаја и новог краја, између Лике и Бачке.

Најзад, четрнаест година после својих земљака, 12. септембра 1935. године доселио се у Бачки Соколац у тренутку када су се преходно насељени већ скупили, прилагођавали и научили да раде бачку земљу. Дуга недоумица о сеоби утицала је на то да до 1941. године Петар и Милица нису изградиле кућу, него су становали у разним кућама, у „кирији“, у селу припремајући се за градњу сопствене куће. Тако је бескућништво пратило породицу Јанчић. Лоши услови живота довели су и до трагедије у породици. Кћи Анка, једина рођена у Бачкој 1939. године, 27. марта 1941. године преминула је у Бачком Сокоцу.

Рат и окупација Југославије априла 1941. године раставили су породицу Јанчић. Петар је од 19. маја 1941. године до 2. новембра 1944. године боравио у Београду радећи разне послове да преживи окупацију и рат. Мађарске окупационе власти његову породицу, која је 1935. године доспела из Лике, логорисали су од 19. октобра 1941. године до 2. јануара 1945. године у логору Шарвар, у Мађарској.¹¹

Стојан Јовић родио се 8. маја 1884. године у Дољанима код Оточца,

⁵ Милан Мицић, *Ракија и ране*, Ново Милошево 2024, 122

⁶ АВ, ф. 119, к. 43 Александрово

⁷ АВ, ф. 126/2 Управно одељење Дунавске дановине а. ј. 4317/941

⁸ АВ, ф. 119, к. 43 Александрово

⁹ www.libertyellisfoundation.org (Истражио историчар Димитрије Михаиловић)

¹⁰ Предраг Вајагић – Душам Маодуш – Владимир Павлов, *Амерички Срби – добровољци српске војске у Великом рату*, Бачка Паланка 2024, 467

¹¹ Душан Иванчевић, *Бачки Соколац М 19 224, Рукописно одељење Матице српске (неодјављен рукопис)*, Нови Сад 1957

од оца Петра и мајке Милке који су остали у Лици после Стојанове сеобе у Бачку 1922. године где су и преминули. Тако је Стојанова сеоба као добровољца на велепосед Фернбах код Старе Моравице у Бачкој значила и формирање сопствене породице.

Стојан је био образован човек и завршио је 4 разреда оточачке гимназије. Служио је морнарицу у аустроугарској војсци и у *Великом рату* (1914. – 1918.) имао је чин морнаричког наредника. Стојан је познавао више језика а у време Великог рата учествовао је у побуни на броду аустроугарске морнарице која је свргла официре и потом је побегао у Француску где се пријавио у добровољце српске војске.

Стојан, његова жена Марија рођ. Мандић (1886) и пасторка Пепица (1915) 20. јуна 1922. године доспели су у Бачку где је намењен са 9 к.ј. земље а 1925. године саградио је кућу.

У Дољанима Стојану је остала имовина. 16. јануара 1932. године кренуо је из Бачког Соколца код Бачке Тополе у Лику. Пошао је са циљем да прода имовине и обезбеди новац за породицу јер је имао четворо деце, а четвородишњи син Петар умро му је 1930. године. У Дољанима 4. марта 1932. године преминуо је Стојан Јовић добровољац српске војске, оточки гимназијалац и морнарички наредник.

Жена Марија умрла је годину дана потом 1. марта 1933. године и њихова деца рођена 1920, 1922, 1924. и 1929. године постала су сирочад. Пасторка Пепица 1938. године вратила се у Лику јер је ситуација у кући у новом завичају услед смрти Стојана и Марије постала изузетно тешка.

Најстарија ћерка Стојана и Марије Пепица удала се за Данета официра у новосадском гарнизону и они су обилазили млађе ћерке које су саме живе у кући у близини школе и тако одрасле без родитеља. Неко време у њиховој кући живела је учитељица из Крагујевца која је дошла у бачкоскољачку школу Вукосава Батић што је девојчицама било од помоћи.¹²

Милан – Миле Коварбашић из Дреновца код Глине, према доступној грађи, рођен је 1894. године, држава порекла била му је Мађарска, а последње место боравка Глина. Са брода *Кливленд*, који је путовао из Хамбурга, искрцао се на острво Елис 3. септембра 1911. године. Тада је имао 17 година, био је висок 174 центиметра, смеђе косе и тамних очију. Код себе је имао 12 долара и карту до Мичигена где га је чекао рођак Стојан Коварбашић.¹³ Миле Коварбашић очигледно се отиснуо на пут у Америку ношен *грозницом* одласка у Америку која је била присутна на Банији у првој и другој деценији 20. века. Миле је већ имао рођака који је радио у Америци, од којег је вероватно добио новац за пут, као и обезбеђен посао у држави Мичиген.

После Првог светског рата, у којем је учествовао као добровољац српске војске, Миле је радио као жандарм у Београду, потом напустио посао, оженио се са Савом Бранковић из Влаховића, код Глине, и добио ћерку Ану. Године 1928. отишао је по други пут у САД, али је дошао

у време велике економске кризе и тек 1932. године успео је да се врати у Југославију. Његов пут Америком за време економске кризе био је пут преживљавања у лошим животним условима. У лутању да преживи боравио је на обалама Мисисипија где је продавао мамце за пецање богатијим риболовцима.¹⁴ Очигледно мобилност коју је стекао одласком у САД 1911. године Миле је задржао и у каснијим годинама и рад и живот у САД-у за њега представљао је и после Првог светског рата и оснивања породице привлачну могућност. Године 1933. са породицом је дошао у колонију Војвода Степа, у Банату, и изградио кућу у улици Зетској бр. 17 у делу села у којем су живели измешани колонисти из Босне, Далмације, Боке Которске, Лике, Баната.¹⁵

Градња куће није ни за Милу, као и за остале колониста, била брза и лака. Уз кућу требало је изградити и помоћне зграде потребне за једно сеоско домаћинство што се чинило низ година по градњи куће. Тако је Миле 10. јуна 1935. године од Друге аграрне заједнице у Војвода Степи, чији је члан био, затражио кредит од 2.500 динара за градњу штале коју је вероватно изградио у јесен 1935. године што значи да је његова банатска кућа већ била усељена током 1934. и прве половине 1935. године.¹⁶ Тако је текла његова економска стабилизација на месту насељавања.

Године 1942. крај њега, на адреси Зетска бр. 19, купио је кућу његов друг, саборац и пријатељ из родног краја, печалбе у Америци и са Солунског фронта Јован Мицић из Мајског Тртника код Глине.

Мој ђед и ђед Миле...

Мој ђед и ђед Миле у Банату су ракију пекли.

На дрво шљивово, лелек и Банију она је мирисала.

На американском, остарјелом, ђедови су пјесму пјевали.

О језеру Мичиген, о брду Бери, о младости у снијегу вијека просутој.

*Ђе смо пошли, а ђе смо стигли, мој Миле.*¹⁷

Васо Марјановић колониста родио се у Кољанима, у Врличкој крајини, у близини Сиња. Године 1925. населио се у колонију Масариково.¹⁸ Поред друма Суботица – Хоргош, на 10 км. од Суботице,¹⁹ формирана је колонија која се првобитно звала Хајдук Вељково, а потом Масариково по чехословачком државнику и председнику Чехословачке Томашу Масарику. Насељеници су намењени земљиштем са велепоседа Јосипа Војнића на Лудошу, а земљишне парцеле налазиле су се на 2,5 км. од новог насеља.²⁰

„Колонија се налази у близини станова Шупљак на путу Суботица – Хоргош, удаљена од железничке станице 1 км. и тврдог каменитог пута“ записао је 29. септембра 1930. године ревизор Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем Филип Пејовић. „У колонији

¹² Данило Диклић, *Бачки Соколац и Соколчани*, Београд 1990, 127

¹³ www.libertyellisfoundation.org (Истражио историчар Димитрије Михаиловић)

¹⁴ *Казивање Ане Јерковић Ђерке Милана Коварбашића, Војвода Степа*

¹⁵ *Казивање Ане Јерковић Ђерке Милана Коварбашића, Војвода Степа*

¹⁶ АВ, ф. 119, к. 57 Војвода Степа

¹⁷ М. Мицић, *Ракија и ране*, 156

¹⁸ Рада Лунгулов, *Масариково*, М 19 238 (необјављени рукопис) *Рукописно одељење Матице српске*.

¹⁹ АВ, ф. 126/3 *Пољопривредно одељење Дунавске дановине а. ј.* 9939/934

²⁰ Р. Лунгулов, *Масариково*

подигнуто је 36 лепих кућа²¹, навео је Филип Пејовић.²¹ Према извештају председника Аграрне заједнице у Масарикову Антуна Штампалије, добровољаца српске војске са острва Првић код Шибеника, од 22. септембра 1938. године на колонији је било изграђено 56 кућа.²² По подацима аграрне заједнице из 1938. колонија је имала 220 становника, Срба, Хрвата и Словенаца, добровољаца српске војске, колониста и оптаната и избеглица из Истре.

Васо је био члан аграрне заједнице у новом насељу и 28. фебруара 1928. године на скупштини аграрне заједнице Хајдук Вељко, како се тада још звала колонија Масариково, чинио је мању групу насељеника којој су припадали Ђорђе Елек и Спасоје Нинковић, колонисти из Херцеговине, која се није слагала са начином вођења аграрне заједнице од тадашњег руководства.

У јесен 1926. године Васо је дефинитивно добио земљишну парцелу, а 18. августа 1932. године налазио се на списку међу 26 насељеника јер

Колонија Масариково у близини југословенско-мађарске границе прва је била на удару мађарске војске 12. априла 1941. године а колонисти као највидљивији симболи југословенске државе у Бачкој највише су страдали

је тада тражио семе пшенице јер од 9 к.ј. колико му је било намењено хтео је пшеницом да посеје 5 к.ј. 10. априла 1938. године Васо Марјановић тражио је 8.000 динара за градњу штале и садњу 2 к.ј. винограда јер је „један део куће био приморан употребити за шталу“.²³ Видљиво је да је Васо пролазио кроз процес градње домаћинства где је у почетку једна просторија у кући била стаја, а потом, како се породица увећавала као и што су се материјалне прилике побољшавале, тако се унутар домаћинства градила засебна стаја. Такође, Васо Марјановић колониста из Далмације, почео је да се бави виноградарством спајајући на тај начин живот старог и новог завичаја.

Године 1941. домаћинство Васе Марјановића располагало је са 14 к.ј. земље, поседовало је 2 коња, краву, запрежна кола, 160 мц кукуруза, 10 свиња, 100 комада живине. Као Србин из Далмације на песковитој земљи Васо је развијао виноградарство и 1941. године имао је 1,5 к.ј. винограда и комплетну виноградарску опрему. Његово домаћинство било је богато.

Колонија Масариково у близини југословенско-мађарске границе прва је била на удару мађарске војске 12. априла 1941. године, а

колонисти као највидљивији симболи југословенске државе у Бачкој највише су страдали када је постојећа југословенска држава нестајала. Априла 1941. године мађарски војници и наоружани цивили убили су Васу и његову жену и опљачкали имање.²⁴

Петар Цветићанин родио се 13. маја 1891. године у Завољу, код Коренице. Отац Дане и мајка Перка купили су беговску земљу и населили се у Горње Петровиће код Босанске Крупе у последњој деценији 20. века. Од 1880. године трајало је масовно пресељење српских породица из Лике на простор Босанске крајине јер је после окупације Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске 1878. године у Босни било доста јефтине беговске земље јер се босански беговат масовно селио у Турску. Петар се оженио Стаком Басарић из Остружнице код Босанске Крупе, такође ћерком личких досељеника у Босну, што говори о чврстим везама између личких породица пресељених у један крај Босне, али и о њиховој унутрашњој затворености. Прво дете родило им се 1913. године.

Петар је, попут многих младића из Лике, из Босне отишао у Америку и 1917. – 1918. године ступио у добровољце српске војске у Милвокију, у Висконсису. Цветићани су, као и други у нови крај приспели досељеници, имали завичајну дуалност. Његов брат Миле Цветићанин, српски добровољац, доселио се на велепосед Фернбах у Старој Моравици код Бачке Тополе у колонизацији добровољаца из Лике. 1921. године Петар је кренуо са српском завичајном групом из околине Босанске Крупе и са *Сухе међе* у Банат и 20. јуна 1921. године доселио се на Вида пуну, велепосед Ладислава Лелбаха, у близини немачког села Шупљаје, у општину Банатски Деспотовац. Породица Цветићанин живела је у тешким условима привременог становања на мајуру Вида пуста око којег је у раним 20-им годинама 20. века настала невелика колонија Банатско Вишњићево. Услед неприлагођености новом простору и лоших услова живота ћерка Босиљка 4. октобра 1922. године преминула је у Банату. Могуће да је пресељење из Баната у Бачку дошло баш као последица ове породичне трагедије.

Са женом Стаком и троје деце дошао је Петар 6. септембра 1923. године у околину Старе Моравице да буде у близини брата и других личких досељеника јер су се само у међусобној помоћи досељеника могли преживети тешки услови колонизације. Кућу у Бачком Соколцу направио је 1925. године и био намењен са 9. к.ј. земљишта. Стака и Петар родили су деветоро деце од којих је петоро умрло. Једно у Банату на мајуру Вида пуста, троје у Бачкој од чега су двоје сахрањени у Старој Моравици, а једно дете у Бачкој Тополи. Ћерка Милица 1925. године као двогодишњакиња умрла је у Бачком Соколцу. Једногодишња Ковиљка преминула је 1928. а тек рођена Десанка 1929. године. Стакин и Петров син Дане, са непуних седамнаест година, умро је 12. априла 1942. године у логору Шарвар у Мађарској где су мађарске власти логорисале целу породицу од 19. маја 1941. године до 20. децембра 1944. године.²⁵

²¹ АВ, ф. 115 Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем, к. 144 Масариково

²² АВ, ф. 115, к. 64

²³ АВ, ф. 115, к. 144 Масариково

²⁴ Рада Лунгулов, Масариково

²⁵ Д. Иванчевић, Бачки Соколац

BORISAV BORA ĐORĐEVIĆ (ČAČAK, 1. 11. 1952. – LJUBLJANA, 4. 11. 2024.)

SASVIM LIČNO

Sad kada je otišao prvi od trojice najvećih, kad je pao najveći hrast, mnogi što pišu i govore o njemu dobronamjerno i toplo, upravo najčešće kao glavne osobine spominju bliskost, lako pristupanje, njegovu duboku i većini teško dohvatljivu jednostavnost, kako pjesničkog i muzičkog izraza tako i čovjeka

PIŠE: Đorđe Matić

Među tri najznačajnije ličnosti jugoslavenskog rokenrola – Štulić, Bregović, Đorđević – pored međusobnih sličnosti, preklapanja i jednako različitosti poetika i ličnih senzibiliteta, onako kako su se ukrštali i razilazili kod tih velikih autora, Bora Đorđević imao je nešto što ga je odvajalo od ove dvojice – jednu karakternu posebnost.

Džoni Štulić, u svojoj dinamici krajnjih zatvorenosti i povremenih otvaranja poetskih, slično je „radio“ i na ljudskom planu. Oko njega je uvijek ostao previsok i nepreskočiv zid. Goran Bregović, ako ćemo u ovom crnom trenutku biti i malo ironični, da je recimo rođen malo ranije postao bi bez teškoća ambasador Jugoslavije u Ujedinjenim narodima, karijerni diplomata bez mane, onaj koji uvijek zna šta treba reći, a ne pustiti sebi nikoga previše blizu. Bora Đorđević bio je i ostao najprisniji, kao čovjek i kao umjetnik. Ono što je razvio u svojoj poetici, svim teoretičarima separacije djela i autora usprkos, dolazilo je izgleda direktno iz ličnosti same. Nikada nije bilo veće zvijezde u nas kojoj se tako lako prilazilo i u pjesmama i u životu. Sad kada je otišao prvi od trojice najvećih, kad je pao najveći hrast, mnogi što pišu i govore o njemu dobronamjerno i toplo (onaj suprotni nesoj, legiju pljuvača koja je ispuzala ispod kamenja preskočićemo ovdje), upravo najčešće kao glavne osobine spominju tu bliskost, lako pristupanje, njegovu duboku i većini teško dohvatljivu jednostavnost (istinsku i prividnu), kako pjesničkog i muzičkog izraza tako i čovjeka.

Među bezbrojnim to je bio još jedan paradoks Borin: s jedne strane izrazita kompleksnost i kontradikcije, lične i društvene, koje primjećuju samo oni koji se bez viška predrasuda usuđuju misliti i promišljati ovu veliku pojavu naše muzike i sveukupne kulture, a s druge strane naglašena, laka komunikativnost i svedenost – bilo u stihu i muzici, bilo u životu.

Pošto je o Bori Đorđeviću nemoguće govoriti bez udjela ličnog, sasvim ličnog, onda i sad, dok se i dalje s nevjericom i tako osjetnom, nezacjeljivom rupom na duši opraštamo od njega, neka i ovi žalošću i otupošću od udarca pisani redovi budu takvi. Drugačije, pravo da kažem, ne bih sad ni umio. Ako se tome priroda činjenica da je najteže pisati o onima koje smo najviše voljeli, neka se ovdje oprostite i sve nedosljednosti, zburjenosti i slabosti, onako kako ih i mi praštamo drugima. Pogotovo kad pišemo, a i dalje žalujemo, kako se žaluje za nekim svojim.

Sjetio sam se ovih dana gadnih i praznih, da je prvi tekst koji sam objavio za *Prosvjetu* za jednog od junaka – ili anti-junaka – imao upravo Boru. Neimenovanog doduše, namjerno, pisao sam o njemu gotovo o kao književnom liku i dižući tako iznad svakodnevice i banalnosti njegovu pojavu.

To što sam napisao uvodeći ga u priču, predstavljajući ga i pokušavajući objasniti tko je i što mi je bio jednako kao i to što je bio za mnoge u prvoj generaciji obožavatelja njegovih i njegova benda, ne bih ni sada bolje – u tom prvom dijelu tek neznatno, kao u palimpsestu nanovo nijansirajući i precizirajući:

**Ne čudi što je baš Bori pripalo
sredinom osamdesetih, u strašnoj
anticipaciji, da bude i autor koji
će, naslovom klasičnog romana
Thomasa Wolfea *Look Homeward,
Angel*, u jednoj strahovitoj parafrazi,
zazivajući anđela, otpjevati
apokalipsu, sedam godina prije nje**

„Nekadašnji ‘urbani gerilac’, kako su mu tepali (čini mi se da je frazu smislio pokojni Darko Glavan, i sam dokraja, nakon godina otvorenosti, a poslije uplašeno i skriveno, istinski zaljubljen u njegov rad), vođa beogradskog benda Riblja čorba, fajter i bundžija, bio je pojava tako isturena u javnosti u jednom trenutku, toliko i slavan i notoran, voljen i u strahu omrznut od institucija i malograđana, da je postao kao kakva mjera za rokenrol, njegova amblematska ličnost, onako kako ju je percipirala jugoslavenska kultura. Među trojicom naših najvećih rock-autora, jedini pjevač-frontmen bez instrumenta u ruci, koji stoji sasvim naprijed i na sredini pozornice, od početka komandirao je svojim ostrim bendom i zborom hiljada; pjevao gorke, naturalističke balade i žestoke himničke pjesme o polusvijetu iz javnih zahoda, pjevao o potrošenim ženama i gradovima, o iznajmljenim sobama – bez arsenovske romantike nad motivom! – ali i pjevao o jutrima kad sviće sunce nad urbanom panoramom, pjevao o mogućnosti bijega iz okoline i pokušaja da se drugdje počne iz početka; pjevao o prevarama, ljubavnim i društvenim. Pjevao je – kao i svi najbolji – o slobodi, ili makar o mogućnosti slobode. Uz snagu i ozbiljnost, poetičnost rođenu iz grubosti, žestinu i intimnost, uz taj i takav naboj, imao je u sebi suprotnost – crtu zabavljača: pravio je i humorne pjesme, pričao je viceve, igrao na granici vulgarnosti. Po privlačnosti njegova bunta, po tom upravo boksački borbenom stavu i onda po identifikaciji masa i ljubavi nije imao sličnoga. Kao ni po karizmi. Kao što se najbolje vidjelo na najmoćnijoj, ikoničkoj fotografiji, nastaloj za vrijeme tragičnog koncerta 8. februara 1982. u Zagrebu, gdje pjevač drži raširene ruke u zraku, sa stisnutim pesnicama, kao boksački šampion, kao Stjepan/Stevan Filipović u Valjevu, kao Jim Morrison – ili čak, u citatnosti tada prešutnoj, impresivnoj i ironijskoj jednako – kao da je raspet. Kasnije, iste godine objavit će sljedeći album, na kojem nije slučajno pjevao: ‘Sljedeći sam koga će da razapnu na krst’.”

Tada nisam napisao – nije imao sličnoga ni po fizičkoj ljepoti – u mladosti bio je lijep kao slika. Kad je devedesetih posijedio, postao je privlačan

na drugačiji, desenzualiziran način – izgledao je kao kakav bjelokosi mesija, kao starozavjetna pojava, kao profet.

Ne čudi što je onda baš njemu pripalo sredinom osamdesetih, u strašnoj anticipaciji, da bude i autor koji će, naslovom klasičnog romana Thomasa Wolfea *Look Homeward, Angel*, u jednoj strahovitoj parafrazi, zazivajući anđela, otpjevati apokalipsu, sedam godina prije nje. Ne naslutivši je: znajući.

Ne znam do danas je li on nosio tu pjesmu ili je ona nosila njega, kao proročanstvo, kao usud.

Teška je bila, najteža, sljedeća dekada. Ostavila na svima nama trag, loš. I mnogo nesporazuma. Tako i s tim tekstom koji ovdje citiram i drugoj njegovoj polovici, gdje sam ratovao protiv suprostavljenih osjećaja spram svoga nekadašnjeg idola. Spomenuo sam maloprije pojam palimpsesta – stare tehnike kojom se rukopis ostruže s originala i preko dopiše novi tekst. Palimpsestu srodan je pojam iz slikarstva – “*pentimento*”, naknadna autorova intervencija na dovršenom platnu. Ali riječ u talijanskom originalu značila je prvobitno i nešto drugo: *pentimento* je kajanje, žal.

Borina poezija često je i prepoznatljivo u tom originalnom rukopisu imala ispovjedni ton, a u njemu najčešće žaljenje, gorko (makar nekad i humorno izraženo) kajanje, osjećaj krivice i pokajanja – nad greškama i nepromišljenostima, bilo vlastitim, koje je lirski subjekt sam počinio ili pak nad nepravdama učinjenim njemu, u sasvim tankoj kopreni koja je često pokrivala autobiografsko u pozadini.

**Borina poezija često je i
prepoznatljivo u tom originalnom
rukopisu imala ispovjedni ton, a
u njemu najčešće žaljenje, gorko
kajanje, osjećaj krivice i pokajanja –
nad greškama i nepromišljenostima,
bilo vlastitim ili pak nad nepravdama
učinjenim njemu**

Pišući u tom tekstu o Borinim stavovima i izborima u našoj kataklizmi, onim društvenim i idejnim, s distancom vremena i prostornom, geografskom udaljenošću, zaveden što vlastitom što usvojenom verzijom hipertrofirane *moralne samouvjerenosti* i etičke “superiornosti”, udario sam preko mjere u svakom pogledu. Osuđujući, sudeći, nemilosrdno i bez uviđavnosti, onako kako povrijeđena djeca to rade, onako kako se pred bivšim idolima svi pretvorimo u nezrele ljude, bilo u hvali ili u pokudi. Danas mislim da sam pogriješio. I da mogu, sad bih taj tekst napisao drugačije. Ne samo zbog njega, zbog pjesnika, nego i zbog svega što se promijenilo u razumijevanju stvari u međuvremenu. Ne dakle jedino zbog udaranja po njemu, izdržao je on to lako. Nego i zbog nas, i to baš nas odavde, preostalih, što se borimo za ime i za samo postojanje našega imena.

Ovo sam govorio i javno i privatno više puta, i dok je još bio živ. Blizak kolega pitao me neki dan s malo ironije hoću li to i napisati. Evo, onda – tako i činim: Bora, u svojoj nepromišljenosti i svim povremenim provokacijama, nekad duhovitijim, nekad manje, i kad je ujedao, taj pali anđeo, i kad je mirio, u svojoj dobroti – u jednoj ključnoj točki je bio u pravu. Osudio sam ga što je govorio da je stao uz svoj narod. Danas, kad sam *skinuo paučinu s očiju*, mislim da je to bilo pošteno. Ne najpametnije izvedeno uvijek, ali pošteno. Nije tu bilo trijumfalizma, čak ni na početku kad su odnosi jačine i sile bili drugačiji, da se razumijemo. Drugo je tu još nešto bilo. I lično, karakterno, ali i nešto što je čitav ovaj narod, za razliku od nekih drugih, karakteriziralo kroz historiju. To što je ovih dana napisao tipično sentenciozni Dušan Vesić: “Bora se nije nesvesno opredelio za pogrešnu stranu, on se svesno opredelio za gubitničku stranu.” I od toga nije profitirao ništa, nije dobio ništa. Ni materijalno ni na bilo koji drugi način. Mržnje u sebi nije imao ionako ni zere.

Tek ovih dana, kad je prekasno, podsjetio sam se na nešto, opet sasvim biografsko, što sam jednom znao pa zaboravio. U nekom intervjuu, Bora navodeći i toplo i dijelom ironično, kao da ga policija ispituje, iznosi svoje osnovne podatke. Ime oca, Dragoljub. Ime majke – Nerandža

Dobro, a gdje smo tu mi odavde, što sam malo iznad spomenuo, i gdje je njegova veza s nama? E, to se može precizno izreći baš u ovom, štoviše jedino u ovom mediju, listu koji se prije svega obraća ljudima iz naše desetkovane zajednice. Tu se prostor treba suziti da se, paradoksalno, bolje vidi ono za nas bitno.

Jedna od stvari koja je naročitoj, jedinstvenoj prečanskoj vizuri, oku i duši mogla onih godina smetati dala se namjerno reducirano iskazati i kao pitanje: “Šta će jedan Čačanin u tome svemu?” Tek ovih dana, kad je prekasno, podsjetio sam se na nešto, opet sasvim biografsko, što sam jednom znao pa zaboravio. U nekom intervjuu, Bora navodeći i toplo i dijelom ironično, kao da ga policija ispituje, iznosi svoje osnovne podatke. Ime oca, Dragoljub. Ime majke – Nerandža.

Zastao sam načas u koraku i, kako bi pjesnikinja Milena Marković rekla “i tu me je stiglo / i neće da pusti / i nikad neće da pusti”, i sve se vidjelo odjednom kao ravna, pružena cesta u daljinu – jer samo jedno područje gdje ovaj narod živi imao je žene toga imena.

Od bezbrojnih pjesama koje su Bora Đorđević i Riblja čorba ostavili, od kojih mnoge traju bez prestanka preko četrdeset godina, a neke se samoobnavljaju svako malo, slabo je ostala primijećena jedna s albuma izašlog godinu nakon kraja četverogodišnjeg užasa, na hamletovskoj ploči naslova

Ostalo je ćutanje, iz 1996. Sjetio sam se i nje ovih dana ponovo, i sjetio se kad sam je slušao prvi puta. Taj tipični hard bluz “Čorbin”, sa jakim rifovima i uznemirenim kricima Džindžerove solo-gitare koji se pretvaraju u dramatičnu melodijsku liniju počinje mračnim, upravo apokaliptičkim stihovima i obraćanja iz pozicije gubitnika, preživjeloga koji svjedoči nakon svega. Stihovi se mogu, kao i mnogi Borini, odnositi na svako mjesto proketo uništenjem i ratovima: “svuda sam video / kuće u plamenu // nije preostao / kamen na kamenu.” Pa nastavlja na onaj svoj način, jetko, mračnim melodijskim motivom i dvostihom: “a pare zgrću – trgovci smrću”. Uz sljedeći stih koji dovršava katrenu pažnja i znatiželja su mi se odjednom dodatno pojačale, i vidio sam da pjesma ide u drugom pravcu, bliže stvarnosti koju znamo: “...bilo je izdaje – niko ne priznaje”. I onda ta pauza od jedne dobe, modulacija harmonska, i strahovita, neočekivana promjena: pjevač u jezivom i jednako bolno sarkastičnom, potpuno proživljenom refrenu zapjeva – melodijom ojkalice, u beskrajno crnohumornoj metafori otpjevanoj krajiškom ijekavicom:

“Majko širi noge *obadvije*

Da se vratim gdje sam bio *prije*.”

Nemoćan, poražen, pogubljen čovjek, lik koga donosi pjesnik, i plač pjesnikov na gubilištu, i pjevač koji zavapio je razorno. Ne, to nije mogao biti pijani nacionalistički egzibicionista, avanturista u tuđoj nesreći stigao nakratko iz glavnog grada. Takvim suosjećanjem ne pjevaju neljudi. I – tako ne može pjevati neko bez osjećaja dubokih korijena, tu, baš tu odakle nas je godinu ranije skoro nestalo, da se do danas ne obnovimo, biološki ni civilizacijski.

U svim tim krugovima koncentričnim različitim pripadanja i pripadnosti, njegovih i naših, spojili smo se neočekivano s pjesnikom na tački na kojoj u najljepša vremena nismo mogli ni pretpostaviti da bismo se u ona košmarna mogli spojiti

Tako je mogao pjevati samo onaj koga se sve to ticalo. Na kraju sam shvatio: onaj koji je svima bio blizak, ludima svih naroda ovdje, imao je u sebi crtu koju nismo znali – onu po kojoj smo mi, s ove naše posebne, problematične, historijom izmučene uže geografije, bili bliski njemu, a da to dugo nismo znali, ni marili. U svim tim krugovima koncentričnim različitim pripadanja i pripadnosti, njegovih i naših, spojili smo se neočekivano s pjesnikom na tački na kojoj u najljepša vremena nismo mogli ni pretpostaviti da bismo se u ona košmarna mogli spojiti. Volio bih da nismo nikad morali, ali kad već jesmo, makar takav simbolički zagrljaj nam je ostao, tada i sad. I evo, opet isto, isti motiv – opet prisnost. Kao uvijek s njim.

Kao uvijek s Borom.

Vječnaja pamjat.

IZ PREVODILAČKE SVESKE, PJESMA AKO

MAPA ZA ODRASTANJE I SAZRIJEVANJE

Jedna od najslavnijih pjesama engleskog jezika prevodi se višestruko i frekventno. Većina tih prevoda fokusira se na sadržaj pjesme, mnogo manje na formu. Poruka, međutim, koju pjesma šalje može se istinski artikulirati jedino spregom sadržaja i forme

PIŠE: **Muharem Bazdulj**

Jedna od najslavnijih, najveličanstvenijih i najvoljenijih pjesama engleskog jezika zove se *Ako* i plod je talenta i genijalnosti Radjarda Kiplinga (1865. – 1936.), prvog pisca engleskog jezika koji je dobio Nobelovu nagradu za književnost (1907.) i istovremeno najmlađeg književnog nobelovca svih vremena (nagradu dobio više od dva mjeseca prije svog četrdeset i drugog rođendana).

Do dana današnjeg, Kipling nije samo klasik nego i neki opštekulturni selebriti. Njegova *Knjiga o džungli* dobacila je odavno do stripa i crtanog filma, a Kiplingove kratke priče skoro da prave revoluciju u ovom žanru na engleskom jeziku.

U svoje vrijeme Kipling je ostvario veliki uticaj na mlađe pisce, ne samo one na engleskom jeziku. Neke Borhesove priče, primjera radi, nezamislive su bez Kiplinga kao uzora. Nezaboravan je način na koji upravo Borhes prepoznaje „antipodnu“ srodnost između Kiplinga i Kafke: „Na prvi pogled nema ničeg zajedničkog među njima, ali kod jednog je tema zahtjev za poretkom, za nekim poretkom (...); kod drugog, tema je nepodnošljiva, tragična usamljenost čovjeka kome nedostaje mjesto, makar i najblijednije, u poretku univerzuma.“

Svoju najslavniju pjesmu Kipling je napisao oko svog tridesetog rođendana. Unutar kulture sjećanja, o pjesmi se obično govori kao o paradigmi viktorijanskog stoicizma. Takođe, jedan čuveni indijski pisac je pamtljivo

primijetio kako je u nekoliko desetina stihova ove pjesme Kipling uspio da na engleskom jeziku sažme suštinu *Bhagavad Gite*. Među globalno slavim autorima koji su jako voljeli ovu pjesmu je T. S. Eliot, kao i Elizabeta Linkoln Otis. Njen uticaj se, međutim, širi mnogo dalje od književnosti i istorije književnosti. Stihovi iz ove pjesme su, primjera radi, na zidu hodnika kroz koji igrači izlaze na centralni teren Vimblodona, a Muhamed Ali je odštampan tekst pjesme nosio u novčaniku praktično cijelog svog života kao neku vrstu ličnog manifesta. U čuvenoj BBC-ovoj anketi, ona je odabrana za najomiljeniju pjesmu Britanaca svih vremena; druga po redu je imala više od duplo manje glasova.

U srpskoj i jugoslovenskoj kulturi, posebna vrijednost ove pjesme je i u tome što ju je preveo Ivo Andrić. Taj prevod je značenjski uglavnom vrlo tačan, ali uopšte ne prenosi ritam i rimu. Zainteresovan čitalac će lako pronaći Andrićev prevod, a ja ovdje podastirem engleski original i svoj prevod.

IF

Rudyard Kipling

*If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,*

*If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:*

*If you can dream—and not make dreams your master;
If you can think—and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build 'em up with worn-out tools:*

*If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: 'Hold on!'*

*If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings—nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And—which is more—you'll be a Man, my son!*

AKO

Radjard Kipling

*Ako sačuvaš bistru glavu dok svi oko tebe
Svoju gube i za to okrivljuju tebe,
Ako veruješ u sebe dok svi sumnjaju u tebe,
A iz razloga za sumnju ne izuzimaš sebe;
Ako možeš da čekaš a da se od čekanja ne umoriš,
I biti žrtva kampanje laži a ne postati lažljivac,
I biti predmet mržnje a da se mržnji ne predaješ,
I sve to vreme ne glumit da si svetac ni mudrac:*

*Ako možeš da sanjaš — a da ti san ne postane gazda;
I da misliš — a da ti misli ne budu svrha;
Ako i Pobedu i Propast dočekuješ vazda*

*Potpuno jednako ko uljeza i crva;
Ako možeš da slušaš istinu koju si izrekao
Izobličenu tako da prevari levata,
I podneti da slomljeno vidiš sve za šta bi život dao,
Pa sagnuti se i popravljati uz pomoć staroga alata:*

*Ako možeš na hrpu da staviš sve što si steko
I riskirati baš sve u pismo-glava sreći,
I izgubiti, pa početi opet kao od nule neko
A o gubitku nikad nikom ni reči ne reći;
Ako možeš da nateraš srce, živce i kolena
Da ti služe i kada se sve skrši,
I da se drže kad u tebi ničeg ne ostane ni sena
Izuzev volje koja im govori „Izdrži!“*

*Ako možeš da se družiš s ruljom a da tvoje reči još vrede,
I da se šetaš s kraljevima — a isto kao i pre dišeš,
Ako ni dušmani ni prijatelji dobri ne mogu da te povrede,
Ako svi mogu da se oslone na tebe, ali ne previše;
Ako u onoj jednoj minuti koja ništa ne prašta
Nađeš šezdeset sekundi sjajnih ko zlato kad sine,
Tvoja je Zemlja i ono na njoj svašta,
I — što je više — ti bićeš Čovek, sine!
(Preveo sa engleskog: Muharem Bazdulj)*

**Stihovi iz ove pjesme su,
primjera radi, na zidu
hodnika kroz koji igrači
izlaze na centralni teren
Vimbldona, a Muhamed
Ali je odštampan tekst
pjesme nosio u novčaniku
praktično cijelog svog
života kao neku vrstu
ličnog manifesta**

Čini mi se da znam ovu pjesmu otkad znam za sebe ili barem otkad poznajem osnove engleskog jezika. Ipak, mada englesku poeziju prevodim aktivno duže od dvadeset godina, do prije nekoliko nedjelja nisam se usuđivao ni da pokušam da pristupim ovoj Kiplingovoj pjesmi. Djelovalo mi je da je nekako previše klasična i previše poznata.

Onda sam počeo da čitam krimiče Havijera Serkasa. Neki njegovi čitaoci tvrde da su oni inferiorni njegovim prethodnim romanima. Ja ne mislim tako. Serkas je u njima Serkas na isti način kao i u svojim drugim djelima. Bilo kako bilo, međutim, na samom kraju trilogije *Tera Alta*, odnosno na samom kraju trećeg po redu romana *Dvorac modrobradoga*, kao svojevrsan lajtmotiv ukazuje se navedena Kiplingova pjesma. Glavni protagonist romana čita španski prevod pjesme, a u hrvatskom prevodu romana iz pera Silvane Roglič, na tom mjestu se citira prevod Marine Vevec. Taj prevod je značenjski korektan, ali u smislu sugestivnosti jako inferioran originalu.

**Najvažnije, a i najteže,
bilo mi je sačuvati tu
„raspjevanost“, taj utisak
da pjesma nije „vještačka
tvorevina“, nego nešto što
bi se – u parafrazi Odnove
definicije – moglo usput
izdeklamovati prijatelju s
druge strane ulice**

Poslije čitanja trilogije *Tera Alta*, danima me je držala atmosfera Serkasove proze. I snažno sam poželio da prevedem pjesmu *If*. Vrtio mi se original po svijesti i podsvijesti danima i onda mi se „otvorilo“ u malom hotelu u Hamburgu početkom jula 2024.

Prva tri stiha završavaju sa „you“, a zatim četvrti sa „too“. Odmah sam shvatio da u prepjevu ne smijem da izbjegavam repliku te prividne „nespretnosti“. Ako u matičnom kontekstu i kulturi, ova pjesma ima reputaciju jako popularne i praktično svima razumljive, to je moralo biti sačuvano i u prevedenoj varijanti. Najvažnije, međutim, a i najteže, bilo mi je sačuvati tu „raspjevanost“, taj utisak da pjesma nije „vještačka tvorevina“, nego nešto što bi se – u parafrazi Odnove definicije – moglo usput izdeklamovati prijatelju s druge strane ulice.

Na čudan način, u tome su mi pomogle i okolnosti u kojima se zadesilo da prevedem pjesmu. Bio sam na kratkom putovanju, nisam nosio kompjuter i skice sam pravio u jednom od onih notesa koji se znaju zateći na radnim stolovima u hotelskim sobama. Da sam imao laptop, te bih skice „združio“ u prvu verziju u Word dokumentu. Ovakom mi je palo na pamet da napravim nešto slično na mobilnom telefonu, ali mi se nije dalo da ipak podugačku pjesmu kucam palcem, pa sam se sjetio diktafona. Snimio sam, dakle, samog sebe kako usmeno deklamujem prevod i posle osluškiavao ritam i efekat. Onda sam na isti način izgovorio i zvučno zabilježio novu, usa-

vršeniju, verziju, da bih tek po povratku s puta u računar „ukucao“ verziju koja se ovdje pojavljuje pred čitaocima.

Svaki čitalac ima, naravno, pravo da sam odluči da li ga ova prevedena verzija, kako bi današnji klinici rekli, „radi“ ili „ne radi“. Za mene praktično nijedna prethodna verzija na srpskom, hrvatskom i srodnim jezicima nije do kraja funkcionisala.

Ima u njoj nečeg potpuno univerzalnog; *Ako* malo podsjeća na Springstinovu pjesmu *Odrastanje* jer *Ako* je zapravo nalik na mapu za istinsko odrastanje i sazrijevanje.

U pominjanom Serkasovom romanu, pjesma se pojavljuje kao životni moto jednog od onih književnih likova za koje nam se čini da su predobri. Taj Karasko, na neobičan način, praktično posthumno, otkriva pjesmu *Ako* glavnom junaku Melkioru. Karasko je nakon čitanja te pjesme „odlučio da neće pročitati više nijednu pjesmu“ jer je mislio da je nemoguće napisati nešto bolje o onome zbog čega se poezije uopšte piše.

**Karasko je nakon čitanja
te pjesme „odlučio da
neće pročitati više nijednu
pjesmu“ jer je mislio da je
nemoguće napisati nešto
bolje o onome zbog čega se
poezije uopšte piše**

Onda Melkior traži pjesmu i kad je pronađe, najprije je pročitao dva puta; „kad je pročitao treći put, pomisli kako je to prva pjesma u životu koju razumije; kad je pročitao četvrti put, pomisli da ne razumije on pjesmu, nego pjesma njega; (...) kad je pročitao sedmi put, uvidi da je gotovo zna napamet“.

Način na koji je Serkas upotrijebio Kiplingovu pjesmu pokazuje nam, i to van uobičajenih kanona postmoderne, kako jedno umjetničko djelo može učiniti drugo vidno boljim. A ako se to učini na pravi način, i novo će djelo dati neke dotad neviđene i neprepoznate valere onom starijem. Obično su filmovi i serije bili ti koji bi znali da podignu interes šire publike za pojedine pjesme, pjesnike i stihove, ali može to činiti i proza, naročito ako je žanrovska i bestsellerska.

Uglavnom, i stotinu i trideset godina nakon što je napisana, Kiplingova pjesma *If* pogađa one najtanje i najdublje strune u ljudskoj duši. Ovaj prevod je pokušaj da se barem dio, što veći, te poruke i te ljepote formuliše na srpskom jeziku. Bilo je tih pokušaja i ranije, biće ih i poslije, a od tog boljeg dokaza nema da pjesma zaista živi.

FAŠIZAM JE PONOVRNO POSTAO AKTUALAN

BRUNO ANKOVIĆ, REDATELJ

U filmu *Proslava* mi ne pokušavamo ispričati još jednu priču o fašizmu, nego pokušavamo razumjeti to vrijeme, koje nije bilo samo politično nego je to bilo doba i prostor, u ovom slučaju Like, u kojem se teško živjelo, u kojem je priroda bila prelijepa, ali i često brutalna i kada su ljudske odluke više ovisile od patnje nego od racionalnog razmišljanja

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

Film *Proslava*, prema istoimenom romanu Damira Karakaša i u režiji Brune Ankovića, ove je godine na festivalu u Puli, može se reći iznad svih očekivanja, pokupio najviše nagrada. Ovjenčan je Velikom zlatnom arenom za najbolji film, Zlatnom arenom glumcu Bernardu Tomiću za glavnu mušku ulogu te Zlatnom arenom za najbolji scenarij i za fotografiju. Isti je film dobio i najbolju ocjenu kritičara i novinara, kao i nagradu Kino mreže. Ovaj film bio je zapažen i na nekoliko regionalnih festivala u susjedstvu, kao i na respektabilnom evropskom filmskom festivalu u Karlovym Varyma. O filmu *Proslava*, o njegovom povijesnom kontekstu i vezama sa traumama suvremenog svijeta, razgovaramo sa redateljem Brunom Ankovićem, dok će se o poetici, značaju i provokativnosti ovog filma publika u Hrvatskoj moći uvjeriti kada u novembru *Proslava* uđe u redovnu kino distribuciju.

Rekli ste u jednom intervjuu da ste odlučili snimiti film *Proslava*, u trenutku kada ste shvatili da je ta priča prava tema za vas. Da li ste vi izabrali tu temu ili je ta tema izabrala vas?

Bruno Anković: Mislim da je ta tema izabrala mene. Ta priča, koja se bavi međuratnim periodom, Drugim svjetskim ratom i vremenom odmah poslije njega, toliko je i danas na žalost aktualna, da je ona kada sam pročitao roman, izabrala mene. Ta priča je toliko zastrašujuće živa da sam jednostavno imao potrebu ispričati je i o njoj progovoriti pa tko hoće neka je čuje i shvati...

Što bi taj vaš unutarnji nalog točno značio?

Bruno Anković: Nedavno sam pročitao knjigu *Fašizam i populizam – Mussolini danas* talijanskog autora koji se zove Antonio Scurati i ta knjiga mi je savršeno potvrdila da sam se trebao baviti temom Karakaševog romana i da sam trebao snimiti taj film. Scuratijeva teza je vrlo jednostavna, premda je ponešto drugačija nego što bi bila na ovim prostorima: on kaže da su oni zadnja generacija zapadnih Evropejaca, rođena kasnih 60-ih, koja je živjela u stabilnoj demokraciji, vjerujući da tu stabilnost ništa neće poremetiti. Drugim riječima, on je vjerovao je da će i u budućnosti također živjeti kao i do tada. Kaže kako je na nekom tulumu u Veneciji sa prijateljima na TV-u gledao kako pada Berlinski zid i kako su se tada svi nasmijali i rekli „to je to“, jedna povijest je završena i konačno počinje budućnost...

Što znači da je Scurati vrlo brzo ostao razočaran kao i svi mi ostali...

Bruno Anković: Naravno, on kaže da se danas najbolje vidi da je to vjerovanje bila zabluda i da takva stvarnost sada na žalost više ne postoji. Živimo, kaže, u nestabilnim vremenima i prisiljeni smo ponovno se boriti za demokraciju i to će još dugo biti tako. Za razliku od nekadašnjih vremena kada je desnica uglavnom bila ridikulozna, Scurati misli da je ona sada 'postala pametnija' i prometnula se u populizam koji zapravo danas predstavlja glavnu opasnost. On primjećuje da su sada razni populisti; Tramp, Orban, Melonijeva u Italiji i drugi, nevjerovatno puno toga u svojim nastupima; u sta-

vovima, gestama, citatima i odijevanju, pokupili od Musolinija i u tom smislu je, kaže, fašizam ponovno postao aktualan. Musolini je vikao, kaže Scurati, kako je „parlamentarizam prekompliciran“ i da „treba vladati na jednostavniji način“ i puno od tih njegovih namjera vidimo i danas. Priča filma *Proslava* o vremenu 30-ih godina i sredine prošlog stoljeća svakako korespondira s tadašnjim evropskim prilikama, ali on ima i ovu našu balkansku komponentu masovnog populizma pa se može iščitati na više načina.

Vaš film, kao i neki drugi suvremeni filmovi, na primjer 78 dana Emilije Gašić o bombardiranju Srbije 1999. godine ili film *Zona interesa* Jonathana Glazera koji govori o Auschwitzu i neki drugi, prilazi teškoj društvenoj ili političkoj temi rekli bismo s ruba. Priča je jasna ali povijesni kontekst se tek naslućuje, da bi tek na kraju iskočio u prvi plan. Zašto ste izabrali takav pristup?

Bruno Ankočić: Ja bih rekao da je u današnje vrijeme pisanje romana ili pravljenje filma o počecima nacizma ili fašizma opterećeno svime onime što je do danas o tome vremenu napisano ili izvedeno na filmu, u teatru ili drugdje. U filmu *Proslava* mi ne pokušavamo ispričati još jednu priču o fašizmu, nego pokušavamo razumjeti to vrijeme, koje nije bilo samo politično nego je to bilo doba i prostor, u ovom slučaju Like, u kojem se teško živjelo, u kojem je priroda bila prelijepa, ali i često brutalna i kada su ljudske odluke više ovisile od patnje nego od racionalnog razmišljanja.

Ta priča, koja se bavi međuratnim periodom, Drugim svjetskim ratom i vremenom odmah poslije njega, toliko je i danas na žalost aktualna, da je ona kada sam pročitao Karakašev roman, izabrala mene

Što vas je zapravo zanimalo da u filmu pokažete?

Bruno Ankočić: Više nas je zanimala kompleksna sudbina tih ljudi nego istina njihovih izbora koji, vidi se u filmu, nisu bili egzistencijalno nimalo jednostavni. S druge strane i Karakašev roman je takav; on ne ulazi direktno u političku dramu i mi smo se pitali da li bi mi to u filmu trebali ili ne bi trebali raditi. Imali smo nekoliko verzija scenarija, a onda smo shvatili da se mi u filmu ne želimo baviti, kao što se ni roman ne bavi, politikom kao glavnom temom. Mi smo se zapravo u filmu bavili malim čovjekom i načinom kako obiteljski odnosi i odnosi unutar sela, kao i glasovi sa pozicije moći iz vanjskog svijeta utječu na takvog čovjeka. Mi nismo željeli naslikati zlo, nego smo po nekim zloslutnim zvukovima i kompleksnoj atmosferi htjeli nagovijestiti kako do njega dolazi.

Koliko se vaš film tiče nas danas?

Bruno Ankočić: Pa tiče nas se baš po tom nagovještaju, po zvuku koji čujemo, ali ne vidimo puno ili ništa. Šta mi danas vidimo od Ukrajine? Čak ni medijski mi od tog rata ne vidimo nešto naročito. To se ne pokazuje. Pa čak ni od našeg rata u 90-ima u medijima mi nismo vidjeli nešto obilato slika i informacija kako ljudi ginu. Uvijek je to neki zvuk i nešto loše u zraku, neka prijeteća atmosfera, daleko više nego rat i zlo u totalu. Samo usput, u filmu *Zona interesa*, vi vidite samo zid od logora Auschwitz i znate da je to taj logor, zbog čega film ima tu silnu napetost, ali unutrašnjost logora vi ne vidite. S tim osjećanjem, da nejasna traumatična atmosfera puno više govori nego gotova slika te traume, mi smo pravili naš film.

Puno smo radili i na samom terenu i na žalost moram reći da u tim prostorima Like, Banije, Korduna i okolice, ljudi danas žive više nego skromno, gotovo kao i prije sto godina

Koliko ste trebali istraživati bližu povijest Like, lokalnu geografiju i socijalnu mikro klimu, da biste mogli izbalansirati sve elemente filma?

Bruno Ankočić: Mi smo se ozbiljno pripremali za film; razgovarali smo i sa povjesničarima i sa političarima, konzultirali smo tu vrlo instruktivnu knjigu *Kako živi narod* Rudolfa Bičanića, koja je pisana između dva rata i koja vrlo dobro secira i to vrijeme i taj prostor kojim se mi bavimo. Puno smo radili i na samom terenu i na žalost moram reći da u tim prostorima Like, Banije, Korduna i okolice, ljudi danas žive više nego skromno, gotovo kao i prije sto godina. Teško je o tome govoriti iz pozicije Zagreba ili Splita, ali na žalost je to tako.

U filmu postoji scena u kojoj, u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, dobošar u selu „daje na znanje“ da su žandari naredili da se pobiju svi psi, jer je jedan pas u okolini ugrizao nekog žandara. Čini se da ste u jednoj rečenici opisali politički traumatično međuratne Jugoslavije?

Bruno Ankočić: Ta priča sa žandarima u filmu i naredbi da se ubiju svi psi najvjerojatnije nije bila u tome da je neki pas zaista ugrizao nekog žandara nego je to bilo klasično širenje straha da bi se nad područjem i ljudima zadržala kontrola. Vjerojatno su se iz tog razloga svako malo te stroge mjere izmjenjivale, ali ne zaboravite tako nekako je i danas, u nekim drugim oblicima širenja recimo medijske kontrole i slično. Matrica je vrlo slična samo se danas ona obavlja drugim alatima.

Kako zapravo danas žive ljudi u tim krajevima?

Bruno Ankočić: Snimajući film, mi smo puno vremena proveli tamo,

razgovarali sa tim ljudima, boravili tamo danima i noćima, ušli smo nekako tim ljudima pod kožu i učinilo mi se da se tamo zaista nije puno toga promijenilo od međuratnog vremena o kojem govori naš film. Recimo, bili bismo pozivani kod običnih ljudi u kuće i zaticali bi muškarce kako sjede u jednoj prostoriji, a žene bi bile u drugoj sobi i tek bi samo ulazile k nama da nam donesu hranu ili piće i odmah se udaljavale. Ili, u filmu postoji scena kada otac obitelji, zato što vlada zima i glad i umiru djeca, odvodi svog nepokretnog i starog oca u planinu i tamo ga ostavlja da bi bila jedna usta manje za nahraniti. Jedna starica mi je dok smo tamo snimali rekla: „Tako su i mog oca odnijeli u planinu kada sam ja bila mala...“ Taj običaj je austrougarska vlast zabranila, ali on se u tim dinarskim planinama zadržao čak neko vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata.

Priroda u vašem filmu je gotovo aktivni junak te teške socijalne priče?

Bruno Ankočić: Istraživanje prirode Like bilo je meni kao Dalmatincu silno uzbudljivo, premda je moj otac iz sličnog kraja, možda samo više kamenitog, iz Gabele u Hercegovini. Kada smo došli snimati, čovjek koji nas je primio u kuću rekao nam je među prvim stvarima da su dan prije u njegovo dvorište došla tri vuka koja su se htjela probiti u štalu gdje on drži ovce. Kada sam vidio te vukove, kazao nam je čovjek, sjetio sam se riječi moga djeda: „Mi smo došli ovdje i uzeli smo prirodni prostor i kad-tad će nam ta priroda pokucati na vrata i uzet će nam sve nazad.“ I zaista, ti siromašni ljudi tamo žive sa tom prirodom i u ljubavi i u mržnji. To je kompleksan i ambivalentan odnos: proljeće je kratko kada im priroda nešto daje, a zime su duge kada se čini da je sve mrtvo. Kada gledate, ta šuma i planina jako su moćne i trenutno na Velebitu živi preko hiljadu medvjeda, o vukovima i divljim svinjama da ne govorimo... U nekom napetom suživotu sa njima žive ljudi. Problem je u tome što mi nismo prijatelji prirode, a ne u tome što bi ona nama bila neprijatelj. Mi mislimo da smo od nje jači, ali nismo.

U vašem filmu se govori o točno određenom vremenu u ovim krajevima koje je bilo silno turbulentno; između dva svjetska rata, u Drugom svjetskom ratu i poslije njega. Da li vaš film govori o greškama historije ili o tome kako se iz tih grešaka izlazi?

Bruno Ankočić: Mislim da se radi i o jednom i o drugom. Apsolutno smo htjeli pokazati greške povijesti. Htjeli smo pokazati kako je moguće da jedan običan čovjek pogriješi. Opet ponavljam, nismo htjeli pokazati samo jednu istinu u tome kako nastaje zlo, jer ako samo uperimo prst u nekoga i kažemo da je taj netko zločinac, a ne sagledamo kako se to postaje, onda teško da to zlo možemo preobratiti u dobro. Mislim da mi u Hrvatskoj još uvijek nismo izašli iz naših nacionalizama, svi zajedno na Balkanu također, a onda, vidimo danas, tako je u čitavom svijetu.

Imate li bilo kakvu ideju kako se može prevladati nasilje?

Bruno Ankočić: Ja tu ideju nemam, jer kada bih je imao ja bih vam je rekao, ali mislim da uloga umjetnosti niti nije da daje odgovore, nego da postavi pozornicu nasilja i traume, odnosno prostor za dramu. Odgovor na nasilje bi možda mogla biti ljubav, u filmu ona postoji između to dvoje mladih ljudi, ali mogli bismo diskutirati da li je protiv oluje povijesti ona dovoljno jaka ili ne?

Kako je vaš film primila publika u Puli, kako na Paliću u Vojvodini a kako na festivalu u Herceg-Novom?

Bruno Ankočić: Publika ovaj film prima jako dobro, ali od publike do publike naravno postoje razlike. Publika u Puli je *Proslavu* primila kao neku našu, recimo hrvatsku priču, odnosno priču naših povijesnih grešaka, dok je publika na Paliću film primila vrlo emotivno. Recimo, sa pitanjem „kada bi se mi bar tako mogli otvoriti i kada bi mi mogli pronaći naše korijene zla“ i drugo, sa sviješću da oni danas tamo žive neku vrlo traumatičnu priču. U Herceg-Novom su ljudi *Proslavu* doživjeli kao sebi blizak film, zato što su taj dinarski ambijent i priče njihovih djedova, očeva i njih samih slične i tamo i ovdje. A na festivalima u Karlovim Varima na primjer i drugdje u inozemstvu, publika je ovaj film čini mi se doživjela kao određeni evropski „poziv na buđenje“. Jedna grčka novinarka mi je poslije filma rekla da ga je ona razumjela kao duboku balkansku priču, kao zamršeni odnos Grka, Turaka, Kurda i mnogih drugih koji vrije stotinama godina u tom zatvorenom patrijarhalnom bazenu, dok mi je francuska novinarka pokazivala fotografije zaludjenih mladića koji trče za Marine Le Pen...

Kronični problem Balkana je u tome što on mnoge probleme baca pod tepih, a mnoge ljude baca u jame koje su simbol da se skrivamo, nadajući se da će svo zlo nekako proći. Neće. Neće zato što mi nastavljamo mrziti i učimo našu djecu da mrze

Koji je zapravo problem Balkana?

Bruno Ankočić: Pa kronični problem Balkana je u tome što on mnoge probleme baca pod tepih, a mnoge ljude baca u jame. I u filmu imamo te smrdljive jame u kojima se skriva glavni junak od progonitelja i te jame su meni simbol da se mi uvijek skrivamo u nekim govornima, nadajući se da će svo to zlo nekako proći i da će onda sve biti u redu. Neće. Neće zato što mi i nakon svega dalje opet i opet nastavljamo mrziti i učimo našu djecu da mrze. Vraćam se na autora knjige o Musoliniju sa početka našeg razgovora, koji kaže kako smo nakon Drugog svjetskog rata decenijama vjerovali kako je konačno došao mir i kako više neće biti rata. Sada, u većem dijelu Evrope pa tako i u Hrvatskoj se od početka slijedeće godine ponovno uvodi obavezni vojni rok. Razumijete li: načelno pitanje je na koji način se čitavi narodi mogu izvući iz tog začaranog kruga zla? Radi se o tome da moramo, svaki za sebe, reći što je problem, gdje smo pogriješili ili gdje griješimo i tek onda možemo računati na pročišćenje i katarzu. Film *Proslava* je film o našim greškama i greškama naših očeva i djedova.

UZ 24. SEZONU TEATRA ULYSSES I *PROSJAČKU OPERU* BERTOLTA BRECHTA I KURTA WEILLA

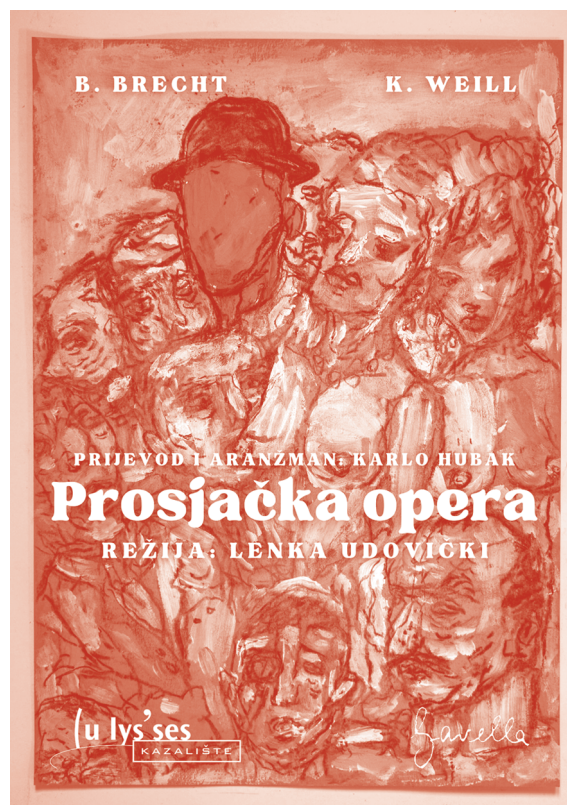
QUO VADIS, ULYSSES?

Brechtu ovakva *Prosjačka opera* neće smetati, no pokazuje kako Ulysses treba ponovno razmotriti svoju strategiju i vjerodostojnost. Ako ne želi, ne mora biti to što je nekad bio i što, nominalno, i dalje želi biti. Ima dovoljno Kazališta Komedija i Pozorišta na Terazijama, ostane li se u pristojnom registru, da pretvarajući se u njih Minor postane još manji

PIŠE: **Igor Ružić**

Velika je i zamršena povijest Kazališta Ulysses. Kao i mišljenja oko nje, ga, koje ima gotovo svatko, a najviše oni koji ni u Fažani nisu bili, niti bi je znali naći na karti. Ali za Brijune ili Brione, svi znaju, jer znaju sve što se o njima može znati izvana. Povijest kazališta koje ove godine broji svoju dvadeset i četvrtu sezonu stoga je zanimljivija čak i od onoga što zapravo znači, a u domaćem kazališnom životu, takvom kakav jest, Brijuni nisu neki faktor. Ulysses postoji, naravno, za njega se zna onoliko koliko treba znati, neki s njim surađuju, poneki i često, ali u ostatku sezone, kad nije ljeto i kad publika nije bliže moru, on je mit koji živi izvan matice. No, upravo zato što nije važan i jest važan, kao fenomen i priča za sebe, on je ogledni primjer za mnogo toga na što bismo, kao društvo i civilizacija, a onda i kao malo pleme koje se trudi distancirati od ostalih bliskih i bližnjih tek manjih ili većih plemena, trebali i mogli biti ponosni. S druge strane i istodobno, pokazuje iste znake starenja, odstupanja i zatvaranja, čak i zamiranja, kao i gotovo sve ostale dobre stvari, ne samo ovdje, ali mi volimo misliti da je tako upravo i samo ovdje, „u nas“.

Nastao kao i mnogo toga dobroga, novoga, živog i životnog u domaćoj kulturi, na prijelazu milenija, Teatar Ulysses zamisao je koju i danas treba pozdraviti kao sjajnu, točnu, izazovnu i izazivačku. U jeku otapanja u domaćoj zbilji, jer vjerojatno nigdje kao u Hrvatskoj, ili se barem nama tako čini, nije prijelaz milenija bio toliko značajan, gotovo sudbonosan, i kulturnom procvatu koji je izravna, možda i najvidljivija posljedica, bilo je vrijeme i za

takav korak: osnivanje kazališta ni iz čega, ali na temeljima koji su određeni i prorađeni, nerijetko i „skupocjenom metodom vlastite kože“. U svojoj autobiografiji Rade Šerbedžija navodi, među ostalim zgodnim podacima koji jesu ili nisu provjerljivi i istiniti, da je veliki san o američkom snu, gostovanje predstave *Oslobođenje Skoplja* u Sjedinjenim Američkim Državama, koje je, naravno, financijski puklo, svojom zlatnom karticom spasio Duško Ljuština, koji je tada, ali i kasnije, imao tu moć. Dug je međutim plaćao glumac, igrajući monodramu *Moj obračun s njima* po selima u organizaciji istog menadžera i spasitelja, onoga koji zna da se posuđen novac treba vratiti i da ništa na ovom svijetu ne ide bez posljedica, bez duga i bez garancije. Šerbedžija je bio Ljuština garancija, ali i Ljuština Šerbedžijina, na mnoge načine i u mnogim, mogućim i nemogućim kontekstima. Onoliko koliko se moglo, ali nije se uvijek moglo. Proslavljenog glumca, kojeg su ovdje devedesetih voljeli onoliko koliko su ga ranije voljeli voljeti, recimo, nije mogao vratiti tako da ga, kao višedesetljetni ravnatelj zagrebačkog Satiričkog kazališta Kerempuh, jednostavno zaposli, ali je mogao nešto drugo i još naizgled nezamislivije: podržati, konkretno, operativno i organizacijski a možda i na druge načine, „morsku“ ideju osnivanja kazališta na otoku, i to ne bilo kojem nego upravo onom na mitskim Brijunima, austrougarskoj tvrđavi, Titovoj ljetnoj rezidenciji, zoološkom parku kojem ne trebaju žice i kavezi i svojevrsnom Zabranjenom gradu bivše države. Nije moglo biti luđe i nije moglo biti bolje zamišljeno!

Kulturni i kulturnopolitički kontekst osnivanja Teatra Ulysses nije se iscrpljivao samo novom kulturnom politikom ministra Vujića, ili zakonskim promjenama u mogućnostima organiziranja i samoorganiziranja u kulturi,

nego i ostalim silnicama, kazališno specifičnim ali i širim od toga. Na primjer, bile su to godine kad se počelo potvrđivati ono što sad već jest notorna činjenica domaćeg turizma, a to je da je Istra sasvim posebna regija koja misli drukčije, dalje i kvalitetnije o svojem razvoju, pa je pored razvoja infrastrukture u ponudu uključila i kulturu: ne smije se zaboraviti da je pravi oporbenjački teferič, Motovun Film Festival, osnovan i održan još u prošlom mileniju. Istodobno, veliki kazališni festivali na obali, poput mitskih Dubrovačkih ljetnih igara i ponekad u kreativnom smislu čak i konkurentskog Splitskog ljeta, iz devedesetih su izašli poprilično reputacijski oštećeni, pa je nešto sjeverniji novitet postao ne samo poželjna nego i potrebna protuteža. No, pored svega toga, ipak je najvažniji bio Šerbedžija sam i mogućnost da jedan od najvećih kazališnih i filmskih glumaca nedaleke prošlosti koja ne želi proći, hodajuća legenda s aurom žrtve i holivudske karijere, ponovno zaigra na svom jeziku i u svojoj zemlji. I tu je otok funkcionalna metafora: kao što Brijuni nisu bili dio te zemlje, tako se i Šerbedžija vratio da se ne vrati, vratio se posredno. Otud i naziv samog projekta: Odisej se vratio, ali nije isti koji je otišao, niti je ono gdje se vratio isto ono iz čega je otišao, unatoč pameti, talentu i snalažljivosti. U toj kompliciranoj metaforici, koja prepliće stvarne živote i činjenice s mitovima i legendama u kojoj uzroke od posljedica i nadograđene fantazije od činjenica može razlučiti samo najstariji stanovnik, papagaj Koko, James Joyce je, unatoč njegovoj kratkoj i ne naj sretnijoj pulskoj epizodi, sasvim sporedan lik.

Šerbedžijin povratak bio je zaista spektakularan: Shakespeareov *Lear* kojim je Ulysses otvoren bila je velika predstava, i danas simbol onoga što bi Ulysses mogao, a možda i trebao, biti. Na nekoliko prizorišta, s podjelom koja je držala vodu godinama unatoč promjenama, grandiozna Bardova analiza starenja i otpadanja od svijeta već je sama po sebi insularna, a posebno kad Ludu, ali i sjenu i mudraca i svojevrsnog pripovjedača i gotovo ovidijevskog vodiča kroz izmaglice demencije i ludila, ali i fizičkog lutanja, igra u međuvremenu preminuli Radko Polič. Ovdje treba napomenuti i da je suosnivač Vujčić nakon svega par godina tog najuspješnijeg dijela ove kazališne plovidbe napustio Ulysses i Brijune, ali i ostatak onoga što zovemo stvarnim svijetom. Koliko je *Lear* bio neizgovorena pomirba, *Medea* s Mironom Furlan, još jednom neprežaljenom pokojnicom, bila je njezina suprotnost. Ako je prvo ljeto pokazalo mogućnosti, a drugo pokušalo definirati izazovnost, treće je pak donijelo svojevrсну sintezu, kazališno, ali i izvan-kazališno. Ako je *Lear* bio pokazivanje što se sve na Malom Brijunu može, *Marat/Sade* Petera Weissa bila je ilustracija onoga što se želi, utopije otoka i kazališta odvojenih od svakodnevlja, prljavštine i nedoličnosti, s boljim sjećanjima i još boljim osjećajima. Naslovne uloge zaraćenih francuskih revolucionara, obojice zagledanih u bolji svijet s ponešto različitim motivima i bitno različitim strategijama, u ovom su parapoličkom spektaklu igrali Rade Šerbedžija i Zlatko Vitez, a u dramaturgiji Vjerana Zuppe. Predstava je imala toliki naboj, onima koji su ga htjeli i znali čitati, da nikoga nije iznenadilo to što je plesala samo jedno ljeto.

Sve te naslove postavila je Lenka Udovički, redateljica pravocrtnog i u biti realističkog pristupa, zanatski potkovana i spremna na izazove ali ne i jednako spremna na (kazališne) rizike. Iako, kao umjetnička voditeljica organizacije, glavna nije uvijek bila i jedina koja je u Ulyssesu dobivala režiju: jedna od zanimljivijih produkcija bila je i *Tesla Electric Company* Tomaza Pandura, a ne treba zaboraviti ni *Don Juana* Paola Magellija, *Odise-*

ja Aleksandra Popovskog te posebno, životu, karijeri i općenitom značaju Mate Parlova posvećen *Doručak Šampiona* Aleksandra Švabića ostvaren uz dramaturšku pomoć Nataše Rajković. Kadrovski i suradnički Ulysses se u toj ranoj herojskoj fazi širio i pokušavao, a ponekad i uspijevaio, okupiti „svoje ljude“ i sve koji se tako osjećaju: probudio je dramatičara Ivu Štivičića iz spisateljske mirovine; pružio priliku glumačkom povratniku Mladenu Vasaryju da pokaže što znači igrati gospodski u širini iskustva, vještina i talenta (obojica su u međuvremenu također pokojni); pridobio Zijaha Sokolovića i Damira Urbana; svima koji to ranije nisu vidjeli pokazati koliko je Katarina Bistrovic-Darvaš jedinstvena... Popis suradnika koji su se, dulje ili kraće, našli na Malom Brijunu impresivan je ne samo u hrvatskim nego i u regionalnim okvirima, i to nije samo zato što su baš svi željeli, kako to brojne domaće čaršije vole reći: „plaćeno letovati na Brionima“.

Iako je u međuvremenu prerastao u festival, s brojnim regionalnim gostovanjima i koncertima, i iako su u međuvremenu Lenka Udovički i Rade Šerbedžija osnovali i glumačku akademiju u sklopu Sveučilišta u Rijeci kojoj je brijunsko kazalište mogla biti ili bila svojevrсна odskočna daska, iako se izvorna međunarodna ekipa suradnika uglavnom održala na okupu većinu tog vremena, Teatar Ulysses već je nekoliko sezona u svojevrсноj stagnaciji. Temelji su isti, ali kao da se potrošila izvorna ideja, ali i zanos, s obje strane rampe. Bilo je upravo dirljivo gledati silovanje teksta i konteksta u *Tko se boji Virginije Woolf* Edwarda Albeeja u kojoj je, nakon određene pauze, Rade Šerbedžija izašao na scenu, kako bi napokon dobio onih par odavno zaslužanih priznanja i od „hrvatskog glumišta“. Predstave su sve manje i sve manje važne, čak i kad produkcijski jesu velike poput Euripidovih *Bakhi* 2018. ili ovogodišnje *Prosjakke opere*.

Ta posljednja produkcija možda je i najjasniji znak koliko se od osnovnih postulata Ulyssesa odustalo a koliko ih je bio pogrešnih od početka. Jer, naravno, izuzetno je pohvalno postavljati Bertolta Brechta, danas kao i uvijek, ali s njim ipak treba biti oprezan jer nije materijal koji se lako mijesi, prerađuje i trpa u tržišne košarice, čak i kad je riječ o najspektakularnijem, najpoznatijem i naizgled u „mejnstrim“ najugrađenijem njegovom komadu. Da, originalne songove Kurta Weilla iz *Opere za tri groša*, kako bi bilo poštenije da se i dalje zove, svi znaju i nema tko ih nije interpretirano, ovako ili onako, s razlogom i smislom ili bez njih. Ali taj komad i sve što stoji iza njega, pa u krajnjoj liniji i to zašto je napisan upravo tako kako jest napisan, ne može biti opravdanje da ga se postavlja kao svojevrсни *Chicago* za siromašne, a to je upravo ono kako ta predstava izgleda, i za nadati se da to nije samo zato što je nastala u koprodukciji s Dramskim kazalištem Gavella u kojem bi trebala repertoarno prezimiti. Nije, naime, nerazumljivo da je određena doza spektakularnosti uvijek bila ne samo izrečeni ili neizrečeni dio estetike nego i poslovnog plana Ulyssesa, jer pogon takve vrste nije i ne može biti financijski nezahtevan, pogotovo kad se nema na raspolaganju resurse koje imaju oni spomenuti južniji parnjaci, ali to ne bi trebalo raditi na štetu najprije kazališta općenito, a onda i ne svoje ipak respektabilne povijesti. Brechtu ovakva *Prosjakka opera* neće smetati, nije ovo ni prva ni posljednja izvedba njegovog ne najboljeg, ali vjerojatno najpoznatijeg komada, no pokazuje kako Ulysses treba ponovno razmotriti svoju strategiju i vjerodostojnost. Ako ne želi, ne mora biti to što je nekad bio i što, nominalno, i dalje želi biti. Ima dovoljno Kazališta Komedija i Pozorišta na Terazijama, ostane li se u pristojnom registru, da pretvarajući se u njih Minor postane još manji.

UZ ZLATNU PALMU ČOVJEKU KOJI NIJE MOGAO ŠUTJETI NEBOJŠE SLIJEPCHEVIĆA

HEROJ IZ RATA

Filmovi Nebojše Slijepčevića čine ono što film može: pokazuju stanje stvari. I to čine jako dobro. No, za promjenu stanja stvari, trebat će puno više od jedne palme iz Cannesa. I mnogo svjedoka koji odbijaju šutjeti

PIŠE: **Sonja Leboš**

„Dogodila se velika stvar – hrvatski film je dobio Zlatnu palmu!“, „Senzacija u Cannesu: Film Nebojše Slijepčevića osvojio Zlatnu palmu!“ Takvi su i slični naslovi medijski obilježili najveće priznanje što ga uopće poznaje svijet filma kratkometražnom uratku *Čovjek koji nije mogao šutjeti* Nebojše Slijepčevića. Čak se i premijer Andrej Plenković na nekoj velebnoj svečanosti u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, zbrajajući čudesne kulturne doprinose i poslovično odlične sportske rezultate, te skromne doprinose znanosti (teško je doprinijeti znanosti kada se rapidno smanjuje broj znanstvenih instituta, a većina znanstvenih disciplina financira na kapaljku), pohvalio uspjehom filma, gotovo kao svojim vlastitim. Svakako – *državnim* uspjehom.

To je veliki problem stavljanja nacionalnog predznaka – sve što dobije nacionalni predznak, prije ili kasnije završi u ustima političara koji su za taj uspjeh najmanje zaslužni. Tko je uistinu zaslužan za uspjeh filma *Čovjek koji nije mogao šutjeti*? Uz redatelja i scenaristu Nebojšu Slijepčevića, zaslužni su glumci Goran Bogdan, Alexis Manenti, Dragan Mićanović, Silvio Mumelaš, Lara Nekić, Priska Ugrina, Dušan Gojić, Nebojša Pop Tasić, Mijo Pavelko, Martin Kuhar, Jakov Zovko i Robert Ugrina. Zaslužni su i producenti Katarina Prpić i Danijel Pek. Zaslužne su koproducentice Katja Tričkova (Contrast Films, Bugarska) i Noëlle Lévénez (Les Films Norfolk, Francuska). Nije nikako nevažan ni Hrvatski audiovizualni centar koji je, poduprijevši ovaj film, osvijetlao obraz sebi i čitavoj hrvatskoj naciji. Svakako je važan Boris Dežulović, čiji je tekst inspirirao Slijepčevića za scenarij filma.

Pa o čemu je taj film kojim se ponosi čak i predsjednik Hrvatske? Sadržaj svakako najbolje zna sâm autor: „Film je zasnovan na stvarnom događaju koji se dogodio 1993. u Bosni. Srpska paravojska zaustavlja putnički vlak, legitimiraju putnike i izvode muškarce koji imaju muslimanska prezimena.

Ostali putnici prestravljeni šute, svi osim jednog: Tome Buzova, umirovljenog kapetana JNA, Hrvata rodom iz Kaštela. Buzov se suprotstavlja vojnicima, no zbog toga i njega odvede s 19 civila muslimanske vjeroispovijesti. Epilog te otmice je stravičan, svi odvedeni putnici su ubrzo hladnokrvno pogubljeni, a do danas nije do kraja rasvijetljeno tko je naručio i izveo otmicu. To je zastrašujući zločin, ali vrijedi zapamtiti junački čin Tome Buzova koji je dao svoj život pokušavajući spasiti suputnike i naglasak filma je upravo na tome. Cijeli film zbiva se u vlaku. Počinje u trenutku u kojem se vlak zaustavlja, a završava kad vlak krene dalje. Film traje otprilike koliko je trajao događaj u stvarnom životu, oko 13 minuta. Želio sam dočarati gledateljima kako je to kad ti se u kratkom vremenu život nepovratno promijeni.“

Za priču je najmanje važno to što je Buzov Hrvat, no nije nevažna činjenica da je bio profesionalni vojnik – samo se čovjek koji je svoj radni vijek proveo u vojnom okruženju može snaći u situaciji kada je okružen naoružanim ljudima. Pitanje koje postavlja protagonist filma u trenutku kada paravojska zaustavlja vlak ključno je za razumijevanje karaktera građanskog rata 1990-ih: „Koji su ovi?“ E, da. „Koji su ovi?“ Koja je ovo paramilitarna jedinica, sastrugana s mračnog dna ljudske svijesti? U ovom slučaju, atribuiran joj je predznak – „srpska“. Suprotstavlja se oficir jugoslavenske vojske. Da ih je barem bilo više takvih JNA oficira.

Sve počinje u jeziku. I sve završava u jeziku.

Film je zasnovan na stvarnom događaju koji se dogodio 1993. u Bosni i Hercegovini, koja vrvi paravojnim jedinicama. Cilj je bio učiniti rat što krvavijim, ali mi se još pravimo da ne znamo kome je to odgovaralo, iako vidimo tko je imao koristi od toga. Srpska paravojska zaustavlja putnički vlak, što im kondukter omogućuje uz rečenicu koja se valjda pri krvoprolićima na Balkanu ponavlja od stoljeća sedmog „Bog vam pomogao, nitko vam ništa ne mogao“. Potom legitimiraju putnike i izvode muškarce koji imaju muslimanska prezimena. Ostali putnici prestravljeni šute, svi osim jednog: Tome Buzova, umirovljenog kapetana JNA, rodom iz Kaštela. Buzov se suprotstavlja vojnicima, no zbog toga i njega odvede s 19 civila muslimanske vjeroispovijesti. Epilog te otmice je stravičan, svi odvedeni putnici su ubrzo hladnokrvno pogubljeni, uključujući i Buzova, a do danas nije do kraja rasvijetljeno tko je naručio i izveo otmicu.

Za priču je najmanje važno to što je Buzov Hrvat, no nije nevažna činjenica da je bio profesionalni vojnik – samo se čovjek koji je svoj radni vijek proveo u vojnom okruženju može snaći u situaciji kada je okružen naoružanim ljudima

Film je napravljen tako da Buzov zapravo nije glavni lik filma. Kamera je cijelo vrijeme fokusirana na Dragana (maestralno odigrana uloga Gorana Bogdana) – *svjedoka*. Jednog šutljivog čovjeka koji se ne suprotstavlja nasilju, već ga šutke prihvaća. *Svjedoka* kakav je bio dio šutljive većine što je 40-ih omogućavala logore smrti Auschwitz, Buchenwald i Jasenovac. *Svjedoka* koji je bio dio šutljive većine koja je 1990-ih omogućila gušenje Jugoslavije u krvi i posljedičnu pljačku kojoj se tepa da je privatizacija. Pljačku koja se pažljivo pripremala čitave 80-e.

Godine 2018. Nebojša Slijepčević osvojio je *DOC Alliance* nagradu u Cannesu za svoj dugometražni dokumentarni film *Srbenka*. Film kojim se Andrej Plenković nije i nikad ni neće pohvaliti. Film kojem nijedan političar nije ponosno nalijepio atribut – *hrvatski* film.

To je film koji ne slavi heroja koji je porijeklom Hrvat, nego ukazuje na zločin koji su počinile hrvatske paravojne jedinice i retraumatizira svih nas koji smo 90-ih doživljavali u jednoj obrazovnoj ustanovi npr., da im se govori: „Mi se nismo dužni brinuti za srpsku djecu.“ Pa onda mi ispišemo svoje dijete (koje je zapravo jugoslavensko dijete, iako mu u pasošu, pardon, putovnici, stoji: Hrvat) iz te ustanove. Potom, odvedemo ga u neku drugu ustanovu, a kasnije, kako sve teže podnosimo da nas se zove „srpskom dro-ljom“, i u neku drugu zemlju. Dok se sve ne smiri. Dok veliki hrvatski vođa ne ode s ovog svijeta.

Sve počinje u jeziku. Sve završava u jeziku.

Na početku filma *Srbenka* kaže se: „U 1990-im, Hrvatska se brani od vojne agresije susjedne Srbije.“ Ne. U 1990-im, država Srbija i država Hrvatska sudjeluju u agresiji nad svojim građanima, omogućavajući rat za nasljeđe socijalističke Jugoslavije. Tijekom i nakon rata *ogroman* kapital, ali odista *nesumjerljiv kapital* u globalnim okvirima koji je bio *društveno vlasništvo*, postao je vlasništvo pojedinaca i njihovih obitelji. Neki usred rata prodaju naftu tzv. suprotnoj strani, ali to ništa ne smeta. Oni su generali tih nekih novih vojski. Ljudi poput Buzova našli su načina da u ratu 1990-ih ne budu u *nijednoj* toj vojsci, a kamoli – *paravojsci*. Ljudi poput Buzova koji su odbili taj bratoubilački rat jedini su *heroji* tog rata. Čak i onda ako to nisu platili vlastitim životom, oni su *heroji*.

Nebojša Slijepčević osvojio je *DOC Alliance* nagradu u Cannesu za svoju *Srbenku*. Film kojim se Plenković nije i nikad neće pohvaliti i kojem nijedan političar nije nalijepio atribut – hrvatski film, jer ukazuje na zločin koji su počinile hrvatske paravojne jedinice

Na početku filma *Srbenka* kaže se:

„Kriminalci koriste kaos rata da bi maltretirali i pljačkali srpske civile koji žive u Hrvatskoj.“ Ne. Država Hrvatska, koja nažalost nije republika, iako se tim naslovom diči (*res publica*, javna stvar, odnosno briga o javnom dobru nije karakteristika politike RH) 1990-ih *omogućavala* je da kriminalci koriste kaos rata da bi maltretirali, pljačkali i *ubijali* civile srpske nacionalnosti koji žive u Hrvatskoj. Film prati kako kazališni redatelj Oliver Frljić radi predstavu o takvim ubojstvima: točnije, o ubojstvu obitelji Zec, uključujući i maloljetnu Aleksandru Zec. Dogodilo se to, igrom slučaja (mračnih umova), na toponimu Adolfovac.

Veliki je korak koji učine tzv. obični ljudi da postanu pljačkaši i ubojice. Moraju zatomiti svoju ljudskost, umrtviti srce i um... Predstava Olivera Frljića o ubojstvu obitelji Zec i film *Srbenka* veliki su koraci u preodgoju jednog naroda. U jednom trenutku film bilježi izlaganje Olivera Frljića o njegovom ocu. U tom izlaganju vidi se odbijanje razumijevanja razloga sudjelovanja u tom ratu. Jer, to je u *tom* ratu bio *jedini* pravi izbor.

U međuvremenu, stvari su postale mnogo gore. Većina svijeta danas *svjedoči* genocidu u Palestini. Većina *svjedoka* šutjela je predugo. Posljedice su stravične: najmračnije od ljudske svijesti normalizirano je do razine *globalne politike*.

Filmovi Nebojše Slijepčevića čine ono što film može: pokazuju stanje stvari. I to čine jako dobro. No, za promjenu stanja stvari, trebat će puno više od jedne palme iz Cannesu. I mnogo *svjedoka* koji odbijaju šutjeti.

СТО ГОДИНА БРЕТОНОВОГ МАНИФЕСТА

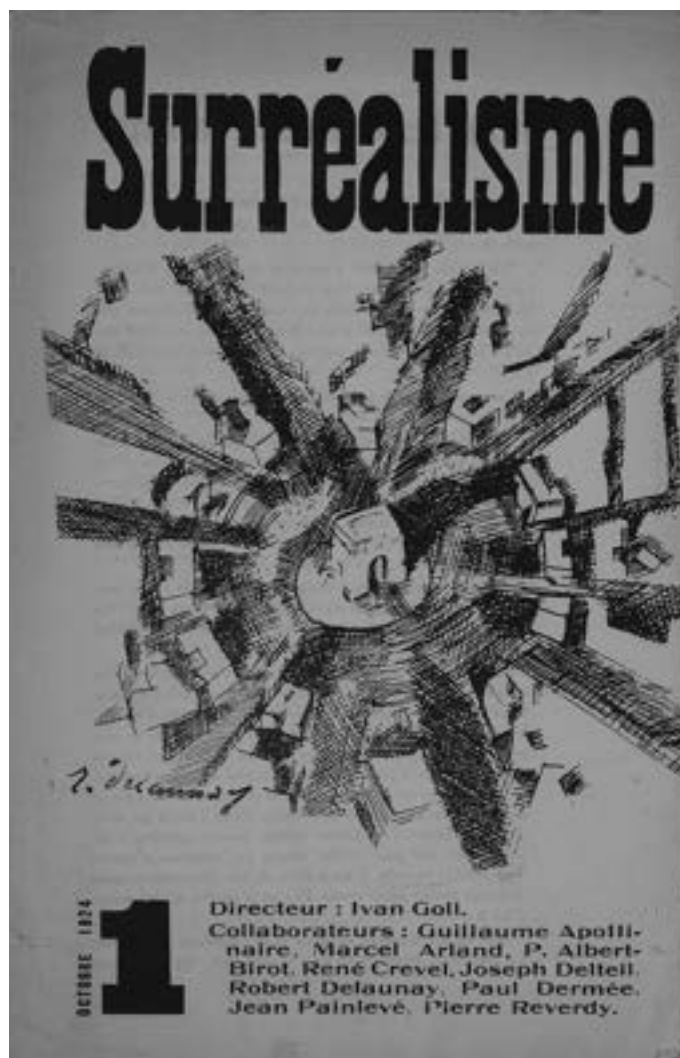
ВЕК ЈЕДНОГ
ЛЕТА

Разлози за скициран и наговештен, него целовито описан однос који надреалисти имају дају се свести на оно што карактерише све националне књижевности које су настале и обновиле своју самосталност на простору некадашњег српскохрватског језика: поступно, но доследно, и неумољиво, брисање свега југословенског, а нарочито лево-комунистичког из наслеђа националне културе

пише: **Марјан Чакаревић**

Понекад се чини да се о београдском надреализму и његовим највиђенијим представницима до пре неку деценију знало све и да је њихов књижевни и културноинституционални утицај био толики да је сасвим природно, па на неки начин и примерено, што се данас више не зна готово ништа и што читава та плејада песника у књижевној јавности једва да се и помиње. Символички врхунац идеолошко-политичког противудара, који је уследио здесна практично одмах после Титове смрти, најјасније се могао видети почетком деведесетих година, и то – на Ђубришту, у контејнерима око београдског трга Славија. Ту је, наиме, завршио део заоставштине Марка Ристића – међу свим надреалистима далеко најомраженије фигуре у такозваној књижевно-политичкој чаршији, чија црна слава до данас сија неутуљивим сјајем.

Давичова судбина изгледа нешто боље: упркос свему, он се и даље сматра за једног од највећих и најутицајнијих српских песника прошлог века, али чини се да је мало ко задовољан таквом књижевноисторијском хијерархијом. То потврђује и чињеница да је након његове смрти, осим једног недовршеног рукописа из заоставштине, објављеног средином деведесетих, до данас штампан свега један избор из његовог огромног

песничког опуса. Тек сада, скоро па дословно у данима када настаје овај текст, код београдског Контраста објављен је обиман двотомни избор из Давичове поезије, као прво репрезентативно издање овог песника у последњих више од тридесет година. Као да му се ни дан данас не опраштају три Нинове награде (нико није рекао који су то велики романи управо у те три године остали пређутани и ненаграђени), као и кулоарска обадања о љубомори спрам млађих, талентованих песника, иако се зна да је мало ко у историји наше књижевности толико младих песника и писаца помогао, објавио и афирмисао.

Рекло би се да из читавог тог „сјајног друштанцета“ највећи углед данас ужива Душан Матић, али никако као надреалистички и авангардни песник – напротив, тај се део његовог опуса по правилу игнорише – већ управо по свом каснијем одмаку од радикалних песничких пракси и приклањању класичнијем изразу, а и зато што је био учитељ младих песника и писаца педесетих година (Бора Радовић, Јован Христић, Велимир Лукић, Бора Ћосић).

Када је реч о најужем језгру надреалистичког покрета, донекле је слична позиција коју имају и Александар Вучо и Милан Дединац. Они нису, попут Ристића, на подразумеваним црним списковима, али се

њихове књиге ретко прештампавају, или се уопште не прештампавају, и нема говора, барем за сада, ни о каквим издањима целокупних дела, каква би писци тог значаја несумњиво заслуживали. Разлози за овај више скициран и наговештен него целовито описан однос и статус који надреалисти појединачно, те, следствено томе, и као уметничка група имају – могу бити различити, али се, овако или онако, дају свести на оно што карактерише све националне књижевности које су настале и обновила своју самосталност на простору некадашњег српскохрватског језика: поступно, но доследно, и неумољиво, брисање свега југословенског, а нарочито лево-комунистичког из наслеђа националне културе.

Симболички врхунац идеолошко-политичког противудара, који је уследио здесна практично одмах после Титове смрти, најјасније се могао видети почетком деведесетих на ђубришту у контејнерима где је завршио део заоставштине Марка Ристића

У том процесу Милан Дединац је прошао са најмање озледа. Чини се да његов опус и јавно деловање никада и нису изазивали неке посебне контроверзе, па је тако у књижевној историји остао упамћен као најизразитији „лиричар“ међу надреалистима и настављач такозване стражиловске линије српске поезије. Потоње одређење, иако понекад академским критичарима служи да пренаглашавањем заглаваности у звезде и лежања на трави прикрије аутентичне мушке болове и крике, подразумева неку врсту „основне“, „чисте“ лирике, онај тип израза који је ослобођен од натруха свакодневице, а нарочито оних друштвено-политичких. Штавише, чини се да је од свих песника надреалистичког круга Дединац најдаље отишао у поступку свођења поезије и певања на најосновније, ако се тако може рећи – најужније мотиве. О томе је писао Винавер у тексту „Птићи ждраловићи“ још 1925, дакле након што је Дединац објавио свега неколико песама и одломке из циклуса *Зорило и Ноћило певају* (тада још увек под именом „Зорило и Лоритја“): „Милан Дединац patio је од развејаности материје. Ништа се није држало. Случајније од случаја речи су се ређале, да их збрише свака ћуд долебделог поветарца. / Дединац је најзад потражио спаса у речима простим, у појмовима свакидашњег живота. Они су му спас. У њима има – како он наслућује (и поред употребе вековне) – оне поезије праве за коју не треба ни ритмова, ни сликова ни какве психологије. / Те су речи: *отац, мати, сестра, кућа, дом, брат* и друге. Дединац ређа те речи и мисли да је постигао велику поезију. Његова је илузија у томе да

је он свој чисто лични спас – схватио као спас песнички и свепеснички, спас своје поезије и целокупне поезије. / Око тих искрених речи хтео би Дединац да кристалише своје ваздушне песничке празнине. / Али остају голе речи, дирљиво старинске, бесциљно узбудљиве.“

Сам Дединац је пак о стваралачком процесу говорио следеће: „Увек ме више привлачило оно што претходи једној уметничкој творевини но крајњи резултат. Без наде да ћу ишта тиме постићи, нисам ли ја највећи део свога рада на поезији провео у покушајима да докучим шта ми казују они надахнути тренуци, туђи или моји, који изненада присиле песника да узме перо у руку како би их што спонтаније, што истинитије записао, и зар се, у ствари, већ деценијама не упињем да бар колико-толико прозрем замрачене области стваралачког процеса који настаје под притиском таквих момената и траје до оног часа кад се дело откине од свог творца и почне да живи спонтаним животом? Увек су ме више занимала песникова истраживања на који ће начин да искаже оно што језика нема; више писање, стварање, мање сам плод. Колико сам само пута изненађивао себе при таквим испитивањима, прилично залудним, а како се опет ретко затицао са штампаним делом у руци, увек туђим, никада својим! И није, чини ми се, нимало случајно – баш због тог скоро бездужног неинтересовања за текст који се једном одвојио од мене – што никад нисам знао напамет ниједну од својих песама и што ми се редовно дешавало, када бих јавно читао, да их увек тако незналачки срочем као да се у томе часу први пут упознајем с туђим, непознатим речима.“

Ове песникове речи треба схватити крајње озбиљно, јер их само дело потврђује: *Јавна птица* (1926, 16 страна), *Један човек на прозору* (1937, 16 страна), *Песме из дневника заробљеника број 60211* (1947, 60 страна), *Од немила до недрага* (1957, 320 страна, обухвата све три претходне књиге), односно, како је Марко Ристић тачно приметио у тексту „О поезији Милана Дединца и о нашој младости“: „И библиографски податак може бити речит: овај нам сведочи о једном виду драме поезије, о знаку изједначења те драме, тог постојања поезије са постајањем једног људског бића коме је поетско изражавање унутрашња нужност“.

У наведеном огледу Ристић с правом примећује да је књига *Од немила до недрага* „једно велико поетско сведочанство“. Збиља, без ове књиге, чини се чак и више него без *Јавне птице*, која је свакако најпознатије и најважније Дединчево дело, наше разумевање овог песника и његовог опуса било би потпуно другачије, и сасвим извесно би га, временом, изузело из надреалистичког наслеђа, као његовог основног књижевноуметничког круга. Света Лукић у предговору за Нолитово издање сабраних Дединчевих песама (1981) књигу *Од немила до недрага* прибраја корпусу жанровски полиморфних дела која се у српској књижевности појављују педесетих година, каква су *Итака и коментари* (1959) Милоша Црњанског, *Багдала* (1954) Душана Матића или Ристићев *Предговор за неколико ненаписаних романа* (1953), али је пореди и са *Зрелим добом* Мишела Лериса и Пастернаковом *Заштитном повељом* (вреди поменути и нека каснија дела: *Песму тишине* Стевана Раичковића и *Дневник Затвореника у ружи* Драгана Колунџије, песника чији формативни период управо јесу педесете године). Нема сумње да би се бројне паралеле могле повући међу свим наведеним

делима, па ипак *Од немила до недрага* јесте сасвим специфична врста песничко-аутобиографског документа са којим не само читаво његово уметничко дело, које је практично целокупно садржано у тој књизи, него и његов живот добијају другачије значење. Када се ово каже, мисли се пре свега на обиман уводни текст, у којем песник објашњава своје разумевање поезије, као и на текстове који претходе свакој поетској целини, а који понекад бацају битно другачије светло на ту поезију. Издавајући Рембоа као једну од најважнијих фигура модерне поезије, Дединац се посебно задржава на чувеним речима „ЈА је неко други“: „Знали смо, а томе нас је опет он учио, да ‘ЈА је неко други’ и да, према томе, ‘ако се бакар пробуди трубом (као труба), то ни најмање није кривица до њега’, па смо покушавали, ослањајући се на многострука значења која смо придавали тим речима, да откривамо све нове тајне постанка *Илуминација*, али, у најсрећнијим часовима, и да будемо у себи самима глас оног *другог*, да ослобађамо и одгонетамо његова дубока шапутања. Песник *ван себе*, изван себе, није ли у ствари – за нас је већ био – неко други. А корак само даље, и он је постајао ‘цвет, звер, камен, звезда’ – како је Новалис говорио за свога Хајнриха фон Офтердингена.“ Ово је изванредно важно место за разумевање Дединчеве поезије: песник је увек неко други, увек у покрету преображавања, и сва туга и немоћ овог песника, сви грчеви и понори, о којима толико говори у овим текстовима, тај усплахирени, загрцнути ритам, који се нарочито успешно уобличио у *Јавној птици*, произлази из неухватљивости те сопствене другости, из немоћи да се тај други ЈА, ЈА који ствара, ЈА песник – разуме, али и непрестаног напора, колико год узалудан био, да се до њега досегне. Због тога есејистичко-биографске текстове из Дединчеве Књиге (сасвим у малармеовском значењу овог појма) не треба посматрати само као путоказ за разумевање „основне“ његове поезије већ и као *друго* те поезије, и то управо у горе наведеном рембоовском смислу. Тако најраније Дединчеве песме („Моћ простора“, „Вартоломејска ноћ“, „Црвени круг“ и „***“ (Крвови ГРДНИХ касарна на ветру се шире)“, из циклуса касније насловљеног *Зар зора већ? – Зора!*), које представљају школске примере велеградског експресионизма из епохе око Првог рата, након читања текстова који им претходе, постају поезија „заковитланих градова халуцинантних пејсажа, биоскопа, зора на мору“, односно одјек оног израза који су на самом почетку двадесетих година прошлог века најсугестивније изразили Црњански, Крлежа и Винавер. Једнако тако, песме из циклуса *Зорило и Ноћило певају*, које на својој основној равни обнављају романтичарско искуство у послератној поезији, након читања приче о Бранку Радичевићу и, нарочито, о Растку Петровићу и његовом злопаћењу, самомучењу да пронађе прави ритам, којим би што аутентичније исказао тело, односно представио поезију као телесни чин, добијају авангардније, револуционарније димензије, постајући побуна против бајате четвороугаоне лирике и, уопште, против дотадашњих поетских конвенција.

У овом циклусу, који јој непосредно претходи, а по речима самог песника настаје заправо у исто време, јављају се мотиви од којих ће 1926. настати „анти-поема“ *Јавна птица*. То су места у којима се појављује како сама птица: „Ја у свакој ноћи слушам једну птицу / па је заборавам кад отвори крила (...) Незнанко, / да ли си се из сна тргла / кад

птица моја заћути?“ (*Песме раног устајања*, 5) или „Из заболелог гнезда / гле, птица! / па опет мир“ (8), али и, нешто скривенија, тајанственија, она места где се појављује неименована „она“, која се рађа из магле, некакве језичке пене, и претвара се до краја песме можда у драгу, или сенку, или чак алу, алушину (*Ноћна врачања*, 3), која прети својом чудном силом и тамом, да би до зоре, односно до последњег стиха, и она постала птица.

Милан Дединац је прошао са најмање озледа. Чини се да његов опус и јавно деловање никада и нису изазивали неке посебне контроверзе, па је тако у књижевној историји остао упамћен као најизразитији „лиричар“ међу надреалистима

Тако је настала, и још увек настаје, најпознатија птица српске књижевности, поезија сâма. Птица, савршено апстрахована, стилизована и лако замислива као мотив на дечјим цртежима („али неке *апсолутније* деце“, како би рекао Душан Матић), Дединчева јавна птица постала је универзални стваралачки симбол, а истоимена поема један од првих песничких текстова код нас посвећених у целини сâмом креативном процесу. Али и не само то: *Јавна птица* је уобличила све оне трептаје, немире, од среће и од сна, сав узбуркани и горки универзум младости, те дакле и потрагу за савршеном, идеалном драгом, немоћ да се досегне апсолутна поезија, дакле све оно што обележава сваку генерацију нових уметника, а нарочито ову којој је песник припадао. Отуда одушевљени, ретко надахнути прикази, које су тада написали Матић и Марко Ристић. Као и у свим правим критикама, пишући о *Јавној птици*, ови Дединчеви сапутници и саборци писали су дакако у првом реду о себи, потврдивши тиме да је поема и њихова, колико и песникове. Није стога нимало случајно што Дединац у тексту који у књизи *Од немила до недрага* претходи *Јавној птици* даје подужи цитат из Бланшоовог текста о нехотимичној поезији: „Чињеница је да је, скоро одвајкада, поезија тежила да се одвоји од воље песника, да га негира као повлашћеног посредника, да се сама обзнани у његовој одсутности, као да би јој било довољно, за опстанак, ако би само постојао скуп људи и речи на располагању. Овај захтев поезије одвећ је постојан да би му се могао порећи озбиљан значај. Може се наравно у њему видети нека врста величања вредности уметничког стваралаштва. Као што се одувек песма приказивала као резултат заноса, то јест дејства једне неприродне делатности, исто је тако било тенденција које су ишле за тим да одузму право власништва над њом ономе који је мислио да се може сматрати њеним јединим господарем. Поезија у суштини не

припада песнику, јер је везана за једну стварност која га бескрајно премаша; поезија је оно што се може створити, а да притом онај који је то створио нема над њим ни најмање право.“ Читав овај одломак са наводом из Бланшоа Дединац је у књизи *Позив на путовање* избацио из свог текста (који је ту добио наслов „Белешке и дневник о *Јавној птици*“). Да ли се радило о страху да Бланшоове речи превише тога прецизно описују, а због чега магија поезије хлапи, тек, Дединац у новој, прочишћеној верзији овог текста оставља само фрагменте који су по свом изразу ближи поезији, а мање њеном тумачењу.

Постоји неколико разлога због којих је *Јавна птица* не само најуспелије Дединчево дело, што је и он сâм више пута поменуо, него и једна од најзначајнијих поема модерне српске књижевности. На првом месту, реч је о сасвим модерном, децентрираном песничком субјекту; у тексту има мноштво такозваног тамних места, недоречености, мотивских слепих улица које потрагу за јавном птицом воде истовремено у разним правцима, тако да није до краја јасно ко је трагалац, а ко тражено, уопште узев, мутно вишегласје, у коме се јавља и Зорило из претходног лирског циклуса, али и друго лице („Ти“), или друга лица. Потом, не само смена стиховних и прозних облика, која сама по себи представља нову форму (само ју је Растко Петровић користио пре Дединца), него ритам који је неупоредиво модернији, узбурканији, са мноштвом синкопа, такав да практично свака строфа, или сваки одељак представља специфичну и аутентичну ритмичку целину. На крају, а што је претходно већ образложено, тематизација свега онога што би се могло именовати као вечито друго, неухватљиво и непојмљиво, што постоји и опседа сваког од нас, односно поезија и процес уметничког стварања, све то заправо постаје велика тема поезије тек после Другог светског рата, а нарочито од обнове авангарде крајем шездесетих година, па све до данас.

Након *Јавне птице* Дединац је објавио још два значајна поетска текста. Први од њих јесте поема *Један човек на прозору*, објављена у часопису *Наша стварност* септембра 1937, за коју су, у том броју, дали неку врсту гаранције Душан Матић и Коча Поповић, рекавши да песник није хтео да песмом пружи опис једног догађаја, већ „одјекивање“ тог догађаја у њему. У *Једном човеку на прозору* песников ангажман постаје нешто наглашенији. Све оно што је у дотадашњим песмама опстојавало на рубовима, црне силе које су претиле лирском јунаку, сада постаје упадљивије (ветрови, црно Сунце, зраци-игле), иако далеко од било каквог недвосмисленог именовања. У уводној белешци о настанку ове поеме песник каже: „У времену чију је злослутно-туробну атмосферу свакога дана раздирала избезумљена и бесомучна дрека једног надувеног, мегаломанског страшила које је, гигантском армадом заслепљених кондотијера, већ постројених у бојне редове, и баснословним арсеналом свих врсти оружја, претило уништењем читавим народима и зарицало се да ће истребити са лица земље све оно што не буде хтело пред њим да се поспе пепелом (...); у једном таквом изопаченом, подивљалом времену и у једној земљи, земљи југословенској, жалосно разваљеној, духовно потлаченој, материјално упропашћеној – где је свакоме ко је иоле оштроумније расуђивао морало бити јасно да се свуда око њега, око његове домовине, грозничаво и ужурбано врше последње припреме за ратно клање какво

човечанство, у својој не много ведрој повести, није дотад видело – ко, ко у једном таквом времену и у таквој једној земљи није био присиљен да озбиљно провери – ко зна по који пут – све своје могућности за дане који га очекују? (...) па и песник тај на прозору који је дисао туђим дахом, дахом других људи, а својим хранио и лишће и траве (...) и он је, у ствари, хватао себе и ухватио се у тој песми и на том прозору у једном од таквих неподношљивих обрачунавања са самим собом, а његова поема неминовно примила неке боје те епохе: призвук пригушена револта, врели дах нагомилане мржње, вапај и тежину безнадних тужбалица.“

Постоји неколико разлога због којих је *Јавна птица* не само најуспелије Дединчево дело, што је и он сâм више пута поменуо, него и једна од најзначајнијих поема модерне српске књижевности

Са друге стране у књизи *Песме из дневника заробљеника број 60211*, објављеној убрзо после Другог рата, као једно од првих уметничких сведочанстава о логорском искуству, Дединац осваја потпуно нове просторе у својој и српској лирици уопште, управо својом основном тежњом да буде, односно да остане песник. Иако је реч о најгорим људским искуствима века, његов лирски јунак успева да сачува достојанство поезије, никада не запада у идеолошке осуде, а имао би сва права на то, већ песнички „неутрално“, дистанцирано описује логорску свакодневицу, снове, дијалоге које у машти води са женом, најпростије затвореничке послове и наде, чиме, на једном дубљем плану, његов хуманизам тријумфује још убедљивије.

Песнички текстови које је написао после *Песма заробљеника*, малобројни уосталом, не доносе ни у тематском, а нарочито у формално-поетичком плану ништа ново, те тако Дединац, међу значајнијим надреалистима, остаје песник обимом најскромнијег, али истовремено и песник најзаокруженијег, најдовршенијег опуса. Било би сасвим погрешно мислити да је овај опус остао непознат и непрочитан: поред у овом чланку поменутих, о Дединцу су писали и бројни други писци и тумачи, почев од Радомира Константиновића, па закључно са зборником академских радова објављеним у Институту за књижевност у Београду 2014. Још важније од овога било је деловање песничко-теоријске групе *Caché* (Тамара Шушкић, Бојан Васић, Горан Коруновић, Владимир Табашевић, Урош Котлајић), која је у првој половини прошле деценије на новој српској песничкој сцени ревитализовала авангардна песничка искуства, са посебним упориштем у надреалистичком покрету. Ова група, али и неки други млађи песници показали су да још увек има ко да лети.

О ПОЕЗИЈИ ЕНЕСА ХАЛИЛОВИЋА

БАШТИНИК
И ЧУВАР

У генерацији позних седамдесетих не постоји комплетнија личност у српској књижевности од Енеса Халиловића. И међу песницима и међу романијерима, он слви за једног од најбољих. Али ту је и Енес приповедач, драмски писац, сакупљач загонетки, уредник, есејиста, новинар...

пише: Никола Живановић

У мојој генерацији, што ће рећи генерацији позних седамдесетих и раних осамдесетих, не постоји комплетнија личност у српској књижевности од Енеса Халиловића (Нови Пазар, 1977). И међу песницима и међу романијерима, он слви за једног од најбољих. Али ту је и Енес приповедач, Енес драмски писац, Енес сакупљач загонетки, Енес уредник, есејиста, новинар, учитељ креативног писања, баштиник и чувар песничког наслеђа, а од скоро и аутор ТВ емисија о поезији. Ипак, поезија је најважнији део његовог стваралаштва, па и када пише у некој другој форми, најчешће пише о поезији.

Прве две збирке Енеса Халиловића, мање су познате читаоцима. *Средње слово*, коју је објавио са непуних деветнаест година, има већ све оне особине које ће постати кључне за Енесово стваралаштво. То су пре свега јак осећај за битност онога што је саопштено, ерудиција, употреба историјских прича зарад налажења неког парадокса и скривене истине у њима, тежња да се буде поучан, склоност игри и каталозима, извлачење слика из стварности или из сопственог сећања зарад постизања ефектног коментара. Издвојио бих из ове књиге песму „Сан први“ у коме за лирским субјектом жури аргентинска дога, песму коју завршава парадоксом: „Непотребна је историја. Јалова учитељица.“ У књизи има и необичних слика попут оне из песме „Перје“ где: „Голуждраве кокошке носе чупава јаја.“ За овај првенац се може рећи да је већ сасвим зрела књига песама. Али необично је оно што се дешава са следећом.

Foto: Tamara Jurisić. 2021.

У књизи *Блудни парип*, написаној после четири године, Енес се окреће везаном стиху, и то доста успешно. Не само да пише песме у правилним катренима већ се вешто служи и сонетом. Па док је претходна књига, најављивала песника Енеса каквог данас имамо, ова обимна књига, од преко сто страна, показује и једну његову страну која је после тога остала запостављена. Може се, истина рећи да су ове песме помало старинске, па да се песник због тога окренуо од везаног стиха. Ипак, за прву књигу песама у везаном стиху, и још толико обимну, Енес показује изузетну способност да лако и брзо научи занат. Особина која ће му вероватно омогућити да створи оволико разнолико и богато књижевно дело.

Листови на води књига су која је Халиловића ставила међу најзначајније песнике своје генерације. Од те збирке његов глас постаје препознатљив, а он сам већ слви за младог класика. У песми „О Мастеју“ говори се о некоме писцу Валгију Руфу чији се син Мастеј удавио када је скочио у воду да спасе очеве елегике које је однео ветар. Анегдота коју би сваки песник радо цитирао, али Халиловић овде прави заокрет: „Да бар знамо какав је читалац био син му Мастеј, / Слутили би какве елегике / Згуби Валгије Руф.“ Неретко Халиловић користи овакве историјске бисере да на њима сазида песму. Намеће се поређење са Кавафијем, али постоји велика разлика. Док су код Кавафија у питању појединачне истине, па су ликови из његових песама као трагични јунаци, Халиловић претпоставља неку истину од које те приче као да

хоће да побегну. На примеру ове песме, види се како он у самој причи налази лаж, то да су песме самим тим добре зато што је неко умро у покушају да их спаси. Илустративна за ову књигу је и песма „Синови“: „И док спуштамо Џанка у гроб / опучи се грумен земље, паде на њега. // Не мари, вели гробар. Све је то чиста земља.“ На малом простору, Енес овде говори о сложеном осећању односа према мртвом телу вољене особе, али и понешто о ономе што је велика тема, како његових песама тако и прозе, а то је поглед старовременских људи на ствари на које ми данас, чисто разумски не можемо дати одговор. Енес се никада не приклања ниједној страни, и мекушност лирског субјекта и хладнокрвност гробарева су два пола људске осећајности и тек тако супротстављени једно другоме говоре нешто вредно песме.

Листови на води књига су која је Халиловића ставила међу најзначајније песнике своје генерације. Од те збирке његов глас постаје препознатљив, а он сам већ слови за младог класика (...)

У поеми Бангладеш ерудиција врца на све стране, али никако на уштрб чисте поезије. Па тако се ту налазе неки од најбољих Енесових стихова: „Сваки укусу увукао се у глад / као змија у рупу.“

Књига *Песме из болести и здравља*, мада донекле настављају поетику претходне, најличнија је од Халиловићевих збирки песама. Пре свега због поеме „Звездара“ у којој пише о сопственој болести. Духовит је почетак ове поеме. Када га докторка упита како се толико разболео, па му да савете шта да ради, да шета, да пише песме, он одговори: „Али докторка... ја пишем песме.“ Поново овде видимо Енеса који воли да разори истине. Посебно истине о поезији. Већ из песама које сам навео до сада види се да не сматра да је песма добра ако је неко спреман да умре за њу и да песма није лек. На много ће још начина Халиловић рећи шта поезија није, дајући кроз цело своје дело једну апофатичку дефиницију поезије.

Пошто је књига овенчана једном од највећих награда, хваљена и слављена, а како сам игром случаја о њој на промоцији и говорио, Енес ме једном приликом упита: „Не мислиш ли да је слабија од *Листова на води*“. Вероватно сам му одговорио нешто у смислу да је амбициознија, обимнија и самим тим може деловати мање ефектно од *Листова на*

води, у којој док је сада прелиставам видим да сам сваку другу песму штиклирао.

Није Халиловићу одговарао овај лични тон. Он је преовладавао у поезији тог времена и једнако су се и код њега и мене и других песника појављивале песме таквог духа. Тај дух никоме од нас није био по вољи, али Енесу изгледа понајмање. Следећа књига, *Зидови*, можда је његова најсложенија и најамбициознија књига песама. У поднаслову „Књига дискретне математике“ она се креће од песме са бројем –22 до песме са бројем 22., имајући нулу као неки зид између ове две половине. Свака од ових 45 песама има сопствени метод и форму. Најчешћи облик који користи је каталог. У неким песмама су чак и сви стихови нумерисани, као списак за трговину, што је већ користио у првој књизи песама, у другима су просто набрајања, какав је зид, какве врсте зидова постоје, наводећи зидове поименце, али и мртве метафоре у којима се та реч налази, као и шта све може бити зид. Међутим, Халиловић и овде убацује песме налик на оне које постоје у ранијим књигама, али их на суптилан начин везује за тему зида. Рецимо у песми „Простор у простору“ спомиње како је његов син нацртао линију и тачку: „Од јутрос гледам како Линија пролази поред Тачке. Гледам и мислим – то што се Никад нису додирнуле значи да се Никад неће додирнути. / Међу њима постоји тај страшни појам – Никад.“ Једна кратка песма „Мурум“ гласи: „Зар ово никада неће читати они који су умрли пре мог рођења?“, указујући на још једну врсту зида.

У поеми *Бангладеш* ерудиција врца на све стране, али никако на уштрб чисте поезије. Па тако се ту налазе неки од најбољих Енесових стихова: „Сваки укусу увукао се у глад / као змија у рупу.“ Поново ту има бизарних историјских прича. Рецимо о глумцу који када је играо Електру тражи да му за сцену где Електра нариче над урном преминулог брата, донесу урну са пепелом његовог сина. Отме се и неки аутопоетички исказ: „Пишите само колико може да се упамти“ или „Треба ми песма без метафоре“, који је можда покупио од Борислава Радовића.

Књига *Секвоја* враћа се краћим песмама као у *Листовима на води*, али сама песма „Секвоја“ један је каталог. А једна од најбољих песама је чак испевана у везаном стиху. Тако да је на неки начин ово рекапитулација свих поступака које је до тада користио. Песма „Играчке“ испевана је у терцинама, у којој се прича о италијанским војницима: „Када стигоше половином века / војници чисти, распевани, драги / пекли су рибе поред наших река, // из наших река, а понекад жабе, / у сваком часу љубазни и благи / штипкали су и цурице и бабе // весели, одани виолини / читали сонете Микеланђела, / пратили их Верди и Паганини;“. Ритам песме одговара веселој атмосфери која је описана. Зато обрт до кога долази у следећим стиховима, који не мењају ритам, већ се, како то код терцина иде, без предаха наставља на већ речено, делује шокантно: „ми, деца, боса, наивна и смела, / памтимо крај пута нађосмо играчке / (А чије душа играти се хтела, // јер играчке нам куповали нису) / плишане козе и плишане мачке / што експлозивом брижно пунили су // она без прста, он оста без ока, / неки место шаке добили куке... / сведочим – мало живих је сведока, // брише се спомен те плишане варке – / беше окупатор широке руке, / а сви су владали језиком Петрарке.“

ДУШКО ТРИФУНОВИЋ: БАЛАДЕ СА ЕСТРАДЕ, УДРУЖЕЊЕ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНУ МИСАО, БАЊА ЛУКА, АНТИКВАРИЈАТ РАМАЈАНА, БАЊА ЛУКА, 2024.

БРАНКО ПЕРИЋ: ДУШКО ТРИФУНОВИЋ: ПЈЕСМЕ И РАЗГОВОРИ, УДРУЖЕЊЕ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНУ МИСАО, БАЊА ЛУКА, АНТИКВАРИЈАТ РАМАЈАНА, БАЊА ЛУКА, 2024.

ВЕЗА ИЗМЕЂУ СЛОБОДЕ И ОПАСНОГ ЗАНИМАЊА

Обе књиге су својеврсни
временоплови, али уместо да
се листањем и ишчитавањем
Трифунровићевих одавно свима
добро познатих стихова и мање
познатих (ауто)биографских детаља
нађемо у сада већ тако далеким
„добрим, старим временима“,
та тешко заборављива прошлост
постаје део садашњости

пише: **Вуле Журић**

Жири за доделу Нинове награде је одлуком да седамдесети лауреат најутицајнијег књижевног признања на овдашњем културном простору постане Стево Грабовац и дефинитивно потврдио како је Босански Брод једно од важних места у историји српске књижевности. Пре писца романа *Послије забаве*, остварењем којим се из темеља мења парадигма регионалне (анти)ратне књижевности, из градића са босанске обале Саве су у канон српске књижевности приспели Воја Чолановић и Душко Трифунровић. Изузетност овог књижевног меридијана потврђује и место рођења Бранка Радичевића, који је пре равно два века на свет дошао на другој обали Саве, у Славонском Броду.

Душко Трифунровић је на ову коинциденцију шаљиво указао давне 1960. године у Сремским Карловцима, приликом свечаног уручења

Бранкове награде која му је додељена за дебитантску књигу песама *Златни куршум*.

„Морао сам да одржим говор“, Трифунровић се касније присећао те свечане (не)прилике. „Никад ми нико није сугерисао какав говор, шта да причам... Ја се досетим основног податка који сам знао – да је Бранко Радичевић рођен у Славонском Броду. С тим податком изађем пред такав скуп академика, професора, политичких радника. (Онда су политички радници стално били на приредбама.) Кажем им да ја нисам крив што сам добио награду, поносан сам на то, али пошто не знам да одржим говор, рећи ћу им шта знам. Знао да је Бранко Радичевић рођен у Славонском Броду 1824. године, а да је 1826. добио брата. Када је његова мајка била у другом стању, отишла је код своје браће у Вуковар. Њен муж, отац Бранка Радичевића – Тодор, био је цариник и он је остао у Броду. Жена му је отишла на пут, одвела дијете. Он је остао ту. Моја чукунбаба је била шверцерка. Шверцовала је сољу преко Саве и вјероватно је дошло до неког подмићивања између шверцерке и цариника... Они су се тако смијали... Били су одушевљени како сам ја нашао везу да сам ја чукунунук Бранка Радичевића...“

Комедијант случај је хтео да се двојица земљака и мимо песникове шеретске маште прво сусретну у репертоару или ти, како се то данас вели, на *плеј-листи* Здравка Чолића, да би напослетку Душко Трифуновић био сахрањен подно Стражилова, на гробљу изнад Сремских Карловаца.

Упоредо са заузимањем припадајућих им места у канону српске књижевности, творци *Ђачког растанка* и *Тајне везе* нашли су се и у окриљу народног бића. Отуда се, баш као и Бранкови, и многи стихови Душка Трифуновића једноставно *знају*, а наши људи се њима служе као општим језичким добром. То, међутим, чине махом мимо било какве потребе да све те свима добро знане песме потраже у књигама.

Упркос томе, или можда баш због тога, не јењава настојање наших издавача да штампају Душка Трифуновића. Тако су у издању бањалучког Антикваријата Рамајана, чеда Мирослава Гојковића, још једног *књижевног питомца* из Босанског Брода, током прошле и ове године објављене две Трифуновићеве књиге. Реч је о песничкој збирци *Баладе са естраде* и књизи *Душко Трифуновић: пјесме и разговори* Бранка Перића. Реч је о поновљеним издањима наслова који су својевремено објављени такође код малих издавача и чије је преостале непродате примерке могуће пронаћи једино на некој *дубљој* интернет пијаци.

И мада ваља поздравити сваку сличну издавачку акцију, одлука да се баш сада читаоцима понуде управо ове две Трифуновићеве књиге говоре о врхунском уредничком слуху за шири друштвени контекст

у ком читање стихова и сећања великог песника постаје истински културни догађај.

Обе књиге су својеврсни времеплови, али уместо да се листањем и ишчитавањем Трифуновићевих одавно свима добро познатих стихова и мање познатих (ауто)биографских детаља нађемо у сада већ тако далеким „добрим, старим временима“, та тешко заборављива прошлост постаје део овдашње садашњости.

Иако је *Тајну везу* написао пре сада већ више од пола века, Горан Бреговић је и данас свира на актуелној турнеји пригодничког Бијелог дугмета, а публика је здушно пева. Отуда то никако не може бити стара песма баш као ни што ово наше време већ одавно није ново. Јер, тако је и са већином „балада“ које је Трифуновић писао за музичаре, певаче и певачице забавне и рок музике. Сви они су, захваљујући и његовим стиховима, већ одавно неизбрисив део оног највереднијег што једна култура може да дâ. А колико је све то лепо и вредно сведоче управо поново објављене *Баладе са естраде*, међу којима ће читалац наићи и на песме као што су *Главо луда* или *Шта би дао да си на мом мјесту*.

Истина, Трифуновић кратке коментаре уз сваку од песама које су Здравку Чолићу, Бијелом дугмету, Јадранки Стојаковић, Индексима и многим другима обезбедили место у вечности боји сатиричним нијансама које универзалност његових стихова смештају у контекст одређеног тренутка и конкретног места. Али управо се у тој двојности крије суштина величине његовог подухвата.

„Један милиционар је одлазио у пензију“, почиње *објашњење Тајне везе*. „Био је чувар затвора. Сулејман Купусовић, садашњи директор драме у Сарајеву правио је филм за дипломски испит на Академији у Загребу. Питао је тог милиционара како му је било у животу. Овај каже – Гадно. Зашто гадно? Зато што сам остао у затвору 20 година... Јавили су ми да треба помоћи нашем пријатељу Сулејману да положи тај испит, треба да напишем пјесму која би филму додала – оно нешто, знаш... Знаш. Треба пронаћи тајну везу између свих нас и милиционара, између слободе и опасног занимања. Сјетио сам се сидра које тоне заједно са лађом онако криво, али недужно...“

Веза између слободе и опасног занимања је заправо оно за чиме је Душко Трифуновић у своме делу трагао током целог живота. Само што је, за разлику од многих других сличних њему, ту везу пронашао много пре него што је она увек помало романтичарска веза између народа који се хватају у Бранково коло опет постала тајна.

О томе се, између многих других важних ствари који се тичу и наших живота, може прочитати у Трифуновићевим разговорним мемоарима.

„Ја сам“, рекао је у одељку посвећеном распаду Југославије, „1968. године написао књигу о рату у којој има дефиниција ‘Ратују народи зато да се лакше учи географија’. Јер, како бисмо ми иначе и сазнали за неко брдо које је јако важно, како бисмо сазнали гдје је Сутјеска да није било рата онда, итд.“

За Стражилово знамо одавно. А за пропланак подно Стражилова знамо од 2006, када је на гробљу изнад Сремских Карловаца сахрањен Душко Трифуновић. Скоро двадесет година касније, његови стихови су више него икада израз наше слободе. И ми их певамо, што се понекад испостави као опасно занимање.

БОРБЕ ЛЕБОВИЋ: *SEMPER IDEM*, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2023.

ЗЛО ЈЕ УВИЈЕК ИСТО

Ријетка су књижевна дјела која могу, као *Semper idem*, на онај јединствен откривалачки начин одушевити искусног читаоца, налик оним кључним дјелима који су формирали његов књижевни укус

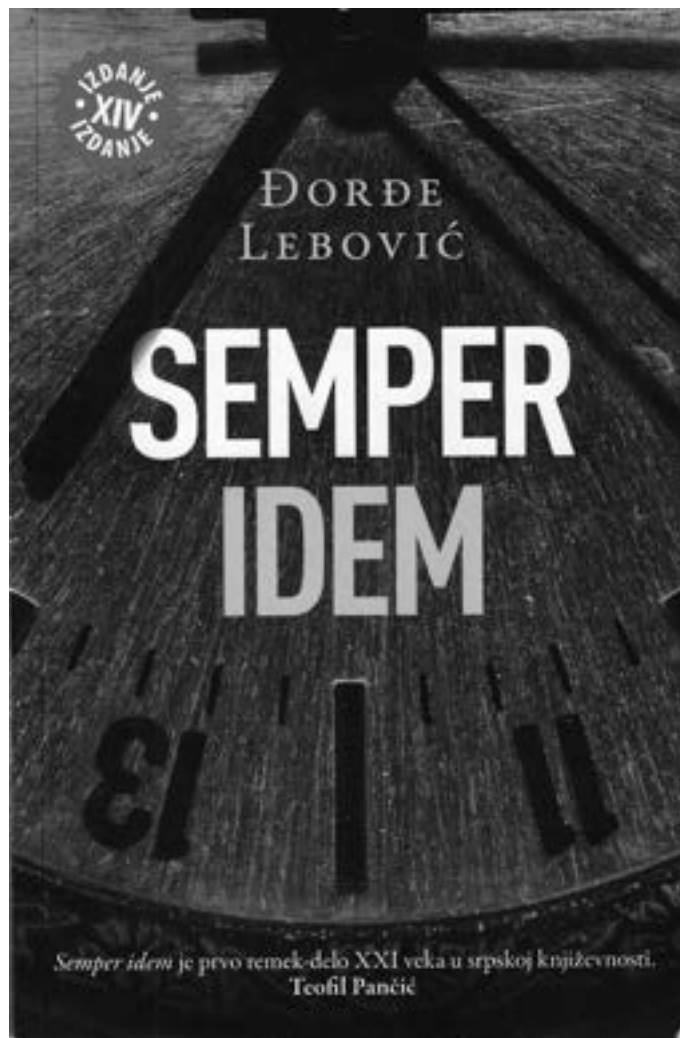
пише: Ђорђе Нешић

1.

*Зло је мучно садашње поднети,
Зло нас дивше пече у памети,
Будуће већ једе нас.
Дневне туге рађају сне худне,
А снi ноћни растуже нас будне.
Јесмо л' без зла који час?¹*

Одлично би роману Ђорђа Лебовића стајао као мото одломак антологијске pjesме Саве Мркаља о злу као константи људског друштва и постојања. Јер, управо је о злу ријеч у роману који носи назив према запису с торња евангелистичке цркве у Сомбору – *Semper idem*. На питање дјечака, наратора романа, баки Лаури шта значи натпис, она одговара да је зло увијек исто. И оно ће неминуовно доћи, најављено на самом почетку дјела да би у епилогу збрисало с романескне позорнице скоро све јунаке романа.

Ријетка су књижевна дјела која могу, као *Semper idem*, на онај јединствен откривалачки начин одушевити искусног читаоца, налик оним кључним дјелима који су формирали његов књижевни укус. Многи извикани аутори, свјетског угледа, остављали су ме равнодушним, понекад с прећутним признањем њиховој вјештини, али без жеље да их ишчитавам поново. Овај роман прочитао сам други

пут с истим одушевљењем као при првом читању, откривајући нове љепоте романескног ткања. За Ђорђа Лебовића сам чуо, прије свега као драмског писца, чије су драме игране широм Европе. Гледао сам и неке од филмова којима је био сценариста (*Валтер брани Сарајево*, *Девојка с Космаја*, *Мост*, *Конвој за Ел Шат*), али нисам ни слутио да ће тај аутор написати, како каже Теофил Панчић, *прво ремек дело XXI века у српској књижевности*, с чим се потпуно слажем.

Ђорђе Лебовић рођен је у Сомбору 1928. године. Дјетињство и школовање провео је у родном граду и у Загребу. Као петнаестогодишњак, с члановима породице, транспортован је у логор у Аушвицу, где је, уз Саксенхаузен и Матхаузен провео скоро двије године. Преживио је захваљујући, између осталог, знању њемачког и мађарског језика. По повратку из логора сазнао је да је остао без четрдесет чланова уже и шире фамилије. Из пакла логора, стар седамнаест година и тежак тридесет осам килограма, вратио се у Сомбор и наставио школовање,

¹ Сава Мркаљ, *Јао, јао, јао тристо пута*

а студије касније у Београду. По најавама родбине и познаника у раном дјетињству да ће постати писац, заиста је то и постао, вођен сазнањем да или све доживљено заборави, или да га запише. Заборавити није смио; записивати важне догађаје, мисли и сазнања научио је врло рано, исписујући *Плаву свеску*, документ чији ће записи бити инкорпорирани у ткиво романа. *Трагови морају остати*², објаснио је. Све што нам се дешава једном ће постати прошлост, и управо у тој прошлости треба да буде заувек сачувано.²

**По најавама родбине
и познаника у раном
дјетињству да ће постати
писац, заиста је то и постао,
вођен сазнањем да или све
доживљено заборави, или
да га запише. Заборавити
није смио**

Роман *Semper idem*, с поднасловом *Хроника једног детињства*, аутобиографско је дјело, али није аутобиографија. По току романескног времена, то је хроника, а тематски билдунгрман о одрастању дјечака у сусрет великом злу, фашизму, нацизму и холокаусту, којег аутор зове великим суновратом. Смрт је била бржа од ауторове намјере да доврши роман према жељеном плану. Дјело је тако остало недовршено, сврставајући се тиме у низ великих недовршених дјела као што су *Мртве душе*, *Процес*, *Јунак нашег доба*, *Омер паша Латас*...

2.

*Радује ме да лично искуство поделим с будућим читаоцима, и ако бих бар делимично подсетио на оно што стално заборављамо, гледано искуством старца, а детињим очима, био бих задовољан.*²

Композиционо Лебовић је роман замислио од четири велике целине, с четири или пет поглавља. Од раја до пакла почиње одрастањем у Загребу, у рајском окружењу мајке и дадиље, наставља пресељењем у Сомбор гдје стиче прва искуства насиља над другим и другачијим. Бива претучен у напуштеном винском подруму од стране њемачких вршњака само зато што је Јеврејин. То ће бити прво суочење са злом које ће кулминирати у великом суноврату. Пад у провалију на загребачкој Шалати и ударац у стијену симболички представљају изгон из раја. Већ као дјечак, наратор се суочава с губицима: губи породицу

разводом родитеља, губи омиљену дадиљу, најбољу пријатељицу, губи повјерење у људе. Свако поглавље завршава записом из Плаве свеске, који је у функцији коментара, епилога или запитаности над судбином јунака и свијета уопште. Записи су накнадна сјећања, исписана непосредно по одређеном догађају, или, чешће, неколико година и деценија касније. Ови записи драгоцјени су извор за тумачење ставова аутора према свему што га окружује, као питање или разрешење. Често је то запис искусног старца који прави баланс у односу на каткад инфантилна схватања дјечака наратора.

Цјелина *Сазревање* састављена је од пет поглавља, насловљених општим крупним појмовима с којима се сусреће дјечак у одрастању: правда, истина, доброта, љубав и смрт. Дјечак схвата да нема правде јер у Загребу вршњаци сурово и некажњено пребијају јеврејске дечаке, да се истина премеће у лаж, да из Њемачке стижу лоше вијести о погромима... Једино љубав у смрт се остварују у свом суштинском облику. Дјечак постаје љубавни гласник, стиче прва сазнања о тјелесним уживањима, а с друге стране, до њега допиру вијести о покољима у Пољској, у визији с дједом Јосефом јављају му се слике убијених...

Цјелина *Предсказање* сачињена је од четири поглавља названа по најважнијим јеврејским празницима: *Bar micva*, *Roš hašana*, *Seder Pesah* и *Jom Kipur*. Породица дјечака није била ортодоксна. Држали су до неких обичаја и обиљежавали велике празнике. У вријеме кад тринаестогодишњи наратор постаје пуноправни члан заједнице, историја се убрзава. Доноси се уредба о Јеврејима, поједини чланови фамилије селе се из мјеста дотадашњег живљења због притиска средине, у априлу 1941. Сомбор окупира мађарска војска. Слиједи ликвидације Срба и Јевреја, долазе вијести о злочинима усташа... Двјесто сомборских Јевреја бива послано у радне јединице на источни фронт, међу њима и дјечакови отац и очух. Од њих двјесто послје рата вратиће се само шесторица. Слиједи погром Јевреја у Београду, новосадски ледени дани... Почиње велики суноврат.

Дјечак доживљава прву љубав у лику кћерке пуковника мађарске обавјештајне службе, коју овај окрутно прекида. Наратор има визију очеве смрти која ће бити званично објављена два мјесеца касније. Дјечак на трен налази утјеху у православној цркви. У визији с дједом Јосефом јављају му се апокалиптичне слике барака у Аушвицу. Ускоро је и сам регрутован у јеврејски радни одред, а недуго потом, скупа с члановима породице, једним од посљедњих транспорта, интерниран у Аушвиц. Тамо ће преживјети стицајем околности као стаклорезац. Биће свједок звјерстава нациста над Јеврејима и учесник у ликвидацији логора, с циљем прикривања трагова, пред њемачку капитулацију. По повратку кући, затиче само брата и тетку Стевана, којег је спасио *случај комедијант*. Дјечак накнадно сазнаје детаље смрти мајке, тетке, дједа, баке...

3.

У драми не може бити споредних догађаја. Све је важно.

² Цитат из *Плаве свеске*

*Море се мења од једног каменчића. Тако је у позоришту, а ни у животу није друкчије.*³

Лебовић је исписао свој роман као лабуђи пјев, али и као орус тапнут свог стваралаштва. Деценијама је трагао за приступом и изразом достојним теме јер *страхота није књижевна конструкција, она превазилази машту.*⁵ У својим раним приповијеткама, расутих по часописима и објављених тек постхумно, под називом *Анђели неће сићи са небеса*, Лебовић пише реалистички о логорским темама, приказујући експлицитно сав ужас зла и пакла који су створили људи људима. Директан је и у многим својим драмама које говоре о холокаусту (*Небески одред, Викторија, Халелуја, Војник и лутка*). Исписивање драма и рад на филмским сценаријима створиће од Лебовића врхунског мајстора дијалога. Други важан аспект за будућег аутора романа *Semper idem* је бављење дјелима Јакова Игњатовића. Лебовић је драматизовао неколико Игњатовићевих дјела створивши драме *Долња земља* (Милан Наранџић, Појета и адвокат, Патница) и *Сентандрејска рапсодија*. Од Јаше Игњатовића могао је научити како се даје слика епохе и како се граде упечатљиви ликови. Управо ове двије карактеристике, поред ванредног приповједачког умијећа, су главни квалитети романа *Semper idem*. Мултинационални, прашњави, малограђански, а опет привлачни Сомбор⁶, као питоми средњоевропски град, сјајна је позорница за осликавање епохе тридесетих година, кад се фашизам и нацизам појављују прво на далеком хоризонту, а потом све ближе, све до великог суноврата. Ријетко је који романописац био кадар да створи читаву галерију ликова који се заувјек памте, као Јаков Игњатовић. Сличну способност има и Ђорђе Лебовић. Његов роман обогаћује нашу књижевност с неколико десетака ликова који се не заборављају, од чланова породице, до школских другова, професора, комшија, градских оригинала и луда.

Од ликова романа специфичношћу се издвајају дјед, очев отац, који је умро давно прије нараторовог рођења. Он представља везу дјечака с митским и оностраним, с Кабалом и води га кроз привиђења која антиципирају догађаје. Догађаји су најчешће трагични: предсказање нечије смрти, или виђење будућих апокалиптичних сцена у логору. У том тамном кругу је и смрт, оличена у каменоресцу који клеше ликове будућих покојника. Равнотежу хтонском даје исказ наратора који каткад одише наивношћу ради хуморног ефекта, чиме је прожето читаво дјело:

*Добио сам нову баку. Није купљена, баке се не могу куповати. Сазнао сам то од тетке Паулине, још док сам живео у мом рају, чуо сам како каже мојој мајци: Мене неће моћи да купи ниједан мушкарац. Још исто вече питао сам где се купују тетке. Зачудила се, рекла је само: Боже, свашта.*⁷

Носиоци хумора су и поједини ликови романа. Најупечатљивији су

тетак Стеван, с којим се наратор учи апсурду, гротесци, вицу, доскочици. Специфичан је тетков хумор с маоцеунговским исказима, типа: *Дупе је увек дупе, а глава може да буде и дупе и глава, или Како год да те окрену, дупе ти је увек позади*. Занимљиво је да тетка Стевана вици и упропаштава и спасава. Због вица испричаног куму, у доба мађарске окупације, бива осуђен на седмогодишњу робију која га, испоставиће се, спасава слања у сигурну смрт на источном фронту. По повратку с робије, послје рата, тетак се на спектакуларан начин свети куму, причајући му виц о новој комунистичкој власти. Упечатљив лик је и дјед Адолф, мајчин отац, најтачнији дијагностичар породичних и друштвених односа:

*Прозори теткиног стана, који је, наводно, личио на музеј, гледали су на споменик бану Јелачићу. Кад погледам кроз твој прозор, стално видим коњско дупе, зачикавао је деда Адолф сестру своје покојне жене. Са мог се прозора бар нешто види, а кроз вој пенџер у Сомбору ништа се и не назире од силне прашине, одговорила је тетка надусито.*⁸

Дјечак је падом на загребачкој Шалати изгубио илузију дотадашњег раја, али је у његов живот као спасилац ушао потоњи очух Андрија Бухвалд, чије презиме дјечак од миља преводи буквално – Млатишума. Једини смисао очуховог живота је био да воли дјечакову мајку. Андрија Бухвалд преноси дјечаку занимљиву животну филозофију: *Слобода није у томе да човек може да ради оно што хоће, већ у томе да не мора да ради оно што неће*.

У визији с дједом Јосефом јављају му се апокалиптичне слике барака у Аушвицу. Ускоро је и сам регрутован у јеврејски радни одред, а недуго потом, скупа с члановима породице, једним од посљедњих транспорта, интерниран у Аушвиц

Роман трагичног исхода прожет је сјајним хумором који држи баланс тешкој теми. Свјетлост на крају ипак побјеђује таму, у складу с хасидском изреком *Светлост има једно велико око, али тама има хиљаду руку. Тама влада с времена на време, а светлост је господар вечности!*

Наратор је свим драгим и ишчезлим особама, након што је насилно угашен њихов овоземаљски живот, додијелио имена најсјајнијих звијезда у појединим сазвијежђима сјеверног звјезданог неба, створивши тако јединствену галаксију у свемиру, као што је *Semper idem* јединствени роман српске књижевности.

³ Ђорђе Лебовић, најаву романа у интервјуу

⁴ Ђорђе Лебовић, *Semper idem*, Лагуна, Београд, 2023. (исказ дјечаковог оца)

⁵ Сава Бабић, *Дијалогски лук Ђорђа Лебовића, Летопис Матице српске* 484-4, Нови Сад, 2009.

⁶ Ђорђе Лебовић, *Semper idem*, Лагуна, Београд, 2023. (Красан предео, масна земља, добра

вина, питоми људи. Шта би хтео више? Дјед Адолф, стр. 6–7)

⁷ Ђорђе Лебовић, *Semper idem*, Лагуна, Београд, 2023., стр. 52.

⁸ Исто

МИРКО ВУКОВИЋ: *ШИПАК ИЗ ПРЕБИЛОВАЦА*, БАШТИОНИК, БАЊАЛУКА, 2023.

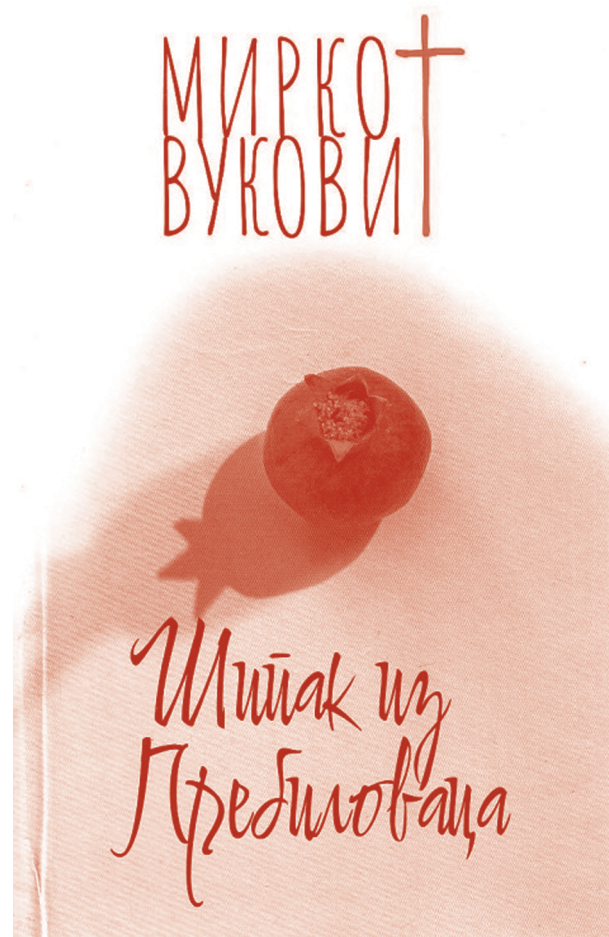
ПЛОД НИКАО ИЗ КРВИ

Ако је књижевност једног народа огледало његове културе, *Шипак из Пребиловаца*, који је зрио читавих седам година, напоскон нам показује зрелост наше културне и књижевне свијести да оно што је Шантић назвао *ранама рода свога* преведе у умјетност од које ране зацељују, а ожиљци добијају смисао

пише: Горан Дакић

Прије тринаест или четрнаест година Мирко Вуковић је на *Чучковим данима* у Хан Пијеску говорио пјесму *Просвештеној Јевропи* која је посвећена злогласној „жутој кући“, пјесму која ће касније постати дио књиге посвећене Косову *Сјевер над безданом*. Пјесник је тада казао два или три стиха, а потом је стао; затим наредна два-три стиха, па је поново застао... Изгледало је, за тренутак, да неће стићи до краја, јер је оно што је написано било исувише болно и исувише живо за онога који је говорио. Никада ни прије ни послје нисам видео пјесника који је таквим и толиким интензитетом проживио оно што је написао. И тада је било јасно да су Косово и страдање српског народа на Косову Вуковићева *незацијељена рана*. Од истог је материјала и од истих хармонија саздан и његов роман *Шипак из Пребиловаца*.

За *Шипак из Пребиловаца* могли бисмо рећи оно што је Милан Ненадић одговорио када су га питали колико дуго је настајао *Венац за Гаврила: Једне ноћи двадесет година!* И сам је Вуковић у неколико наврата истицао да је *Шипак из Пребиловаца*, тачније његов сржни дио, настао за дванаест дана и исто толико ноћи. Писац је као у грозници, по повратку из Пребиловаца, гдје је говорио о књигама Тихомира Левајца и Милана Тасовца, исписивао страницу за страницом, поглавље за поглављем, причу за причом, а након тога је услједило седмогодишње глачање, седмогодишњи *фини радови*. Вуковић се трудио да сачува што више од онога што је видео, чуо и доживио на *страшном мјесту*, у Пребиловцима, који су два пута у свега педесет година пострадали.

Поезија, казано је раније, памти и оно што историја заборавља, а већ сада је више него јасно да *Шипак из Пребиловаца* иде у ред најбољих романа који говоре о српском страдању.

Вуковићев роман је својеврсна нелинеарна аутофикција која има три наративне равни, три временска тока: у једном се говори о злочину који се догодио између 6. и 11. августа 1941. године када су усташе побиле 826 Срба; други је посвећен разарању Пребиловаца 1992. године када су спаљене многе кости српских страдалника; трећи је укотвљен у пребиловачкој садашњости, у напору појединих да очувају сјећање на погром који је задесио Србе у јужној Херцеговини. Та три временска тока се преплићу, извиру један из другог и увиру један у други, творећи непрекидну и вјечну причу о незапамћеном страдању. У том преплитању нема сувишних корака и кадрова; шав је непримјетан, самим тим и изузетан. Прошлост непрестано одјекује у садашњости, садашњост се исцрпљује у прошлости.

Ипак, оно што понајвише оставља утисак на читаоца није разарајућа фактографија која кроз интертекстуалне уломке подржава романескно ткиво, већ управо пишчево умијеће да о прошлости говори кроз призму садашњег тренутка; умјесто да прошлост оживљава из свог *сада* и *овдје* (што је, увијек, испостави се, залудан посао) он, заправо, садашњост гради на темељима прошлога, дајући пуноћу значења флоскулом *сјећању које живот значи*. Кроз лик Аце Драгичевића, који у сваком тренутку инсистира на томе да својим гостима покаже везу

између онога што су Пребиловци били и претрпјели некада и онога што данас могу да буду, Вуковић кроз читав роман потенцира неминовност побједе живота над смрћу. Не кроз заборав и пренебрегавање, но управо кроз пуну свијест о томе како се лако свеукупна историја људског постојања до нашег тренутка претвори шаку пијеска чија зрнца клизну кроз прсте док гледамо кроз њих. *Шипак из Пребиловаца* Вуковићев је покушај да скупи прсте, испреплету их, баш као што плете фактографију и фикцију, свједочанство и молитву, ауторске коментаре и референце из савремене културе, чинећи од њих сигурну мрежу за прикупљена зрнца историје.

У Шипку из Пребиловаца активирани су многобројни постмодернистички поступци. Вуковић је више него вјешт приповједачки стратег: он кости сопствене интимне приче спушта у јаму у којој почивају кости пребиловачких мученика

У *Шипку из Пребиловаца* активирани су многобројни постмодернистички поступци. Вуковић је више него вјешт приповједачки стратег: он кости сопствене интимне приче спушта у јаму у којој почивају кости пребиловачких мученика. Писац сопствено сјећање уграђује у колективно памћење. У том уграђивању присутни су многи и оновремени и ововремени свјedoци, а из црнине *Сугубости* јављају се они који су преживјели пребиловачки покољ, док из таме времена одјекује молитва посвећена уморенима. *Шипак из Пребиловаца* је, између осталог, и помен уморенима.

Иако ће се, неминовно, у будућности покренути расправе које се тичу формалног жанровског одређења Вуковићевог дјела, његова је кохерентност и јасна романескна суштост у томе што, иако вишеструки, сви његови наративни рукавци читаоца воде до једне тачке. Истина, управо због њихове вишеструкости и поетичке разликовности, због текстолошке особености одломка као поступка, може нам се учинити да фингирају самостално, да значе сами себи, да су њихови токови паралелни, па се у том смислу и не додирују, но истина је (романескна) управо на оним мјестима гдје се, неосјетно, а неријетко и неочекивано, ти токови укрсте и пресијеку. У таквим текстовним чворовима се *Шипак из Пребиловаца* читаоцу отвара као врхунска семантичка укрштеница; управо су та раскршћа мјеста Савиног сусрета са вуковима – истина је

ту гола и болна, а значењски потенцијал велики. Онај ко умије да чита, одатле наставља прочишћен и испуњен.

Својим поигравањем односом форме и садржаја писац на неки начин зачињава читаоца, зове га да, упутивши се у текстовни лавиринт и сам уложи труд у проналазак правог рукавца кроз који је Аријаднина нит провучена. Тако су одјељци који имају различиту функцију у роману чак и визуелно одијељени – мрак који проговара из *Сугубости* кроз крик и молитву пребиловачких мученика симболично је наглашен кроз црну позадину на којој се, опет, графички – кроз два различита словослика читаоцу сугерише поријекло ових интертекстуалних интервенција. Кратка поглавља од којих је роман сачињен стварају утисак константног кретања. Путовања – кроз Пребиловце, кроз сјећања, кроз догађаје, кроз доживљање. Динамика приповједача и наратора и, понајвише, причљивог домаћина Аца Драгичевића одржава пажњу читаоца будном чак и онда када се приповједачки тон примири и уступи мјесто медитативним интроспекцијама или сугестивним описима. А о медитацији и интроспекцији највише је речено, кроз најмање ријечи, у одјељцима под називом *Позорје без Стерије*. Ова литерарна алузија само је један од многобројних примјера књижевних референци са којима ће се (пажљив) читалац сусрести. Вуковић у роману води отворен дијалог са књигом *Очи у очи* Милана Тасовца, али се број мотивских, семантичких, стилских и поетичких веза са другим књижевним (и не само књижевним) дјелима не исцрпљује у отвореним интертекстуалним референцама.

Динамика приповједача и наратора и, понајвише, причљивог домаћина Аца Драгичевића одржава пажњу читаоца будном чак и онда када се приповједачки тон примири и уступи мјесто медитативним интроспекцијама или сугестивним описима

Ако је књижевност једног народа огледало његове културе, *Шипак из Пребиловаца*, који је зрио читавих седам година, напoкон нам показује зрелост наше културне и књижевне свијести да оно што је Шантић назвао *ранама рода свога* преведе у умјетност од које ране зацјељују, а ожиљци добијају смисао. *Шипак* је сочан плод који је никао из крви, а не гранат који се у крв распрска(ва).

NIKOLA RADIĆ: *TRBUOM ZA KRUVOM*, FONDACIJA KRAJIŠKI KULTURNO-HISTORIJSKI CENTAR BEOGRAD, KRAJIŠKI PRIVREDNIK BEOGRAD, UDRUŽENJE RATNIH VETERANA I OMLADINE „BIOCENOZA“ KRUŠEDOL I MATICA SRPSKA U DUBROVNIKU (VETERNIK), 2024., DRUGO IZDANJE

BUKOVICO, MOJ DEBELI LADE

Drugo izdanje *Trbuom za kruvom* je antropološki, etnografski i etnolingvistički dokument prvog reda, budući da ova knjiga opisuje mentalitetska obilježja naroda Bukovice, njegove brojne običaje i vjerovanja, kućni i prirodni ambijent u kom je provodio život

PIŠE: **Tatjana Samardžija**

Uoči Svetog Jovana, izišao je iz kuće da u miru pogleda svoju Bukovicu. Pogledao je najprije prema Kumu, koji se bijelio od snijega. Zahvatio je pogledom Debelo brdo, Tišmino sljeme, Radučku glavicu i sve drugo što se dalo vidjeti. Dan prozračan, a sunce kao da mu je želilo pokazati gdje se rodio, i gdje je živio, i sve ono što napušta, i čega se za svog života treba sjećati. Dok je još duboko razmišljao sjećajući se svih svojih predaka i mnogih Bukovčana, naiđe mu sin Ilija koji mu reče:

— Čaća, zove te máma da ideš marendati!

On malog pogladi po obrazu, uze ga na ruke i reče:

— Sinko muj, ti si muje najstarije djete. Ti jedini nešto znaš i mureš da utuviš đe smo rođeni i đe smo živili. Pogledaj ti đe se muj ćaća rodijo, đe smo se rodili mi ostali, ja, ti, tvoja sestra i tvoj brat! Vidi unu vatrenu kuću đe mater vari vareniku i đe se u njoj grijemo od studeni! Pogledaj ovu grumilu kamenja! Vidi ovaj topolić ispred kojeg se ljeti 'ladikamo. Pogledaj kapu Promine kako se bjeli od snijega.

Malom dosadilo slušati, pa veli ćaći:

— Šta mi to kazuješ kad ja to znam i vidim? Nego, 'ajmo mi brže kući da máma ne viče.

— Zato, sinko, da to utuviš — promrmlja Obre više za sebe.

(*Trbuom za kruvom*)

Za ovih četrdeset i dvije godine otkako je Nikola Radić u Zagrebu prvi put objavio svoju knjigu *Trbuom za kruvom*, mnogi su crni oblaci i oluje protutnjali preko njegovog Radučića i cijele Bukovice, te kraške visoravni

smještene između Krke i Zrmanje, Ravnih Kotara i pađenskog Debelog Brda. Da li je pisac mogao zamisliti da će – poslije raspada države za koju se borio svim srcem vjerujući u suštinsku dobrotu čovjeka – ovi redovi iz njegove knjige dobiti jedno novo i prebolno čitanje, iz ugla njegovih zemljaka koji iz Bukovice nisu otišli *trbuom za kruvom*, nego da se sklone od mnogo većeg zla nego što je oskudica? Da li je mogao naslutiti da će njegova knjiga, napisana iz duboke ljubavi prema rodnom kraju i prema svojim ljudima, postati njegov testament svim Srbima iz Bukovice, i ne samo Bukovice? Pogledaj sve ovo, sine, i *utuvi* – dakle shvati i zapamti! „Vas je ova zemlja porodila, krševita, ali vami zlatna.“

Dok je Bukovica koju Radić opisuje u svojoj knjizi (vrijeme prve Jugoslavije, između dva svjetska rata) bila puna ljudi i puna životne radosti, baš kao i Bukovica u kojoj smo živjeli zajedno sa Radićem (doba druge Jugoslavije sve do njenog tragičnog raspada), u trenutku sadašnjem Bukovica je opustjela. Korice prvog izdanja knjige iz 1982. prikazuju goli i sivi kamen *kuvina*, na kom nekoć od brojnog blaga ni vlat zelene trave nije mogla opstati, a sada ga guta sve gušći šiprag od zimzelenih grmova *šmrekve*. Divljina polako osvaja njive i ograde koje su pokoljenja otimala od krša. Umjesto *ojkanja*, dovikivanja kopača i žetelaca ili svirke dvojnica, u predvečerja se sve glasnije ori zavijanje *čagljeva*. Brišu se tragovi prošlosti, postojanja i identiteta jednog naroda i jedne kulture, polako, ali dosljedno.

Upravo zato što se jezik Bukovice sve manje čuje u bukovičkim selima i porodicama, *Trbuom za kruvom* sve više prerasta u svjedočanstvo o jednom

svijetu i jednom narodu – svjedočanstvo koje mora čuvati svaki sin i kćer Bukovice, ma gdje bili.

Trbuom za krvom predstavlja istinsku škrinju s blagom koju moramo čuvati i predati u naslijeđe našim potomcima, da *ùtuve*. Kakvo to blago krije ova knjiga? Ukratko, među draguljima koje nam je svima poklonio Radić, izdvajaju se, s jedne strane, fizički i duhovni kontekst u kom su vjekovima živjeli pravoslavni Srbi Bukovice i Dalmacije, a koji je Radić podrobno opisao, kao i, s druge, dijalekt Bukovice, u koji su utkani svi aspekti života srpskih sela u Bukovici. Govor Bukovice u sebi nosi zapis o stotinama godina teškog života u Morlakiji, o carevinama i kraljevinama čiji su podanici bili pravoslavni Srbi u ovom dijelu Dalmacije, kao i o prostornoj i kulturnoj blizini obale i istovremenoj izolovanosti od nje.

Stoga je drugo izdanje *Trbuom za krvom* antropološki, etnografski i etnolingvistički dokument prvog reda, budući da ova knjiga opisuje mentalitetska obilježja naroda Bukovice, njegove brojne običaje i vjerovanja, kućni i prirodni ambijent u kom je provodio život.

U strukturnom i narativnom pogledu, *Trbuom za krvom* sjedinjuje četiri pripovijesti nezavisne. U svakoj od njih, autor je oko glavnih likova spleo široku mrežu ljudskih sudbina sličnih hiljadama drugih, katkad tužnih, katkad vedrih, čak i smiješnih – nikad lakih.

U prvoj i najobimnijoj pripovijesti, po kojoj cijela knjiga nosi naslov *Trbuom za krvom*, mladi Obre, željan *debele zemlje*, odlučuje da se sa svojom Janjicom i *dječinom* odseli u Bosnu, u potrazi za boljim životom. Dok iz treće decenije 21. vijeka gledamo kako na pađenskoj željezničkoj stanici uplakani Obre i Janja mašu iz voza familiji i prijateljima, ne možemo a da se ne zapitamo kakva li je sudbina 1941. i 1991. mogla zadesiti Bukovčance koji su se bili odselili u Bosnu ili Semberiju? Ili one koji su poslije Velikog rata od kralja dobili zemlju na Kosovu?

Priča „Nudlstrucherov šegrt“ posebna je i formalno i sadržajno: sastavljena isključivo od niza pisama koja mladi trgovački šegrt Ljubo četiri godine iz Vojvodine šalje svojoj familiji u Bukovicu, ona je istovremeno i najautobiografskija od sve četiri. U njoj je Nikola Radić opisao svoje šegrtovanje u Titelu kod trgovca Nonnenmachera. Zato Ljubina pisma bez prestanka suprotstavljaju mentalitet, način života i jezik dvaju po svemu različitih krajeva tadašnje kraljevine, čije razlike, kroz vizuru pronicljivog bukovičkog *klapca*, često nagone na smijeh – i na ozbiljna geografsko-istorijska promišljanja.

„U najmu“ je pripovijest koja s velikim saosjećanjem opisuje sudbinu siromaške djece koja nisu mogla otići na školovanje, već su u imućnijim kućama služila kao najmenici. I ovdje se vidi da je Radić kao dijete osjetio i prepoznao mučan položaj ovakve djece, ali i njihovu životnu snagu i otpornost. Ta borbenost, to samopouzdanje, taj neugasivi optimizam oličen u malom najmeniku Simi i njegovoj familiji savršena su slika mentaliteta bukovičkog čovjeka, koga životne teškoće ne obeshrabruju i ne zaustavljaju, nego u njemu bude ogromnu želju za napredovanjem, razvijaju veliko samopouzdanje i pokreću ga na osmišljavanje svoje budućnosti i odlučno djelovanje. Čovjek sa kamena svoje vrijeme i snagu ne troši na tugu, klonulost i obeshabrenje, već na neumorno ostvarenje svoga sna o dostojnijem životu.

Ovakav profil Krajišnika ocrtava i četvrta i posljednja pripovijest u nizu. „Cuka i Slavko“ je priča o ljubavi siromašnog momka i bogate *dotarice* koja se završava otmicom mlade. Dok Slavko teži da u sirotinji sačuva dostojan-

stvo i profesionalno se ostvari u mornarici, daleko od rodnog sela, Cuka se izdvaja po svojoj otresitosti i spremnosti da svoj *gendar* i svu svoju snagu uloži u napredak *suvozne* porodice u koju se udala. Kao i ostale priče, „Cuka i Slavko“ donekle slika i negativne strane patrijarhalnih odnosa unutar krajiških seoskih porodica, koji podrazumijevaju smanjenu slobodu i prostor za samostalno odlučivanje u odnosu na starješinsku ulogu glave porodice. Istovremeno, ovakvi čvrsto definisani odnosi proistekli su upravo iz potrebe da se sve snage i sva sredstva porodice organizovano usmjere na stvaranje uslova za opstanak.

U jezičkom pogledu, čitaoci prvog izdanja *Trbuom za krvom* savršeno su razumjeli svoj maternji bukovički dijalekt kojim je napisan najveći dio knjige. A njihova djeca i unučad? Djedovi su *tùvili*, a unuci? Potomci Bukovčanaca koji ne rastu pod suncem Dalmacije govore svoga kraja polako zaboravljaju, a nove riječi i neki drugi akcenti potiskuju sazvučja koja su život na kamenu ispunjavala toplinom i vedrinom. Stoga više nije bilo dovoljno objaviti knjigu pisanu na specifičnom dijalektu i predati je u ruke čitaocima. Za one koji su zaboravili čak i one riječi koje su znali, kao i predmete, mjesta i pojave koje su te riječi označavale, a još više za one koji stvarnost svojih predaka nisu vidjeli niti su čuli riječi koje su je obilježavale – bio je potreban rječnik. Stoga je urednica Radićevom tekstu dodala 1430 fusnota, kao i rječnik na kraju sa oko hiljadu odrednica, koje uključuju ne samo dijalektizme nego i toponime (imena sela), kao i kultureme poput „Privrednikovih“ stipendista, Poklada, Štajnbazove pruge... Za svoje nove čitaoce, rasijane na svim kontinentima i po svim zemljama, knjiga je štampana latinicom i ćirilicom, tako da svako može ući u Radićev svijet kroz pismo koje mu je blisko i poznato.

Drugo izdanje dobilo je i drugi predgovor, sa posebnim osvrtom na jezičke i neke druge karakteristike bukovičkog govora koje je ovjekovječio Radić – poput njegovih fonetskih obilježja (*Iša' kunj preko musta i slumijo nugu*) ili glagolskih arhaizama (*paletkovati, klepati, izroviti, podabirati, sadijevat, vřci, variti*) – kao i na etnolingvističke i sociolingvističke aspekte ovog govora. Tako se u predgovoru objašnjava zašto je seljak sa škrte dalmatinske zemlje stoku zvao blago, a sve životinje na imanju, uključujući i perad, oživ – ono od čega se može živjeti – kao i zašto su se u Bukovici različite vrste drveta označavale deminutivima (*grabić, klenić, jasičić, 'rastić*), a augmentativi imali negativno, ali i, ponekad, prikriveno pozitivno značenje (*kućetina, zemljurina, ženetina, klapčina*).

Drugo izdanje *Trbuom za krvom* obogatilo je svojom „Bilješkom čitaoca“ prof. Nemanja Radulović, koji je izvanredno uporedio tri razdoblja ove knjige – vrijeme o kom govori (prva Jugoslavija), vrijeme kad je napisana (druga Jugoslavija) i vrijeme u kom je danas čitamo (poslije raspada Jugoslavije i egzodusa iz Hrvatske) – uočivši da se ne samo sadržaj knjige nego i ličnost samog pisca – a mi bismo dodali, i ličnost čitaoca – moraju sagledavati kroz tu trostruku prizmu.

Ovo izdanje, koje broji ukupno 358 strana, donosi nam i proširenu biografiju pisca, kao i njegov pogovor iz prvog izdanja, koji utoliko više odiše objektivnošću i skromnošću što bolje sagledavamo važnosti Radićeva poduhvata. Taj značaj knjige *Trbuom za krvom* u potpunosti su prepoznali i podržali udruženi izdavači, predvođeni Fondacijom „Krajiški kulturno-istorijski centar“ iz Beograda, zaduživši tako i Srbe iz Bukovice i srpski narod u cijelosti.

МИЛАН КАШАНИН: ПРИВИЋЕЊА И „НОВА“ ПРИВИЋЕЊА, ПРИРЕДИЛА ЗОРИЦА ХАЏИЋ РАДОВИЋ, МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД, 2023.

О ТРАЖЕЊУ СРЕЋЕ

Две деценије после тог другог издања, пред нама је поменуто треће издање, али проширено и обогаћено за „Нова“ Привичења. Отуда је, као такво, и прво издање. Исплиواسмо. Или смо знали да пливамо или смо имали среће

пише: **Миливој Ненин**

Када би неко од мојих другова добро урадио оно што поуздано зна, у шали смо говорили: „имао је среће“. Била је то алузија на исте те речи неког Немца, који је, помало љубоморно, прокоментарисао посао који је мој друг успешно обавио. Дакле, у тексту ћемо тражити такву врсту среће. Крајем 2023. године појавила се, у издању Матице српске, књига Милана Кашанина *Привичења* и „нова“ *Привичења*. Књигу је за штампу приредила Зорица Хаџић Радовић. То је у исто време и треће, али и прво издање ове Кашанинове књиге. Надамо се да ћемо ово успети да објаснимо. Иначе, роман *Привичења* је једини Кашанинов роман штампан после Другог светског рата и уједно последња Кашанинова књига. Умро је 1981. године, а стигао је да понесе свеже објављену књигу у болницу... (Друго издање књиге појавило се у оквиру Кашанинових *Изабраних дела* 2003. године – у благој илегалци: без имена приређивача). Сада, две деценије после тог другог издања, пред нама је поменуто треће издање, али проширено и обогаћено за „Нова“ *Привичења*. Отуда је, као такво, и прво издање. Исплиواسмо. Или смо знали да пливамо или смо имали среће.

Кључно питање пред овом књигом – која има своју биографију и више живота – јесте: да ли је приређивач припремио терен за њену појаву? Изгледа да је Зорица Хаџић Радовић и овога пута имала среће. Као одличан потез показало се то што је прво објавила преписку Милана Кашанина: три књиге у пет томова. (Уз преписку је све лакше, рекао би Миливој Ненин.) Мада је за читање ове, драгоцене још једна књига коју

је Зорица Хаџић Радовић приредила. Реч је о избору из дела Милана Кашанина за антологијску едицију *Десет векова српске књижевности*. Оно што је највредније у књижевном опусу Милана Кашанина, ту је прегледно донето. Између осталог, јасно се види које писце је Кашанин волео. Враћам се преписци. Једноставно, уживам у откривању обичних и необичних веза читајући роман у светлу преписке. (Мада пратим и судбину рукописа.) Најпре се радујем Повељи коју је Милану Кашанину доделио Раднички савет Просвете – на предлог редакције и Одбора за прославу! Та Повеља је толико у духу *Привичења* да се лицемерје може и рукама опипати... А управо то лицемерје говори о судбини књиге. Наиме, оно што је интересантно јесте да је рукопис романа *Привичења* Кашанин нудио управо Просвети – непуну годину дана пре добијања Повеље. Просвета је рукопис одбила. Долазимо у искушење да објавим ту одбијеницу, то писмо, које је Кашанин добио од уредника Просвете, Светлане Велмар-Јанковић. Али, лепше ми је да га „парафразирам“: Било би добро да је данас петак, али, ето, субота је. (Ништа другачије му није написала ни Светлана Велмар-Јанковић.)

Поменуо сам да је ова књига имала више живота. Живела је и у облику одломака које је Кашанин после Другог светског рата објављивао у периодици. Поново завирујем у преписку. Поглавље под насловом „Ујка“ читао је писац Милан Лазаревић (1855–1955). (До нас

је Лазаревић стигао касно – а задужио нас је књигом *Суботе и недеље*, Нови Сад, 2018.) Познавали су се Милан Лазаревић и Милан Кашанин. Били су истакнути представници јучерашњег света. (Милан Лазаревић, задужен за извоз, био је први трговац међуратне Југославије.) Судбина их је ујединила и после Другог светског рата – али, нису имали исту литерарну срећу. Наиме, када је Кашанину одбијен рукопис у Просвети, исти тај рукопис понудио је Матици српској. Наравно, знао је Бошко Петровић, уредник у Издавачком предузећу Матице српске, шта је велика књига и рукопис је одмах прихваћен... Али, тај исти Бошко Петровић није имао разумевања за рукопис Милана Лазаревића (већ поменута књига *Суботе и недеље*) – или је једноставно био „надгласан”. Ту смо већ на терену нагађања... Чини ми се да није било згодно објављивати књигу Милана Лазаревића у којој читамо како наша држава између два рата неће да изведе житарице у Аустрију – јер су нам Аустријанци били дужни... А у исто време, у социјалистичкој Југославији, направљеној по мери човека, сељацима прописују обавезу, јер жита нема! Но, напуштамо терен нагађања и враћамо се нашем послу – односно, тражењу среће.

**Роман Привиђења је једини
Кашанинов роман штампан
после Другог светског рата и
уједно последња Кашанинова
књига. Умро је 1981. године,
а стигао је да понесе свеже
објављену књигу у болницу**

Милан Лазаревић, дакле, пише Милану Кашанину после прочитаног одломка. („Ујка” је у питању.) И Лазаревић нагађа. Покушава да у роману препозна стварне личности. Помиње и конкретна имена. Не знам да ли је Кашанин имао пред собом Лазаревићево писмо када је коначно уобличавао своја *Привиђења*, али, као да је желео да предупреди нагађања и погрешна читања. (А тих читања је ипак било!) Погледајмо заједно како гласи прва реченица Кашаниновог романа *Привиђења*. Поделићемо је на два дела да нам буде јаснија. Први део („Ниједна личност у овом роману није измишљена”) води нас у документарну прозу. Али је други део („и ниједна од њих није постојала”) отима од документарне прозе. Не кажем да није занимљиво нагађање којој стварној личности одговара који лик из Кашаниновог романа, али, то је погрешан пут. (Богдан Поповић је лако препознатљив, на пример.) Посебно је погрешно видети у главној личности Милана Кашанина.

Јер, ако пођемо од тога да је Павле Деспинић, јер он је та главна личност, Милан Кашанин, морамо се одмах зауставити. Шта ћемо са женом главног јунака? Једноставно, у овај роман је уткано целокупно животно (па и професионално) искуство. И то је довољно. Тачно је да ниједна личност није измишљена, али је тачно и да ниједна личност није постојала.

Наравно, није лако открити ни која је личност главни јунак ове књиге. Тек нам је наслов ове књиге, када се професор Деспинић завалио у шезлонг, приближио главни лик. У шезлонгу почињу привиђења. (Ова привиђења су нам призвала истоимену песму Милоша Црњанског, али и, додаје то Зорица Хаџић Радовић, истоимену песму Милете Јакшића.) Три и по стиха Милете Јакшића цитираћемо овде: „... тако ми се чини / Да се у царству тајанственог дима / Ти људи само привиђају мени / Да, они мени, а ја опет њима”. Није издвојио ту песму Милан Кашанин када је издвајао најуспелије Милетине песме. Али, издвојили смо је и уврстили у изборе поезије Милете Јакшића и Зорице Хаџић Радовић и ја. Као да смо знали да ћемо се, свако на свој начин, бавити овим Кашаниновим романом. (Или смо, једноставно, имали среће?)

А у роману, очито, нико није имао среће. Чак ни мој претендент за главног јунака, (који зна да је у трговини потребно имати среће) – Јоца Четвртак. Мада сам се обрадовао када сам сазнао, из преписке наравно, да је одломак о Јоци Четвртку имао у рукама Живојин Бошков. Знамо да је Бошков највећи познавалац дела Јаше Игњатовића, а Јоца Четвртак (трговац без дућана) као да се из Игњатовићевог дела пребацио у прозу Милана Кашанина. Али, читалачка срећа, као ни срећа у трговини се, у овом тексту, не рачунају.

Читаоци су заслужили мали одмор. Убацићемо у ову причу Исидору Секулић. Пратила је оно што је радио Милан Кашанин. Видела га је као човека, који је разапет између литературе и науке. (А пошто свака област, по Исидори, тражи целог човека, она је у Кашанину видела првенствено приповедача.) Није била спремна на Кашанина као романописца. „Кашанин фантазира о неком грађанском роману. Али, није он за то, он премало познаје тај наш свет изнутра.” Напуштамо сада Дејана Медаковића и његов *Ефемерис*, јер ту смо се срели са Исидором... У ваздуху остаје питање да ли је Кашанин боље познавао грађански свет него Исидора стваралачку снагу Милана Кашанина? Зорица Хаџић Радовић се, у поговору под насловом „Јучерашњи свет (*Привиђења* Милана Кашанина)”, на томе не задржава. Само констатује да Кашанин пише о ономе што добро познаје.

Враћамо се књизи која је пред нама.

Књиге које приреди Зорица Хаџић Радовић најпаметније је читати од Напомене приређивача. (Свестан сам огрешења о „закон” о родној сензитивности, али ми лектори не могу ништа: цитирао сам по Садржају књиге.)¹ И још једном ћу цитирати „приређивача” не бих ли илустровао то да је паметно кренути у читање књиге од завршне напомене. Ово издање је „урађено са јасном намером да се овај роман, најзад, објави у целости, удружен не само са наставком који је, 1982.

¹ Узгред, „закон” о родној сензитивности је дао прве резултате. Када је једна колегиница видела шта јој је лектор урадио од текста, (читајући њен приказ у кључу родне сензитивности),

изјавила је да о женама више неће писати! Толико.

године, у *Савременику* штампао Предраг Вукадиновић, него и са свим оним концептима и скицама, мање или више разрађеним, а заборављеним у рукопису.“ Концепти и скице су, додајем, сведоци Кашанинових недоумица. Тим недоумицама бих придружио и своју (недоумицу). Да ли би прецизнији наслов мог текста био „Курзив приређивача?“ Јер, оно што су, било издавач првог издања (ИП Матица српска), било приређивач наставка *Привиђења* (Предраг Вукадиновић) изоставили – случајно или намерно – наш „приређивач“ је донео. А курзив је сачувао те заборављене речи. Шта није унела у књигу Зорица Хаџић Радовић? Није унела делове рукописа које је Милан Кашанин прецртао. Поштовала се свака, коначно написана, реч писца.

О Кашаниновој (потискиваној) духовитости писао сам у приказу његове преписке. Колико је Кашанин духовит као писац види се и из последњег путовања главне јунакиње. Требало је спровести у Грчку повређену роду. То нико није могао боље учинити од Рушке Деспинић, јер имала је леп јесењи мантил – какав нико није имао. („Помало је такијех мантила“ – загуслао би, у десетерцу, неки закаснили народни певач.)

Преко те мисије (спасавање повређене роде) и преко тог јесењег мантила, приказао је Кашанин и крах тог грађанског света. (Да не буде забуне: још је оштрији Кашанин према свету који долази...) Ухваћен је (и) „тренутак“ када тај грађански свет пропада. Наиме, скренула нам је Зорица Хаџић Радовић пажњу на салоне – који су арене лицемера, улизица, ласкаваца, каријериста и калкуланата... Шта је са друге стране салона? И ту се сада види животно „вјерују“ Милана Кашанина – које се јасно види и у Кашаниновој огромној радној преписци. (Лагано можемо закључити да је „приређивач“ имао среће са редоследом враћања Кашаниновог дела у нашу културу.) Наиме, Кашанин каже да и одмор служи да би се недовршени послови завршили. Дакле, салонима, руком писца, Кашанин супротставља радне собе. Али, када се и радне собе претварају у салоне – за засенити простоту – пропаст тог грађанског света је на видику. (Праву радну собу у роману *Привиђења* има само Павле Деспинић.) Могао сам ово и једноставније рећи. Али, желео сам да одједном кажем две ствари. Желео сам да истакнем синтагму „руком писца“ – јер Кашанин нам не велича рад експлицитно, као што је то чинила Исидора Секулић – већ то ради руком писца. А увођењем Исидоре Секулић желео сам истовремено да кажем да је и Кашанин класик наше књижевности – дакле, мера према којој се морамо равнати.

Вратимо се још једном роману и завршимо приказ *Привиђења* речима Милана Кашанина. (Док је писао о другим писцима није могао да заборави ни сопствено дело.) Дакле, поентираћемо његовим речима – уз напомену да ћемо заменити име писца. Једноставно, уместо имена Јаше Игњатовића убацићемо име Милана Кашанина.

„Где год би се читалац могао заморити или изгубити“ *Кашанин* „нађе начин да га одржи будним.“

ИВАН ИВАЊИ: БИЛО ЈЕДНОМ У ЈУГОСЛАВИЈИ, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2024.

ЖИВЕТИ УВЕК ПРОЛЕЋЕМ

И док су многи, не само бивши логораши, књижевну каријеру градили тематизујући трауматично искуство жртве, Ивањи је нашао друкчији креативни модус. „Мислим да је *mainstream* данашњице да бивши логораши треба што више да кукају: ‘Ах како је било страшно!’ Ко најбоље кука добија Нобелову награду за књижевност. Ја то не умем“

пише: Наталија Лудошки

На југословенску књижевну сцену Иван Ивањи (Велики Бечкерек / Зрењанин, 1929 – Вајмар, 2024) ступио је 1950. године поетском збирком *Живећу увек пролећем*. Збирка је, као и следеће две, од критике лоше прошла, сазнајемо у мемоарској књизи *Било једном у Југославији*, којом је Ивањи ставио тачку на свој књижевни опус. И Оскар Давичо, један од уредника Ивањијеве прве књиге, тврдио је да „песме не ваљају“; „показало се да је углавном био у праву, та моја поезија не ваља, али мислим да није лоша песма која је дала наслов збирци: *Живећу увек пролећем*:

Столећа прохујаће за столећем, / ал' наш живот неће утрти, / трајна је наша мета. / Ја ћу живети увек пролећем, / Ако и векови прођу до смрти, / умрећу са деветнаест лета.“

Сада, када је Ивањијево дело заокружено, видимо да ови заветни стихови имају и профетски карактер, одајући колико поетичку потку његовог рукописа, толико и поимање живота и света овог изузетног ствараоца.

Ни наредне књиге аутора који се од поезије окренуо прозном изразу, остваривши током више од седамдесет година и богат и разноврстан опус (на српском и немачком језику), упркос читаности, код критике не пролазе ништа боље. Тачније, остале су, код нас, углавном прећутане, а уз Ивањијево име уместо одреднице –

писац, најчешће се наводи „Титов преводац“. У Немачкој и другде (превођен је на енглески, италијански, мађарски и словеначки језик) његове књиге привукле су већу позорност и критике.

Но, да је реч о даровитом младићу, препознаће, из прве, нико други до – Станислав Винавер. Ивањи не помиње његове похвале изречене после читања – биће управо тих почетничких стихова на неком књижевном скупу, 1950. године. Осим Винаверове тврдње да особито Ивањи има талента, о чему сведочи Милан Токин у једном писму Младену Лесковцу, остаје забележено и следеће: „Нећу да вам помињем како је СВ поздравио ‘прве’ младе песнике који настављају песничко стварање предратних модерниста, а који су прави песници баш због тога што у њиховим песмама које је чуо, (а на које нико није хтео да се обазре, па се СВ први јавио као говорник после мучне паузе која је трајала више од десетак минута) има доиста оне наивности која је неопходни и саставни део и услов сваке праве поезије, бит а и главни извор њен...“ Винаверу опонирају Милан Богдановић, Ђуза Радовић, Божа Ковачевић, Зоран Мишић, који је, цитира га Ивањи, уз остало, тврдио: „С временом ће, свакако, Ивањи доћи до дубљих сазнања о животу, до зрелијих подстицаја од оних што могу да пружају дечачке игре крај реке и живописне параде снова.“ Има ли „дубљих сазнања о животу“ и „зрелијих подстицаја“ од оних које је дотле искусио млади песник? Читава његова јеврејска породица страдала је током рата,

отац и мајка убијени су у нацистичким душегупкама и логорима, а он сâм више од годину дана провео је у Аушвицу и Бухенвалду. Биланс смрти и страдања за преживеле чланове породице (баку, ујака, сестру) остаће табу и прекривени мук.

Обремененог искуством холокауста, за Ивана Ивањија писање је имало исцелитељски значај. „Мени је све било добро. У тим годинама, и то још после логора... Живот! Сунце и киша, снег на пољима, брежуљцима и песак на плажама, све... Да ли за сваког ко има седамнаест, осамнаест година? Нисам сигуран, неки пропате пубертет. Ја као бивши логораш? Све је јасно. Али ја сам био сироче. Молим? Никад ми није пало на памет да себе видим у тој улози иако сам родитеље изгубио са дванаест година. Можда је ствар у томе што сам темељно, рекао бих успешно, потиснуо ужас у подсвест. Писањем, писањем, писањем – нехотице сам пронашао праву терапију.“

Сада, када је Ивањијево дело заокружено, видимо да ови заветни стихови имају и профетски карактер, одајући колико поетичку потку његовог рукописа, толико и поимање живота и света овог изузетног ствараоца

И док су многи, не само бивши логораши, књижевну каријеру градили тематизујући трауматично искуство жртве, Ивањи је нашао друкчији креативни модус. „Мислим да је *mainstream* данашњице да бивши логораши треба што више да кукају: ‘Ах како је било страшно!’ Ко најбоље кука добија Нобелову награду за књижевност, од Елија Визела (1928–2016), до Имреа Кертеса (1929–2016). Ја то не умам. У концентрационим логорима се није само умирало, него и живело. Рађали су се међуљудски односи. Волим како о томе пише Хорхе Семпрон (1923–2011).“

На трагу Гетеовог уверења: „Wie es auch sei, das Leben, est ist gut“, да је трајно окренут афирмацији живота потврдиће и насловом романсиране аутобиографије *Мој лепи живот у паклу* (2016), једној од неколико књига насталих на основу личног искуства. А у последњој, постхумно штампаној књизи, *Било једном у Југославији*, Иван Ивањи покушава да оживи у сећањима сопствену младост, али и младост, раст и развој послератне Југославије. (Један од латмотива ове слојевите, значењима богате књиге је и селективност вештачке интелигенције, Гугла. Да није људског сећања на извесне људе и

догађаје, како песници одавно слуте, „ускоро о томе, ништа се неће знати“.)

Правећи завршни биланс, многошта писац доводи у питање, демистификује, раскринкава. (Својевремено га је Гинтер Грас саветовао да води дневник тврдећи да је вредно забележити шта статиста види крећући се на самој великој позорници.) Мимо званичне историје, засноване на документу (који неко наручује и плаћа), Ивањи из личне визуре слика прошлост. „Ја верујем да су добри писци белетристике бољи сведоци историје него школовани историчари. Питаћете ме с правом: шта један грађевински техничар зна о томе?“ Показаће се да тај „техничар“ има моћ, сличну оној старог мађарског зидара, свог палира: „Оно зидар, које не може затворити очима и прође кроз готово зградо, оно не добро зидар,“ цитира га Ивањи. Тако у поратно доба чија је девиза императив: „Снађи се, друже!“, без великог формалног образовања (студије архитектуре и германистике неће окончати), али прилагодљив, са осећајем да осим реалних околности у које је човек бачен постоји и онај особни, један-једини, живот, иако измештен из свог грађанског у комунистички миље, с великом социјалном умешношћу, успева да плива као риба у води, наликујући на далеком библијског претка – Јосифа, у романескној интерпретацији Томаса Мана.

**Ни наредне књиге
аутора који се од поезије
окренуо прозном изразу,
остваривши током више
од седамдесет година и
богат и разноврстан опус
(на српском и немачком
језику), упркос читаности,
код критике не пролазе
ништа боље**

Питајући се колико је све било „нормално“, шта је све прекрио заборав и прекројило памћење, писац разоткрива не само историјске стереотипе већ, без зазора, огољује и сопствене заблуде.

„Сви смо били исти, мислио сам ја“, с временске дистанца од седамдесетак година разоткрива се Ивањи. „Забринуте се питам, а да ли је услов био да будеш члан или бар близак хоботници, пардон, Партији? Као данас? Није ваљда?“ Спознаја о илузијама властите младости отвара питања: „Зар није право младости да има илузије? Зар губљење илузија није знак не толико зрелости, колико старости?“, наводећи на закључак: „млад сам докле год могу да негујем илузије.“

Миљеник Фортуне (илити: моћника), Ивањи, после краткотрајног наставничког ангажовања, отпочиње новинарску каријеру и књижевни рад, те постаје помоћник генералног секретара савеза књижевника Југославије. Тако се већ педесетих година нашао међу привилегованима, онима којима је додељивана картица за снабдевање с ознаком Р-1. Ни рудар ни ливац, доспео је међу писце, „инжењере људских душа“, те имао приступ у Клуб књижевника снабдеван из дипломатског магацина. „Није моје да коментаришем тај специјалитет диктатуре пролетаријата... Морам да признам: нисам се осећао нимало нелагодно...“, самоироничан је Ивањи.

„Сељаке, паворе, за то време су хапсили и тукли ако нису створили довољно одређеног за откуп. Није могуће да нисам знао, да нисам могао да знам. Нисам се побунио против тога. Сад осуђујем себе таквог. Заједно са собом и моју Југославију које се не одричем. Моја је била, њен сам био. Њени су и моји греси иако их лично нисам почињо. *Mea culpa, tua maxima culpa!*“, разоткрива се Ивањи, као што нам открива и то да је за Голи оток (*Мермер*, како је тада зван), морао знати сваки одрастао човек.

И то да су промене једина извесност, да се добро и зло, успони и падови неминовно смењују, да је *semper idem*, како вели Ивањијев сабрат по перу Ђорђе Лебовић, мисао је која се рефренски провлачи кроз евокативно – *Било једном...*

На концу, враћамо се констатацији о диспропорцији између вредности књижевног дела Ивана Ивањија и критичког пренебрегавања тог изузетног опуса. Зашто је то тако можемо само да слутимо. Да ли је реч о томе да се циник Ивањи, ког умеју да изненаде пропламсаји људскости, са својом визијом света не уклапа у нашу, у основи некрофилну културу? Или о томе да се и на књижевност у нас гледа претежно из националне визуре? Па апатрида Ивањија не својата нико.

Памти се, одговор овог космополите на питање шта је по националности, упућено му својевремено из најстарије српске институције културе: „не разумем питање. Ако питате по хитлеровској линији, онда сам Јеврејин. Ако питате по звуку презимена, онда сам Мађар. Ако питате којим језиком смо разговарали са родитељима, онда сам Немац. Ако питате којим језиком сада разговарам са породицом, онда сам Србин. Ако ме питате по души, онда сам Банаћанин.“ Одмах је добио натраг, вели Ивањи, „Учтиво, збуњено писмо из Матице српске: Молимо Вас, извините, нисмо тако мислили, хтели смо да питамо да ли се сматрате српским писцем?“ Одговорио је: „Разуме се.“ Писао је, за себе, српском ћирилицом, којој, вели, нема будућности. Нестаће као што је ишчезла и немачка готица. Но, суштина културе, сматра Ивањи, није у писму као инструменту.

„Данас се више него икада наглашава важност припадности своје народу, српском роду, а заборавља да се идентитет народа осликава у уметности, а уметност се код нас запоставља. Мене се то више не тиче, међутим растужује ме, искрено ме растужује.“ Та небрига читује се и у односу критике према делу овог писца чија дела зраче окрепљујућим витализмом, енергијом, неупитним уверењем у превласт смисла над бесмислом, лепоте над ругобом.

ВУЛЕ ЖУРИЋ: ХЕРОЈИ И ГУБИТНИЦИ, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2023.

ДОКУМЕНТАРНЕ И(ЛИ) СЕНТИМЕНТАЛНЕ ПОВЕСТИ

Журићев стил, како се у претходном наводу јасно указује, брижљиво је његован: у његовим реченицама евидентан је списатељски осјећај да се језик прилагоди свом предмету и способност да се у свим промјенама језичког регистра остане на истом нивоу стилско-језичке поузданости

пише: **Владан Бајчета**

У већ обимном и жанровски разноврсном опусу Вулета Журића, приповједача, романијера, сценаристе, колумнисте, критичара и писца радио драма, посебно мјесто заузима гранична књижевна дисциплина коју аутор годинама уназад предано његује. Ријеч је о нечему што Журић адекватно означава термином „документарне приповести“, од којих је сачињена његова најновија књига *Хероји и губитници*. „У њима“ – каже аутор – „нема ничега измишљеног, а писане су са жељом да се о људима и догађајима у којима су они учествовали напише добра прича.“ Та жеља се претворила у стварност и у наведеним ријечима проналазимо најтачнији типолошки и вриједносни опис текстова прикупљених у *Херојима и губитницима*.

Књига носи поднаслов: „Двадесет сентименталних прича о двадесетом веку“, чиме је назначен временски оквир изабраних тема и начин њихове обраде. Писац ових *документарних приповести* нескривено је сентиментално везан за простор и епоху социјалистичке Југославије, у којој је рођен и гдје је одрастао; за њену (пред)историју, хероје, митологеме – за све оно што је као попутбину понио у својству једног од безброј изгнаника, припадника генерације „разорене ратом

– иако је умакла његовим гранатама“, речено ријечима Журићу драгог Ремарка. У њима се писац креће кроз вријеме од Првог свјетског рата и стварања Краљевине Југославије, преко међуратног периода, Другог свјетског рата и Револуције, све до поратне изградње у којој ће и сам животно и стваралачки стасати. Приче везане за први дио стољећа су, по природи ствари, више *документарне*, а мање *сентименталне*, док су друге више *сентименталне*, а мање *документарне*, будући да у њима *општу* историју смјењује Журићева *интимна* повијест.

Тако би се сви наслови у овој књизи могли сврстати у двије групе: прву чине приче о умјетницима и револуционарима (локалног и глобалног угледа), а другу (лична) историја друштвено-културних феномена поратне Југославије. У првима се Журић бавио судбинама људи који су били или умјетници или револуционари, или обоје: Бора Станковић („Пијана подгоричка ноћ Боре Станковића“), Петар Кочић („Јазавац у Скопљу“), Лав Троцки („Дуго путовање Лава Троцког“), Давид Франкфуртер („Први борац против нацизма“), Сава Шумановић („Последња изложба Саве Шумановића“), Криста Ђорђевић („Скица за недовршени портрет госпође Кристе“), Сретен и Младен Стојановић („Кратак живот и дуго умирање доктора Младена“), Јездимир Дангић („Кревет Јездимира Дангића“), Иван Горан Ковачић („Гроб у краљевству златних брежуљака“), Бранко Вукелић („Љубавна прича српског

обавештајца у Јапану“), Зијо Диздаревић и Мијо Шубић („Прастаро босанско ништа“), Адолф Мук („Пропала мисија брода Корзика“), Пјер Паоло Пазолини („Хроника Пазолинијеве најављене смрти“). У другој групи текстова Журић је пажњу посветио појавама попут сарајевске олимпијаде („Улога моје породице у историји олимпизма“), уласка телевизије у ондашње домове („Први пораз у колору“), југословенске жељезнице („Старим друмом ка Илици“), одрастања и образовања уз кинотеку („Сентиментална повест сарајевске Кинотеке“) серије Грлом у јагоде („Грлом из јагода“), мале револуције у спортском коментарисању („Како су Нишлије заувек промениле кошарку“), коријена прославе Нове године у Срба („Срећна нова 1923!“). Како се види, теме су разноврсне, али концентрисане око двије осе, по којима се писац креће са подједнаком приповједачком виспреношћу. Основна разлика је у активном присуству ауторске/нарративне инстанце у другима, која те догађаје посредује из прве руке.

Из ових наслова се, такође, очитује равномјерна заступљеност политичке и културне историје у распону читавог протеклог стољећа. Журић узима теме које добро познаје (он је, између осталог, аутор радио драме о Бори Станковићу и сценарија за ТВ филм о Петру Кочићу) и сваку обрађује са готово академском темељитошћу. Читалац стиче утисак да Журић зна све што се може или треба знати о личности о којој у том тренутку пише, и прати га константан осјећај да је вођен сигурном руком кроз врло замршене путање појединих судбина. То је у првом реду тако јер Журић грађи увијек приступа не са *намјером* или *ставом* писца, већ са урођеним приповједачким *инстинктом*. Нешто у њему тачно зна шта треба да исприча, шта да одабере и како то да презентује, да би сваки пут створио целовиту *документарну приповест*. Читалац нема када да помисли да то њему приповједач, у ствари, не прича читав јунаков животопис, већ само одабране појединости везане за конкретне догађаје из његовог живота, будући да је снажно увучен у вртлог Журићевог казивања. Са друге стране, крупним али не и грубим потезима, негде у позадини, писац увијек оцрта биографско залеђе својих ликова, што на крају допринесе да они бљесну у свој пуноћи, а читалац осјети да сада он зна све што се може или треба знати о личности о којој у том тренутку чита.

Журић поседује особену стратегију увођења у своје документарне приповјести. Оне по правилу почињу неком врстом *лажнoг* наговјештаја: прича креће неким описом, документарним податком, актуелном вијешћу или чиме другим, што ће пословично заокренути у другачијем смјеру. Писац, на примјер, говори о недовољно читаном српском писцу Воји Чолановићу и његовим занимљивим дневницима писаним током окупације, да би само на основу једне реченице из тих списа, у којој се помиње некакав роман *Каљуга* од извјесног Шубића, ускочио у причу о том заборављеном босанском књижевнику. Или, описује давнашњу ауто-трку око Калемегдана, преносећи аутентични новински извјештај од 3. септембра 1939. године, над којим се надвила сјенка тек отпочелог рата, да би у само неколико корака стигао до Студентског трга на којем се у згради данашњег Филолошког факултета отвара последња изложба Саве Шумановића, о коме ће у тексту надаље бити ријечи. И ту нису на дјелу никакви приповједачки трикови, већ израз продубљене самосвијести о двије у свијету постојеће

законитости: да су људски путеви несхватљиво повезани, па им једино *приповједаче* може ухватити тајну нит; и да је историја апсолутни владалац над човјековом судбином, чијим токовима плива у узалудном покушају да на њих властитом вољом утиче. Писац стога у „Неколико речи на крају“ отворено говори о свом списатељском искуству: „С временом се испоставило како је измишљање готово немогуће јер су стварни животи људи често саткани од најневјероватнијих догађаја о којима сведочи сачувана грађа.“

Журић је јако добро знао шта са том грађом да уради и примјер се може пронаћи готово на свакој страници *Хероја и губитника*. Документи непримјетно оживљавају и пред нашим очима се дешава преображај имагинативне реконструкције у опипљиву стварност. По аналогiji са формом документарно-играног филма (одакле је писац евидентно доста учио), ту се губи она вјечито присутна свијест да се *учествује у илузији*, макар и доброј, али ипак илузији, коју производе глумци у нијемој илустрацији нараторовог гласа из позадине. Овде се догађа готово *стварни* повратак у прошлост и читаоца не напушта осјећај да је константно *ту* – на лицу мјеста на које га је писац повео. А све приказане личности и догађаји, и њихова несвакидашња међусобна повезаност, више су него живописни: извучени из мрака историје на свјетло дана са ријетким списатељским осјећајем, они изазивају утолико веће и пријатније изненађење. Опис мало познате анегдоте о сусрету Боре Станковића и Бранислава Нушића са старијим *колегом*, краљем Николом I Петровићем, узоран је у том смислу:

Ускоро је у Подгорицу стигао и Нушић, па су кумови једнога дана отишли и до Цетиња, у аудијенцију код краља Николе, коју је Станковић такође доживео као неку врсту шегачења. Краљ Никола, аутор *Балканске царице*, беше „усрдан и помало колегијалан“, а на његовом столу је лежао нерасечен примерак *Нечисте крви*.

Писац у оваквим моментима помало рачуна и на читаочеву ранију лектуру, па ће сваком ко нешто више познаје живот горлог црногорског владара ова сцена бити још комичнија када се присјети како је књаз имао обичај да својим гостима бесомучно чита *Балканску царицу*, апелујући на њих да се сложе како је његова драма боља и од *Горског вијенца*. Нерасјечени примјерак *Нечисте крви*, очигледно, није ни улазио у трку са књажевим драмским *ремек-дјелом*.

Журић се, у истом смислу, често служи литерарним алузијама, неријетко већ и од самог наслова („Улога моје породице у историји олимпизма“); али и референцама унутар текста, које на друго дјело упућују директно или посредно. Рачунајући тада још више на читаочеву ерудицију, писац духовито оперише симболичким капиталом обавезне лектире, без које поједини нивои значења остају замагљени. То изгледа овако у тексту посвећеном Младену Стојановићу: „Док Сретен у Паризу живи као неки јунак романа Хенрија Милера, Младен Стојановић 1925. године у Загребу ради на састављању *Антологије модерне југословенске лирике*.“ Алузија на распусни живот првог пера западноевропске књижевне еротологије XX вијека послужила је као лијеп начин да се „скрати прича“, а ипак каже све што се жељело рећи.

Као што своје приче отпочиње необичним обртима, Журић их исто тако завршава ефектним поентама. Његове *повести* нису тек

вјешто испричане сторије, склопљене од документа и података прибављених са разних страна. У њима је свака приказана личност сагледана у новом свјетлу и показана у историјском контексту који јој је одредио (несрећну) судбину. Колико проицљивости има у таквим увидима, толико је и унутрашње драматике сазнања о људима, за које се мислило да им је повијесно памћење одавно петрификовало лик и запечатило заслуге, односно гријехе. То се најбоље види на примјеру Јездимира Дангића, једног од предатних револуционара недовољно познатог и не сасвим јасног животног пута, којем ће комунисти пресудити у раним данима своје сурове правде: „Скоро осамдесет година након његове смрти једино што се до краја поуздано може рећи јесте да је то био последњи припадник Младе Босне над којим је извршена смртна казна.“

Писац, међутим, није само приљезан истраживач рецентне историје и њен литерарно виспсени хроничар већ и свједок позне етапе периода који га највише интригира. Тако је у *сентименталнијим* причама из свог дјетињства, дјечаштва и младости исписао неке од најљепших страница *Хероја и губитника*, дајући из присније перспективе виђење расплета вишедеценијске историјске драме, која је помрсила конце толиким судбинама *обичних* људи. Уводна прича („Улога моје породице у историји олимпизма“), као врста (аутопо)етичке пролегомене, доноси ванредну слику олимпијаде у Сарајеву, у којој су догореле последње бакље социјалистичке утопије. Журић је ту на највишем нивоу свог списатељског полета:

Док је текао дефиле раздраганих спортиста, са разгласа се орила песма *Лепо је било у Сарајеву, довиђења у Калгарију*.

Наредне зимске олимпијске игре одржане су четири године касније у овом канадском граду, али четири године касније у земљу јаворовог листа почеле су да пристижу прве избеглице из бивше Југославије.

Мој отац је стајао код прозора у мојој соби, одакле се под светлећом ракетом која се спуштала на умукли и опустели град видео Требевић и у ровове претворена боб стаза. Неколико дана пре тога прогнозирао је да ће рат бити готов пре него што потрошимо сву храну из замрзивача. Потом је нестала струја.

И сам Журићев стил, како се у претходном наводу јасно указује, брижљиво је његован: у његовим реченицама евидентан је списатељски осјећај да се језик прилагоди свом предмету и способност да се у свим промјенама језичког регистра остане на истом нивоу стилско-језичке поузданости. Све то даје ону пријекто потребну умјетничку ноту без које нема вриједности ни прича које својом *документаристичком* скромношћу не претендују на највише литерарне врхове. Али то је тек последњи од поменутих, а нипошто најмање битан разлог зашто треба прочитати *Хероје и губитнике* Вулета Журића, као један – међу неколико десетина исписаних наслова овог писца – који спада у најбоље од онога што је у свом плодноном књижевном опусу до сада дао.

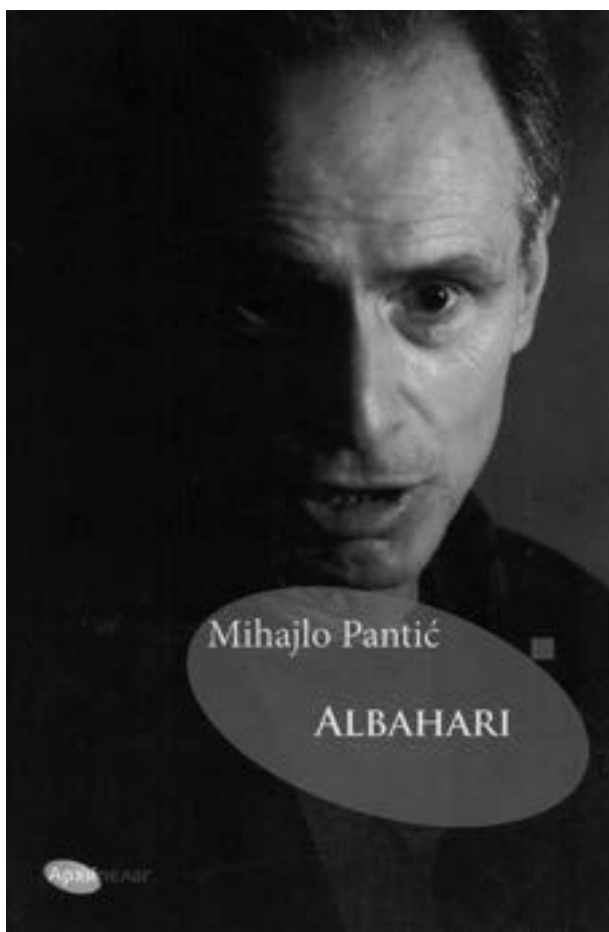
МИHAJLO PANTIĆ: ALBAHARI, ARHIPELAG, BEOGRAD, 2024.

ТИИ ГЛАС У ВУЦИ СВЕТА

Као први корак у исправљању ове двојструке омашке nameће се knjiga *Albahari* Mihajla Pantića, једног од најприљезнијих и најдуготрајнијих тумача opusa писца чије презиме, у кратком и јасном манирu, сајима садржај овог дела већ у његовом наслову

ПИСАЦ: Dragan Babić

Vrlo brzo nakon smrti Davida Albaharija, postalo je jasno da se svi poslovi koje je on obavljao tokom života – oni su podrazumevali pisanje najkraće, kratke i duže proze i eseja, prevođenje knjiga, uređivanje časopisa, saradnju sa drugim piscima, podršku mladim stvaraocima, i mnogo toga što se ne može iskazati u samo nekoliko reči – sada prenose na druge ljude, odnosno na one koji čitaju njegove tekstove i interpretiraju njihova značenja. Recepcija ovog autora bogata je i slojevita, i kreće se od sažetih novinskih ili *online* beleški o njegovim knjigama do zbornika naučnih radova i odbranjenih doktorskih disertacija, ali možemo da istaknemo dva aspekta njegovog opusa koji nisu na adekvatan način zaokruženi za vreme njegovog života. Sa jedne strane, on nije doživeo celovito izdanje sabranih dela – premda su izabrana dela publikovana u dva navrata, 1996–1997, te 2015. godine – koja bi u istoj opremi i rekapitulirajućem maniru predstavili sve njegove naslove staroj i novoj publici, dok se, sa druge, ne može identifikovati adekvatan broj kritičke literature koja u formi monografskih publikacija – ne, dakle, u formi časopisa ili zbornika – zaokružuje njegov rad od početka do kraja. Kao prvi korak u ispravljanju ove dvostruke omaške nameće se knjiga *Albahari* Mihajla Pantića, једног од најприљезнијих и најдуготрајнијих тумача opusa писца чије презиме, у кратком и јасном манирu, сајима садржај овог дела већ у његовом наслову.

Ako se pojavi ovog dela pristupi sa simboličke strane, mora se istaći da je vrlo primereno što je upravo ovo prvi kritički odgovor na smrt Albaharija i činjenicu da je njegov opus sada zaokružen i da zaslužuje adekvatan tretman. Pantić je, pored toga što prati opus ovog autora duži niz decenija, takođe u višestrukoj vezi sa njim – generacijski i poetički, poslovno i privatno – i stoga se njegovo razumevanje proze koju je stvarao Albahari neretko uzimalo kao najrelevantnije, najobjektivnije i najpreciznije. Ova dva stvaraoca zajedno su pisali priče i druge zapise, jedan drugom su uticali na tekstove, u saglasju su ostvarivali kao urednici, predivači i tumači književnosti koju su pisali ne samo i jedan i drugi nego i ostali pisci njihovih generacija, od osamdesetih godina do danas. Oni su neretko zajedno učestvovali na javnim nastupima, predstavljanjima, sajmovima i drugim događajima u kojima je njihov književni i vanknjiževni odnos mogao da dođe do izražaja i da nametne Albaharija kao jednog od pisaca koji najviše odgovaraju senzibilitetu Pantićevog kritičkog aparata, odnosno Pantića kao jednog od pojedinaca koji su Albaharija najčešće i najsnažnije podsticali da pomera granice svojim proznim tekstovima i zapisima svoje stvarnosti. Da živimo u nekom drugom vremenu, mogli bismo da uživamo u knjizi korespondencije u kojoj se privatni i javni odnosi dva pisca dovode na novi nivo – mada autor u dva navrata beleži da su oni razmenjivali pisma: „Po njegovom odlasku nekoliko godina smo jedan drugom pisali pisma, otprilike jednom mesečno, čuvam ih, a onda smo prešli na imejl, gotovo svakodnevno razmenjujući po nekoliko rečenica, ponekad i više od toga, o svemu i svačemu, kao što uostalom razgovaraju svi prijatelji. [...] Naša prepiska za tih dvadesetak kanadskih godina sigurno ima više stotina stranica. [...] Čuvam ta pisma kao prete-

klu dragocenost iz veka u kojem je postojala umetnost pisanja pisama koja je podrazumevala slanje, putovanje, čekanje, primanje, odgovor... Tog rituala više nema.“ – i u kojima njihovi životi stupaju u čvrstu vezu sa njihovim književnim stvaralaštvom. Međutim, ovakve knjige ne objavljuju se često, a u slučaju Pantića i Albaharija svakako je svrsishodnije iščitavati jednu stručnu, nepristrasnu i analitičnu interpretaciju opusa koji je sadržajan, kvalitetan i veoma važan za srpsku književnost druge polovine XX i početka XXI veka, što se upravo i čita u ovom delu.

Njega otvara obiman razgovor „Umetnik je izgnanik“ koji je do sada više puta publikovan u štampanim izdanjima i na mnogobrojnim izvorima na internetu, a ovde se taj razgovor donosi u svom integralnoj, konačnoj formi. U njemu su sadržani delovi koji su se do sada objavljivali parcijalno i nepotpuno – razgovor je prvo štampan u *Sarajevskim sveskama* 2003. godine, da bi se, dve godine kasnije, u tematskom broju časopis *Gradac* pojavila obimnija verzija, dok je zasebne segmente i sam Pantić objavio u dvotomnom izdanju *Pisci govore* 2007. i 2020. – i shvata se da se jedino u ovakvom obliku može uvideti sve šta on sadrži. Ne radi se u njemu samo o Albaharijevom komentarisanju pojedinačnih delova svog dotadašnjeg opusa, niti o Pantićevim komentarima konkretnih naslova i njihovim tematskih, motivskih, žanrovskih i stilskih okvira, već o sveobuhvatnom poetičkom otkrivanju mnogobrojnih aspekata pisanja koje pisac otkriva u odgovorima na konkretna i koncizna pitanja kritičara. Od početaka, odnosno detinjstva u Zemunu i mladosti u kojoj se, uz susret sa rok kulturom, književnošću i porodičnom istorijom, nazire zametak kasnijeg kreativnog rada, preko prvih priča, romana i kritičke recepcije, sve do života u Kanadi i načina na koji percipira promene u svom izrazu, Albahari iznosi sve što stoji iza njegovog pisanja i što ga oblikuje. Ovakve autopoeitičke i ispovedne iskaze ne bi mogao da iznese ovako ubedljivo ni na koji drugi način do u neposrednom razgovoru sa izrazito veštima sagovornikom, a upravo u tome krije se pozicija Pantića u razgovoru koji zauzima skoro trećinu knjige *Albahari*: kao informisan i kritički nastrojen čitalac, on izrasta u jednog od najboljih poznavalaca piščevog opusa, u tolikoj meri da može da sa njime vodi razgovor u kom postavlja podsticajna pitanja i traži odgovore koji najbolje predstavljaju srž piščevog pogleda na svet i pisanje. Uz dozu intimnog i prijateljskog, ali i političkog, društvenog i globalnog, ovaj iscrpni i opsežni razgovor, izveden u stilu onih koji se odavno objavljuju u seriji intervjuva pod naslovom „The Art Of Fiction“ u časopisu *The Paris Review*, mapira sve ključne tačke proze, esejistike i opšteg umetničkog angažmana pisca čiji se pojedini odgovori pretvaraju male esejističko-fenomenološke zapise o naraštaju, vremenu i literaturi kojoj pripada.

Nakon ovog uvodnog razgovora, Pantić ide korak unazad i u tekstu „Rani radovi Davida Albaharija“ vraća se na početak njegovog opusa, valorizuje njegovu pojavu tokom sedamdesetih godina prošlog veka i pozicionira ga među generacijama koje dolaze pre i posle njega. Usmeravajući se na knjige *Porodično vreme*, *Sudija Dimitrijević*, *Obične priče* i *Opis smrti*, on analizira neke od njihovih osnovnih dometa, primenjujući dvostruku kritičarsku temporalnost, istovremeno ih posmatrajući u okvirima trenutka u kojima nastaju, kao i u odnosu na kasnije naslove koje ova dela anticipiraju, odnosno iz pozicije nekad i sad. Kako se nalazi u poziciji da uvidi veze, sličnosti i razlike svih Albaharijevih knjiga, Pantić lako uviđa

komparativne odnose koji se, namerno ili ne, formiraju među njima, zbog čega čitalac neprestano ide napred-nazad kroz karijeru povlašćenog pisca, ali i kroz izraz njegovog tumača. Ipak, najvažniji u ovom tekstu jesu osvrti na naslove koji su formirali izraz stvaraoaca, ali i uticali na kasnije spisatelje, što je, pored individualnog uspeha, njihov najveći domet. Kako se novi čitaoci informišu o ranim Albaharijevim knjigama upravo iz kritika koje su pisane u vreme objavljivanja tih knjiga, ovaj materijal izuzetno je važan za naredna čitanja, naročito u slučajevima nedoumica na koje nove generacije nailaze. Jedna od njih, na primer, tiče se žanrovsko-formalnog određenja *Sudije Dimitrijevića*, dela koje se u literaturi i knjigama samog pisca navodi i kao zbirka priča i kao roman, a Pantić ga ovde precizno opisuje kao „venac kratkih priča [...] koji se, postupkom ulančavanja epizoda iz života glavnog junaka, približava romanesknom pragu“, tako otklanjajući svaku buduću nedoumicu povodom ovog pitanja. Mnogo pažnje posvećeno je i ključnom triptihu Albaharijevog pripovedačkog rada, zbirkama *Opis smrti*, *Fras u šupi* i *Jednostavnost*, kako njihovim međusobnim odnosom i intertekstualnim vezama sa ostalim njegovim naslovima, tako i sa piscima svetske književnosti koji su uticali na te priče, ali i sa elementima popularne kulture, rok muzike, istočnjačke kulture i zen budizma čiji su uplivi vidljivi u nekima od ovih zapisa. Kao pisac koji je spajao delovanje sa više strana, Albahariju je neophodan tumač koji može da razume sve slojeve njegove proze i koji može da istakne njihovo postojanje, izoluje ga i samostalno interpretira, da bi ga kasnije vratio među ostale uticaje i interpretirao ih kao skup slagalica koje vode do zajedničkog efekta. Stoga nije neutemeljeno Pantićevo mišljenje o individualnom kvalitetu i važnosti ovih zbirki i dela koje dolaze pre i posle njih – „Ako je u kritici proze, napose kratke proze, odavno uspostavljen običaj da se pojedini načini pripovedanja nazivaju po imenima pisaca koji su iz stvorili [...], može se, sa dosta osnova, reći da Albahari stvara vlastitu varijantu kratke priče [...] defabulizovanom proznom okviru sa relativizovanom funkcijom inicijalnog i završnog iskaza (prve rečenice i poente), u kojem poetski fragment, ispunjen autorefleksivnošću, dobija noseću ulogu.“ – a to mišljenje, koje se može uzeti kao početno za sva dalja razumevanja Albaharijevog rada, ističe se kao jedno od najvažnijih u ovoj knjizi.

Kako opus pisca nastavlja da raste i razvija se romanima *Cink*, *Kratka knjiga*, *Snežni čovek*, *Mamac*, *Gec i Majer* i *Svetski putnik*, te zbirkama priča *Pelerina* i esejima *Prepisivanje sveta*, tako se menja i pristup kritičara koji piše precizne i nadahnute tekstove u kojima trasira put kojim se autor kreće, od Zemuna, preko imaginarne Amerike, do stvarne Kanade, prateći kako nova sredina utiče na njega i na koji način se hladan i distancirani prostor severnoameričkog kontinenta prelama u njegovoj prozi. Takođe se u interpretaciji ovih naslova iz srednje faze Albaharijevog rada – ta faza trajala je tokom njegovog kanadskog perioda, od 1994. do 2012. godine – pominje i recepcija kod strane kritike i prevodi na engleski i druge jezike, a opet su приметni i zaključci koji sažimaju svu kritičku reakciju na koju ova dela nailaze i mogu da posluže kao početke tačke nekih narednih istraživanja: „Albaharijeva ‚kanadska‘ proza svedoči iskustvo promene sredine (fenomen imigracije), otkud se onda, kao prirodno i dominantno, nameće pitanje identiteta i svih psiholoških konsekvenci koje otuda proizlaze [...] uočljiva je promena pripovedačke topike, drugim rečima, promenjen je ambijent i hronotop Albaharijeve naracije“. Opet,

uspostavlja se veza sa stranim i domaćim autorima, a primećuju se i niti koje povezuje nova dela sa starima, ali i elementi koji anticipiraju buduća. U svim zapisima, Pantić nastupa iz ugla autoriteta čija pozicija postaje sve jača i jača, a isto se dešava i sa reakcijama na sledeće knjige koje, uprkos razlici u zamahu (beleška o zbirci *Drugi jezik* najkraća je u ovom izdanju, a esej o romanu *Pijavice* najobimniji), dočaravaju sve njihove važne aspekte i poziciju u ukupnom radu autora. Potonji tekst možda bi se mogao istaći ne samo kao najvredniji o najobimnijem Albaharijevom romanu već i kao najzaokruženiji segment ove Pantićeve knjige jer je posmatra iz više uglova – pominje se važnost postmodernističkih odlika u Albaharijevom delu, životne okolnosti koje su ga nagnale da istraži određene aspekte romana, nasleđe jevrejske zajednice kod nas, odnos „velikih“, globalnih tema i njihovih „malih“, intimnih refleksija, uticaj savremenog trenutka na stvaranje *Pijavica* itd. – koji se stapaju u jedan važan i kritički intoniran osvrt. Nakon toga sledi pauza od desetak godina do romana *Danas je sređda*, a u tom periodu, kako Pantić ističe, Albahari je napisao „niz manje inspirativnih, automanirističkih dela, kraćih romana [...] u kojima nije bilo dovoljno inspirativnih pa ni inovativnih elemenata da bih im posvetio više analitičke pažnje“, a premda čitaocima može da deluje da su ostali bez reakcije na nekolicinu romana, važno je istaći prisustvo i ovakvog, uslovno rečeno, negativnog određenja pojedinih izdanja koja nisu na nivou ranijih i koja se neretko prećutkuju u razgovoru o ovom piscu. No, kao savestan tumač njegovog dela, Pantić poseduje autoritet i hrabrost da iznese takvo određenje i stane iza njega, iznova dokazujući čitaocima vrednost svog kritičkog suda i objektivnost koja ga krasí. Najzad, završni deo ovog izdanja otvara razgovor Pantića i Džordža Melnika, kanadskog profesora i Albaharijevog kolege, a u pitanju je intimna, anegdotska i neformalna razmena mišljenja o zajedničkom prijatelju u kojoj srpski kritičar svom inostranom sagovorniku opisuje poziciju koju Albahari ima u srpskoj književnosti i kulturi, i pojašnjava neke važne strane njegove poetike. Sličan spoj privatnog i literarnog ponavlja se i u narednim tekstovima čija rekapitulativna priroda nagoveštava zaokruženost opusa i blizinu njegovog kraja, dok završni, „Kraj je uvek novi početak“, sumira sve do tada rečeno i raste u posvetu jednoj istaknutoj figuri i materijalu koji je ostavio iza sebe.

Iako je većina ovih tekstova poznata čitaocima kritičkih naslova Mihajla Pantića, pre svega serije knjiga *Aleksandrijski sindrom*, njihovo sabiranje u ovakvo jedinstvenom i koherentnom izdanju od velike je važnosti za recepciju Davida Albaharija i njegovu valorizaciju u kanonu savremene domaće proze. Nezavisno od obima, svi zapisi sada su predstavljeni u doradenom, sređenom i ažuriranom obliku, i jednako su aktuelni i ažurni kao da datiraju iz sadašnjeg trenutka, a ne, u slučajevima nekih od njih, od pre tridesetak ili četrdeset godina. Oni su dopunjeni novim saznanjima i zaključcima, i obogaćeni vezama sa ostalim naslovima pisca, zbog čega se dobija punija i zaokruženija misao o njegovom delu, i shvata zašto se ono, kao što više puta ističe njegov tumač, nameće kao „tihi glas u buci sveta“. Knjiga *Albahari* ujedno je i knjiga kritičkih, interpretativnih i drugih tekstova, ali i delo kojim autor dokazuje svoju poziciju u domenu kritičke i interpretativne misli, ne samo u analizi jednog konkretnog pisca, već i cele palete stvaralaca koje posmatra već decenijama i koje bi mogao da predstavi u sličnim izdanjima.

ZDRAVKO KRSTANOVIĆ (1950. – 2024.)

ODLAZAK
PRIJATELJA

Upoznali smo se sedamdesetih godina na sastancima u „Prosvjeti“, bio je nadobudan svima simpatičan student. Kasnije je dolazio kod mene u Kadinu Glavicu i Drniš, a ja njemu u Split. Družili smo se i prijateljevali, diskutirali o književnosti i življenju

PIŠE: **Slobodan Grubač**

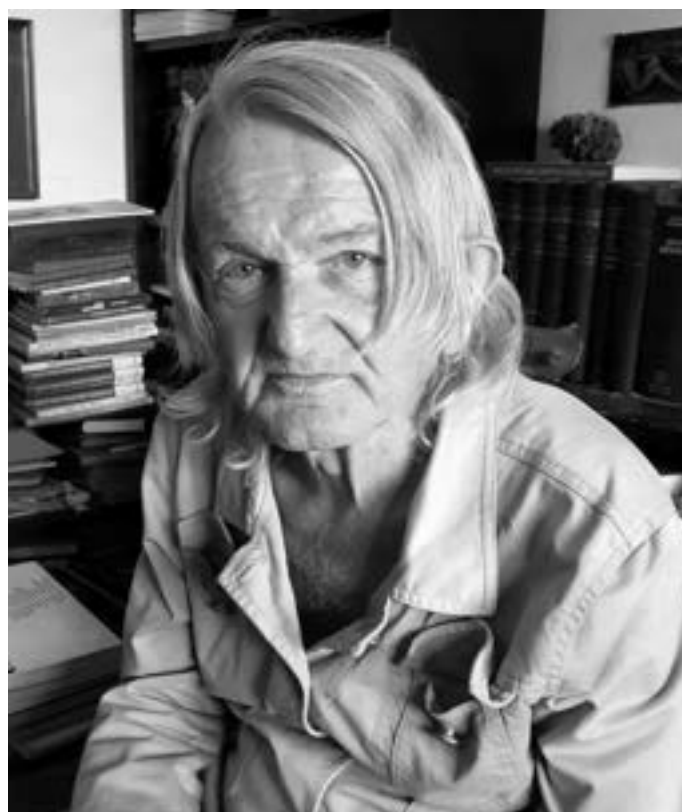
U vrelini dana 3. 9. 2024. godine saznao sam da je umro Zdravko Krstanović u Beogradu, daleko od svog rodnog Siverića, kraj Drniša i daleko od Splita, gdje je sjajno započeo pisati i djelovati u kulturi. Umro je poslije svoje Sonje samo par godina.

Upoznali smo se sedamdesetih godina na sastancima u „Prosvjeti“, bio je nadobudan svima simpatičan student. Kasnije je dolazio kod mene u Kadinu Glavicu i Drniš, a ja njemu u Split. Družili smo se i prijateljevali, diskutirali o književnosti i življenju. Znao je ponekad prebrzo donositi sudove zbog temperamenta i neumjerenosti.

Zadnji put smo se sreli u njegovom stanu (dobijenom od grada Splita) 26. 1. 1991. Došao sam od Živka Jeličića koji je izdao moju zbirku pjesama *Vjetar svijeta* u Književnom krugu Split. Zdravka je oduševila pjesma „Prije šetnje“, uvrstio ju je u antologiju srpskog pjesništva *Od Baranje do Boke Kotorske*, 2002. godine sa sjajnim predgovorom i originalnim sagledavanjima srpske poezije kroz vjekove u Hrvatskoj.

Napustio je Split u oktobru i preselio u Beograd. Pratila ga je nestašica i siromaštvo. Javljao se povremeno prijateljima. I sad je otišao zauvijek. Ostalo nam je da ga se sjećamo, listamo njegove knjige, birmo uspomene i da se molimo.

Zabilježimo samo nekoliko podataka iz izobilja koje je objavio dr. Šime

Pilić u *Godišnjaku Titius*, br. 10. Split, 2017. pod naslovom „Građa i prilozi za Leksikon Drnišana“, Drugi dio (i dopune).

Zdravko Krstanović je rođen 30. 7. 1950. u Siveriću. Roditelji: otac Dušan, majka Ana Krstanović rođena Odak, Siverić. Diplomirao je hrvatsko-srpski jezik i jugoslavenske književnosti te komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Prve stihove je objavio u *Veseloj svesci* 1962. a prvu priču u *Večernjem listu* 1971. godine. Objavljivao je kao učenik pjesme u gotovo svim dječjim časopisima, gimnazijalac u *Poletu* i splitskom *Vidiku*, student u *Prosvjeti* i *Novom ljetopisu*.

U Splitu je bio urednik u izdavačkom poduzeću „Logos“, te novinar *Slobodne Dalmacije*. Uređivao je časopis *Srpska zora* od 1993. do 2002. godine i bio novinar u *Političkom ekspresu*, nakon preseljenja u Beograd. Objavio je devet knjiga poezije i dva puta *Izabrane pjesme*, 1995. i *Izabrane pjesme* 2008. godine. Objavio je monodramu, TV dramu i scenarij za snimljeni kratki film.

Priredio je *Erotske narodne pjesme* 1984., antologiju srpske narodne poezije *Zlatna pjena od mora* 1990., te *Od Baranje do Boke Kotorske*, antologiju srpskog pjesništva 2002. godine.

Priče iz Hada su prevedene na više jezika, do 2000. godine izašlo je 12 izdanja, za nju je dobio nagradu „Milan Lalić“.

Završio se život Zdravka Krstanovića puninom i raznolikošću stvaralaštva, prazninom nije više među nama.

PANOPTIKUM

Goran Borković

OD 19. DO 27. OKTOBRA 67. SAJAM KNJIGA U BEOGRADU

Međunarodni beogradski sajam knjiga održat će se od 19. do 27. oktobra na Beogradskom sajmu. Pod sloganom „Reč je slobodna“ okupit će oko 400 izlagača, uz Kubu kao zemlju – počasnog gosta.

Predsjednik Odbora Sajma knjiga akademik Dušan Kovačević rekao je na najavnoj konferenciji za novinare da je prošle godine bilo skoro 200.000 posjetilaca, a približan broj očekuje se i na 67. Sajmu, na kojem, uz Kubu, učestvuju i Bjelorusija, Bosna i Hercegovina (Republika Srpska), Grčka, Italija, Iran, Kongo, Maroko, Njemačka, Rumunjska, Rusija, Tunis, Turska, Ukrajina, Hrvatska i Crna Gora. „Lepi su dani kada dođete na sajam i vidite na hiljade mladih ljudi koji kupuju knjige“, rekao je Kovačević.

Umjetnička direktorica Međunarodnog beogradskog sajma knjiga Sanja Milić najavila je da će iz inozemstva doći pisci Nataša Rogelja iz Slovenije, David Unger iz Gvatemale i Sjedinjenih Američkih Država te Toni Parsons iz Velike Britanije. Ambasador Kube Lejda E. Rodrigues Hernandez zahvalio je Ministarstvu kulture Srbije i organizatorima na odluci da njegova zemlja bude počasni gost, dodajući da je čast učestvovati na velikom i značajnom sajmu knjige za Srbiju. „Učešće Kube govori o visokom stepenu odnosa Srbije i Kube, koji su tradicionalno prijateljski i sve bolji. Knjiga je važna stvar u životu mnogih Kubanaca i Srba. Na Kubi je sajam knjiga nacionalni praznik, a knjiga velika misterija koju treba da odgonetamo svakog dana“, naveo je Hernandez. Delegaciju Kube činiće kubanski ministar kulture, direktor Kubanskog instituta za knjigu, kao i neki od najrenomiranijih pisaca i pesnika, te predstavnici izdavačkih kuća.

Program 67. Sajma obuhvaća nekoliko cjelina, od kojih je segment „Hiljadu zašto“ posvećen književnosti za decu i mlade. Programska cjelina posvećena poeziji nazvana je „Pesme sunca“, prema pjesničkoj knjizi Jovana Dučića, od čijeg se rođenja navršilo 150 godina. Cjelina „Atlas opisan nebom“ nosi naziv prema romanu prerano preminulog pisca i akademika Gorana Petrovića. Jedan od programa bit će posvećen njegovom djelu... Sajam knjige bit će otvoren za posjetioce 19. septembra od 10 sati, dok je svečano otvaranje u 18 časova. Školski dan je 24. oktobra, a porodični dani 21. i 22. oktobra, kada čitava porodica može ući sa jednom ulaznicom. Pojedinačna ulaznica je 350 dinara, ulaznica za grupne posete 250, ulaznica za porodični dan je 1.000 dinara, a ulaznica za sve dane trajanja Sajma je 2.000 dinara.

I 58. BITEF U ZNAKU LITIJA

Čuveni švicarski kazališni redatelj Milo Rau svečano je otvorio 25. septembra 58. Beogradski internacionalni teatarski festival (Bitef) upozoravajućim govorom o pošastima današnje civilizacije kojom dominira profit, uz poziv svima na otpor „smrtonosnoj ideologiji“ i borbu za prirodu kao jedinu otadžbinu, a pozdravljen je aplauzima i glasnim odobravanjem publike prilikom spominjanja potrebe borbe protiv Rio Tinta i plana o rudarenju litija u Srbiji.

Uoči predstave *Mekšanje Dens on ansambla* iz Berlina, Rau je u Operi i teatru Madlenianum rekao da je veoma sretan što je u Beogradu i na Bitefu, jer voli taj festival iz mnogih razloga. To je, kako je istakao, festival koji je ujedno i lokalan i internacionalan, koji je podjednako posvećen ljepoti i protestu. „Hrbar, raznovrstan festival“, rekao je Rau, čija je predstava *Antigona u Amazonu*, suvremena interpretacija antičke tragedije, smještena usred borbe za zemlju i očuvanje Amazona, a bit će izvedena u glavnom programu 58. Bitefa 2. i 3. oktobra u Ateljeu 212. Prisjećajući se prvog dolaska na Bitef pre deset godina, Rau je naveo da se u to vreme vozio kroz bivšu Jugoslaviju malim „folksvagenom“ s briljantnom slovenačkom selektoricom Nevenkom Koprivšek, koja je, nažalost, u međuvremenu preminula.

Pod sloganom „Lepota (ne)će spasiti svet“, inspirisan citatom Dostojevskog, glavni program 58. Bitefa otvorila je predstava *Mekšanje Dens on ansambla*, u koprodukciji sa Onasis Stegi iz Grčke i Nacionalnim koreografskim centrom Rilije-la-Pap iz Francuske, u koreografiji grčkog umjetnika Hristosa Papadopolosa. Glavni program 58. Bitefa bit će nastavljen gostovanjem čuvene francuske kazališne kompanije Komedi Fransez, koja prvi put u viševjekovnoj istoriji nastupa na Bitefu. Predstavu *Hekuba, ne Hekuba* režirao je Tijago Rodriges, aktuelni umjetnički direktor kazališnog festivala u Avinjonu. Potom je predviđeno dvostruko igranje slovenske hit predstave *Seksualno*

vaspitanje: Borbe mlade režiserke o borbi za reproduktivna prava u SFRJ kroz lik i djelo narodne heroine Vide Tomšić, jedne od najzaslužnijih žena za uvođenje prava i praksi koje su tada bile izuzetno progresivne u odnosu na ostatak sveta. Vikend na Bitefu obilježiti će i domaća produkcija *Pravićemo nešto o ratu, rodu i slobodi, zvaće se: Šta bi rekla Čelsi meni*, autorski rad Irene Ristić i Đorđa Živadinovića Grgura. Hrvatska autorica Jasna Žmak nastaviti će liniju predavanja-performansa u originalnom i duhovitom osvrtu na svoju karijeru dramaturginje, ispitujući teme mizoginije, rada u kulturi i homofobije s predstvom *this is my truth, tell me yours*.

KRLEŽA PONOVO U BEOGRADU

Predstava *Šarlota Kasteli*, prema motivima drame *Gospoda Glembajevi* Miroslava Krleže, u adaptaciji i režiji Branislava Mićunovića, koji u fokus stavlja lik barunice potekle sa dna društva, premijerno je izvedena 28. septembra u Beogradskom dramskom pozorištu, sa Isidorom Simijonović u naslovnoj ulozi. Čuveni crnogorski redatelj Mićunović ističe da su bili inspirirani Glembajevima, ali da nisu radili tu dramu, već mu je dramaturginja Dragana Tripković pomagala u pronalaženju organskih situacija za njegov koncept, a da pritom svaka rečenica ostane Krležina.

“Poštujem sve predstave Glembajevih koje sam video, ali niko nije zadržao to da je Šarlota Kasteli, kao jedna od najvažnijih dramatis persona, ustvari u promiskuitetnoj vezi s velikim brojem lica koja se kreću kroz taj komad. To mnogi teoretičari dokazuju”, izjavio je Mićunović 25. septembra na konferenciji za novinare u BDP-u. Prema njegovim rečima, nije ništa dodavao onome što već Krleža nije sam tretirao. “Ako je on izašao iz iskustva nordijske građanske drame, Strindberga, Vedekinda i Ibsena, onda je prirodno da kod Krleže oslušujete iste te erotsko-psihološke vibracije koje ti pisci izrazito imaju. Bilo mi je žao da se ta tema ne otvori”, naveo je Mićunović.

“Šarlotina biografija, to odakle dolazi, njen put od siromašne devojčice do samog vrha društva za mene je vrlo inspirativan, uzbudljiv, i potresan. O tome smo razgovarali od prvog dana proba”, izjavila je ona, dodajući da su u tu adaptaciju vešto i hrabro ukumponovani i delovi drugih Krležinih tekstova.

NAGRADA „MILAN MLADENOVIĆ“ BENDU NEMEČEK

Nagrada “Milan Mladenović” za 2024. godinu dodijeljena je grupi Nemeček iz Hrvatske za pjesmu *Mirila*, a svečano je uručena u Makarskoj 21. septembra, tradicionalno na dan rođenja Milana Mladenovića. “Ovo je prvi put da nas je neko priznao na ovakav način”, emotivno je prokomentirao Vedran Živković, član grupe Nemeček, objavila je Zadužbina Milana Mladenovića, koja je uručenje nagrade drugi put organizirala u Makarskoj.

Nemeček je pesmom *Mirila* postao šesti laureat nagrade “Milan Mladenović” za najbolju pjesmu u regiji, na osnovu regionalnog konkursa i odluke žirija koji su činili: Anja Rupel, Max Juričić, Dubravko Jagatić, Svetlana Đolović i Nikola Vranjković.

Osim što je Makarska rodni grad Milanove majke Danice, i što mu je dugo bila ljetni dom, Mladenoviću je taj grad bio i inspiracija za mnoge pjesme,

posebno za *Modro i zeleno*, čiji naslov savršeno opisuje ambijent dvodnevno muzičkog festivala koji je održan 20. i 21. septembra, u okviru kojeg je i upriličena i svečana dodjela nagrade. Osim dodjele nagrade, održana je i tribina „Nepristajanje ili kako je Ekatarina Velika postala veliki bend“, kao i izložba fotografija *Kao da je bilo nekad*. Muzički dio festivala „Modro i zeleno“, koji je rezultat saradnje Zadužbine Milana Mladenovića, Makarske i Turističke zajednice tog grada, obilježili su nastupi prošlogodišnjih dobitnika nagrade – grupe Ljubičice, te grupa M.O.R.T, Jonathan te Pips, Chips & Videoclips.

Nagradni fond ovoga puta iznosi 3.000 eura, a obuhvaća i statu u nastup na sljedećem Exit festivalu u Novom Sadu. Zahvaljujući Rock Radiju i kući Mitros Music, dodijeljena je i nagrada za najinspirativniji vokal Tamari Mylo. Tradicionalni Firchie Drums doboš dodijeljen je bubnjaru koji ima „ono nešto“ prema sudu Ivana Fecea Firčija, nekadašnjeg bubnjara EKV, a to je ove godine makedonska grupa Lufthansa, odnosno njihov bubnjar Viktor Stojanovski.

DIGITALIZIRANO KRUNISANJE KRALJA PETRA I

Najstariji sačuvan film snimljen u Srbiji, *Krunisanje kralja Petra I Karađorđevića* (1904), digitalno je restauriran, a digitalna kopija svečano je prikazana 21. septembra u Jugoslovenskoj kinoteci, tačno 120 godina od nastanka tog dokumentarnog filma, na čiji su značaj ukazali ministar kulture Nikola Selaković i princ Aleksandar Karađorđević.

Ističući da je trenutak nastanka filma *Krunisanje kralja Petra I Karađorđevića* po mnogo čemu značajan za istoriju srpskog naroda, Pantelić je dodao da je čin krunisanja kralja Petra I, unuka vožda Karađorđa, na stogodišnjicu Prvog srpskog ustanka, simbolično predstavljao početak moderne srpske države. „Sam film poseduje pregršt kvaliteta i vrednosti koje prepoznajemo sa ove vremenske distance. Arnold Mjur Vilson i Fren Storm Moteršo snimili su materijal koji nas uzbudjuje na mnogo načina. Pored impresivne povorke, koja se kreće od Dvora ka Sabornoj crkvi i obratno, kralja Petra kao centralne figure, ali i drugih značajnih ličnosti, pred nama se nižu prizori ulica glavnog grada. Snimatelj je pokazao, za to vreme, zavidno umeće u komponovanju slike, osećaj za dinamiku kadra i odabir prizora. Tako pred nama defljuje šarenolik svet, od gospode u odelima i s cilindrima i dama sa šeširima, preko ljudi obučenih u raskošne narodne nošnje, do dece koja pokazuju svoju prirodnu radoznalost za nove pojave kao što je tada bila filmska kamera“, rekao je Pantelić.

Istakao je i da je kroz film *Krunisanje kralja Petra I Karađorđevića* moguće osetiti atmosferu tadašnjeg Beograda, začetke one njegove živosti i raznolikosti koje će do izražaja doći u godinama nakon Prvog svetskog rata i koje

će ga krasiti sve do današnjih dana. Praunuk kralja Petra I, Aleksandar Karađorđević, izrazio je zadovoljstvo zbog obilježavanja jubileja, 120. godišnjice krunisanja. „Velika je sreća za narod Srbije da zahvaljujući Kinoteci imamo sačuvan taj istorijski momenat na filmu“ rekao je on, te podsjetio na obostranu ljubav naroda i kralja Petra.

DODIJELJENO REGIONALNO KNJIŽEVNO PRIZNANJE „ŠTEFICA CVEK“

Regionalno književno priznanje „Štefica Cvek“ za 2024. godinu dodijeljeno je autoricama sedam knjiga koje, prema navodima žirija, pomiču granice suvremene književnosti na jugoslavenskom prostoru i stvaraju nove svjetove u kojima su otpor i nada ponovo mogući. Pobjednički naslovi odabrani su kroz nekoliko krugova žiriranja među 153 knjiga koje je nominirala književna zajednica u regiji, a saopćeni su 14. septembra u Istoriskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u okviru Festivala ženske umjetnosti i aktivizma Pitchwise. O finalnom književnom izboru, nazvanom prema legendarnoj junakinji feminističkog klasika Dubravke Ugrešić *Štefica Cvek u raljama života*, odlučivale su članice žirija – Maja Abadžija (BiH), Dara Šljukić (Srbija) i Manja Veličkova (Severna Makedonija), koje su istaknule u obrazloženju da svi nagrađeni radovi zaslužuju pažnju jer nastavljaju da inspiriraju dijalog i potiču promjene.

Priznanjem „Štefica Cvek“ nagrađen je roman *Strvinari starog svijeta* Tee Tulić (Oceanmore), melankolična i topla priča o tročlanjoj, a potom dvočlanjoj porodici na hrvatskom priobalju, na prijelomu iz 1980-ih u sadašnjost. Nagrađen je i *Jedinstveni matični broj* Lidije Dimkovske (TRI), pohvaljen za majstorski spoj geopolitičkih tenzija sa složenom porodičnom dinamikom. Prvijenac riječke autorice Eve Simčić *Četiri lakta unutra* (V.B.Z.) plijeni autentičnošću svoje imigrantske priče, dok je *Kuća se nije mrdnula* Jelene Anđelovske (Partizanska knjiga) poetsko-dramska-prozna zbirka u kojoj se pjesme događaju na krovovima zgrada, u kući, u izbjegličkom stanu, a samostalno izdata zbirka pjesama Kalie Dimitrove *U haosu radosti* je knjiga koja se ističe smjelom duhovitošću, nepretencioznim cinizmom i vještinom pronalaženja radosti u uskogrudnoj kulturi kasnog kapitalističkog i heteropatrijarhalnog kaosa. Marija Andrijašević je u knjizi *Temeljenje kuće* (Fraktura) postigla preciznu ravnotežu između eksperimentalnosti i komunikativnosti. Priznanje je dodijeljeno i izdanju grupe autorica Žene BiH za decu – *Ilustrovano putovanje sa izuzetnim ženama iz prošlosti* (Sarajevski otvoreni centar, 2023). Književni izbor „Štefica Cvek“ organizuju Pobunjene čitateljke (Srbija), Kulturtreger/Booksa (Hrvatska), Naratorium (Bosna i Hercegovina) i Koalicija MARGINI (Severna Makedonija). Ovogodišnji izbor, treći do sada, podržali su Western Balkans Fund, Rekonstrukcija Ženski Fond, La Terra Nostra i Book & Zvuk.

RUSKI KONZUL KANDIDAT ZA OSKARA

Selekcijska komisija za izbor srpskog kandidata za Oskara za najbolji međunarodni film odabrala je većinom glasova film *Ruski konzul* Miroslava Lekića o srpsko-albanskim odnosima na Kosovu 70-ih godina 20. vijeka, koji je dobio dva glasa više od *Za danas toliko* Marka Đorđevića.

Ruski konzul, zasnovan na istoimenom romanu Vuka Draškovića, dobio

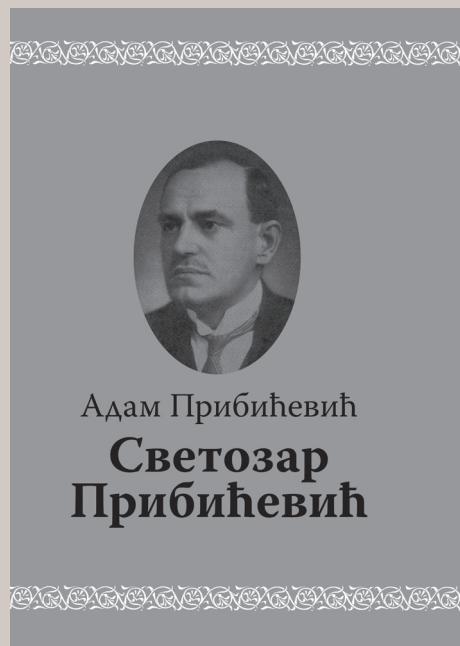
je devet glasova članova Selekcione komisije, koju su činili Dimče Stojanovski (predsednik), Biljana Maksić, Darko Bajić, Dejan Dabić, Božidar Zečević, Đorđe Milosavljević i Miloš Janković, objavio je Filmski centar Srbije. *Za danas toliko* dobio je sedam glasova, tri glasa je dobio film *Radnička klasa ide u pakao* Mladena Đorđevića, a dva *Nedelja* Nemanje Čeranića. Glavnu ulogu u Lekićevom filmu, doktora Iliju Jugovića, koji je po kazni premješten u bolnicu u Prizrenu, igra Nebojša Dugalić, a naslovni lik je tumačio Žarko Laušević u svom, nažalost, posljednjem filmu. Samozvani „konzul“ je zapravo profesor istorije Ljubo Božović iz Đakovice, naizgled psihijatrijski pacijent, koji tvrdi da će uskoro „Rusija opet postati Rusija, a Kosovo će opet biti srpsko“. Protiv njega se okreću lokalni albanski moćnici, separatisti. Doktor Jugović pokušava da ga zaštititi, što će platiti odlaskom u zatvor.

OTVOREN 32. MEMORIJAL NADEŽDE PETROVIĆ

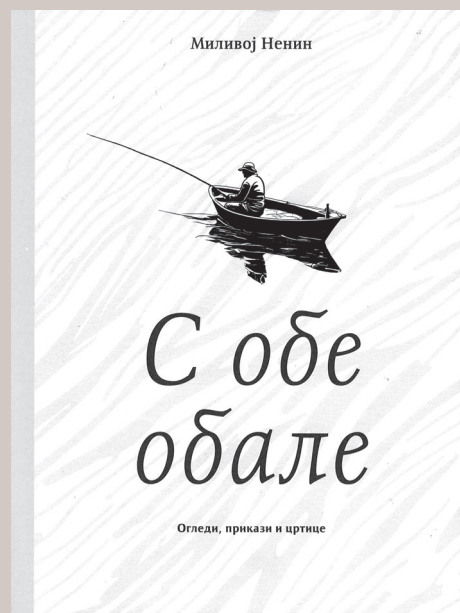
Nagrada 32. Memorijala Nadežde Petrović u Čačku, svečano otvorenog 21. septembra prema koncepciji kustoskinje Zdenke Badovinac iz Slovenije, dodijeljena je umjetniku Antonu Katsu porijeklom iz Ukrajine za rad *Vostok 7* koji predstavlja svojevrsni odgovor na bujanje nacionalizma i suvremeni fašizam, dok je nagrada Umjetničke galerije „Nadežda Petrović“ dodijeljena također za dva angažirana rada – *Nadežda* Darinke Pop-Mitić iz Beograda i *Hope Hotel Phantom* Bojana Stojčića iz Sarajeva.

Članovi međunarodnog žirija dodijeli su nagrade 32. MNP *Memorijal Sonja S.* poslije višesatne analize radova 25 umjetnika, umjetnica i umjetničkih grupa iz Srbije, regije i šire Evrope, kao i sa Bliskog Istoka, koje je selektorica Zdenka Badovinac, nekadašnja direktorica Muzeja suvremene umjetnosti u Ljubljani i Zagrebu, odabrala na osnovu ideje o ulozi umjetnika kao nekoga tko osporava općeprihvaćena pravila društvenih, rodnih, klasnih i geopolitičkih uloga, kao i uloga koje prevazilaze puke ljudske odnose i zadiru u polje odnosa među vrstama. Kada je riječ o Sonji Savić, Zdenka Badovinac je napomenula da se formirala 80-ih godina u Ljubljani, gdje su svi znali za Sonju Savić koja je, igrom slučaja, i snimila svoje poslednje filmove u Sloveniji. „Ona je bila stvarno legenda i mislim da je bila tako radikalna da ni jedna misao o značajnim ženama sa ovog kulturnog prostora ne može da je izostavi“, rekla je Udenka Badovinac, napominjući da u njenom konceptu ime Sonje Savić u nazivu izložbe služi kao metafora, i to metafora uloge. Napominjući da izložba *Memorijal Sonja S.* može da se čita na raznim nivoima, ona je istakla da je to u prvom redu poklon Nadeždi Petrović i Sonji Savić, čija je „najveća uloga bila uloga njenog života – bila je žrtva nekih okolnosti, neke tranzicije, nekih mračnih godina“.

Adam Pribičević: SVETUZAR PRIBIČEVIĆ

Nakon dugog ležanja u Arhivu Jugoslavije, svjetlo javnosti ugledao je rukopis iz ostavštine Adama Pribičevića, biografije brata Svetozara. Sjećanja aktera na politički život u završnom periodu Dvojne monarhije i u Kraljevini Jugoslaviji. Knjigu je priredila dr Sofija Božić.

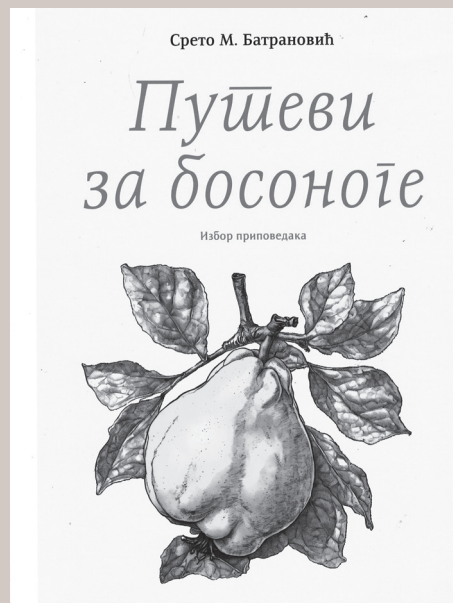
Milivoj Nenin: SOBE OBALE

Hteo sam da kažem da se u korenu većine tekstova, i ogleđa i prikaza i crtica, nalaze pisma pisaca "s obe obale" i da sam od tih pisama, poput svih radoznalih čitalaca, krenuo u traženje prepiske. Ne znam da li sam, makar na trenutak stigao do prepiske, ali do preciznog podnaslova, očito, nisam došao.

Aleksandar Tutuš : PRIČE UZ VATRU

Priče uz vatru Aleksandra Tutuša porastaju do svog naslova. To su priče za koje nam se dok ih čitamo učini da ih slušamo. Glas Tutušev ovdje je glas rođenog pripovjedača. Iako su priče vremenski razdvojene vijekovima, na čudan način čine cjelinu – cjelinu jednog narodnog i jezičkog, sveživotnog iskustva. (Muharem Bazdulj)

Sreto M. Batranović: PUTEVI ZA BOSONOGE

Dobre pisce pamtimo na različite načine. Jakov Ignjatović je bio velemajstor u portretisanju svojih nezaboravnih junaka. Sreto Batranović je majstor da ispriča priče koje se ne zaboravljaju. Uvjereni smo da će ova zbirka od četrdesetak priča Srete Batranovića ostati za nezaborav i naći mjesto koje zaslužuje u srpskoj književnosti. (Đorđe Nešić)

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
 MARJAN ČAKAREVIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ / GORAN DAKIĆ / MIRKO DEMIĆ / SLOBODAN GRUBAČ
 NENAD JOVANOVIĆ / DRAGO KEKANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ / SONJA LEBOŠ / NATALIJA LUDOŠKI
 ĐORĐE MATIĆ / MILAN MICIĆ / BOJAN MUNJIN / MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / ALEKSANDAR POPOVIĆ
 IGOR RUŽIĆ / TATJANA SAMARDŽIJA / BRANKO P. SUČEVIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ

FOTOGRAFIJE SA ZABRANJENE IZLOŽBE
 SUSRET NA TROMEĐU INIJE HERENČIĆ,
 GALERIJA SIKIRICA, 2024.

CIJENA: 20 KN / 2,65 €

www.casopis.prosvjeta.net

